Editörler: Prof. Dr. Gülsüm Akalın
Prof. Dr. Uğur Selçuk Akalın

Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi

Pierre BOURDIEU > Susan GEORGE
Gérard DUMÉNIL > Dominique LÉVY
Chris HARMAN > James CROTTY
Dag Einar THORSTEN > Amund LIE
Ernest MANDEL > Andrew GAMBLE
Eric HELLEINER > Uğur Selçuk AKALIN

KALKEDON

Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi

KALKEDON

NEOLİBERAL İKTİSADIN MARKSİST ELEŞTİRİSİ

NEOLİBERAL İKTİSADIN MARKSİST ELEŞTİRİSİ

EDİTÖRLER:
Prof. Dr. Gülsüm AKALIN
Prof. Dr. Uğur Selçuk AKALIN

Kalkedon Yayıncılık: 73
Siyaset ve Ekonomi: 14

Kapak Tasarımı: **Sinan Acıoğlu**

Cumhuriyet Mah. Yeni Şile Yolu Cad. No 21/2-A
Taşdelen-İstanbul
Telefon: 0216 429 68 00
İrtibat Tel: 0212 244 09 80 Faks: 0212 244 09 02
e-mail: kalkedonyayinlari@gmail.com

Bu kitap Can Matbaası'nda basılmıştır.
Davutpaşa Cad. İpek İş Merkezi, Kat 3 No 17 Topkapı İstanbul.
Tel: 0 212 613 10 77

Türkçe Birinci Basım
Kalkedon Yayınları Ocak 2009

Copyright© Kalkedon Yayınları 2009

ISBN: 978-9944-115-61-2

NEOLİBERAL İKTİSADIN MARKSİST ELEŞTİRİSİ

EDİTÖRLER
Prof. Dr. Gülsüm AKALIN
Prof. Dr. Uğur Selçuk AKALIN

KALKEDON

İÇİNDEKİLER

NEOLİBERAL İKTİSADIN GELİŞİMİ ÜZERİNE KISA BİR NOT 9
Uğur Selçuk AKALIN

SINIRSIZ SÖMÜRÜ ÜTOPYASI: NEOLİBERALİZMİN ÖZÜ 23
Pierre BOURDIEU

NEOLİBERALİZMİN KISA TARİHİ 33
Susan GEORGE

MARKSİST BİR NEOLİBERALİZM TEORİSİ 49
Gérard DUMÉNIL-Dominique LÉVY

NEOLİBERALİZMİ YORUMLAMAK 71
Chris HARMAN

GLOBAL NEOLİBERAL REJİMİN YAPISAL ÇELİŞKİLERİ 121
James CROTTY

NEOLİBERALİZM NEDİR? 141
Dag Einar Thorsten-AMUND LIE

NEOLİBERALİZMİN DOĞASI VE ÇELİŞKİLERİ 171
Gérard DUMÉNIL-Dominique LÉVY

SOSYALİZM Mİ, NEOLİBERALİZM Mİ? 217
Ernest MANDEL

NEOLİBERALİZM 233
Andrew GAMBLE

İKTİSADÎ LİBERALİZM VE ELEŞTİRİSİ: GEÇMİŞİN PROLOGU MU? 245
Eric HELLEINER

ÖNSÖZ

Neoliberalizm, son 35 yılın moda kavramı olarak boy göstermekte, hâkimiyet kurmakta ve piyasa kuralını iktisadın doğal ve değişmez kanunu olarak ortaya koyarak, global politik iktisadın her alanına yayılma sürecini devam ettirmektedir.

Keynesyen iktisadın hedeflediği sosyal refah devleti ve kontrollü piyasalar düşüncesi ve uygulaması, neoliberal iktisadî söylemin hedef aldığı ilk düşman olarak kendini göstermiş ve söz konusu söylemin yayılmaya başlaması, kapitalizmin 20. yüzyıldaki ikinci büyük çöküşünün 1969 yılında su yüzene çıkmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. Bunun ötesinde, neoliberal iktisadî söylem, 1974 yılında dünya petrol fiyatlarındaki artışla birlikte Batı toplumlarında yaşanan iktisadî ve dolayısıyla da sosyal şoklarla birlikte gelişme trendine girmiştir.

Chicago Okulu'ndan Milton Friedman ve oluşturduğu grubun önderliğinde gelişen neoliberal iktisadî görüşler, 1970'lerin başlarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nde Ronald Reagan ve İngiltere'de de Margaret Thatcher tarafından Batı'nın gelişmiş sanayi ülkelerinde uygulamaya sokulmuştur ve azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere doğru yayılma trendi temelinde de gelişimini sürdürmektedir. Bu gelişme sürecine bakıldığında, gele-

neksel sol ve sağ partiler, neoliberal iktisadın söylemiyle donatılmakta, iktidarda kalma süreleri söz konusu politikaları uygulama başarıları çerçevesinde devam ettirilmektedir.

Keynes ikizleri olarak da bilinen Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (IBRD) ve 1995 yılında da Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) katılımıyla dayatılan neoliberal iktisadî politikaların ortaya çıkardığı sonuçlar hemen hemen birbirine benzemektedir. Görülen gelişmeler her zaman ve her yerde sosyal ve iktisadî eşitsizliklerin ortaya çıkması, fakir ülkeler üzerinde giderek yoğunlaşan iktisadî ve siyasî baskı, çevrenin yok edilmesi, dünya ekonomisinin istikrarsızlaşması vb. biçiminde gerçekleşmektedir. Tüm bu gelişmelere rağmen neoliberalizmi savunanların ellerinde kalan ve durmadan tekrar etmekten vazgeçmedikleri tek malzeme, sadece ve sadece, 'Başkaca Bir Alternatif Yok' biçiminde ifadelendirilen tek yanlı ve hastalıklı söylemden başkaca bir şey değildir.

Savunanlar kadar karşı çıkanlar tarafından oldukça geniş sayılabilecek bir literatürün oluşturulduğu neoliberal iktisat söylemi, genellikle ülkelerin neoliberal iktisadî politika uygulamalarına ilişkin gelişmeleri ve bunların ortaya çıkardığı sonuçları ele almakta ve çözüm önerileri sunmaktadır. Bu derlemeyle amacımız, söz konusu iktisadî politikaların ülke uygulamalarına ilişkin sonuçlarının ortaya konmasından ziyade, neoliberal iktisat söyleminin dayandığı felsefî, ideolojik ve teorik temellerin aydınlığa kavuşturulması ve değerlendirilmesini hedef almaktadır.

Belirtilen bu çerçevede, bu derlemenin okuyucuya yararlı olacağı inancını taşıyoruz.

Prof. Dr. Gülsüm Akalın
Prof. Dr. Uğur Selçuk Akalın
Göztepe, 2009

NEOLİBERAL İKTİSADIN GELİŞİMİ ÜZERİNE KISA BİR NOT

Uğur Selçuk AKALIN

Tarihî gelişim süreci çerçevesinde, burjuva iktisadında hiçbir gelişmenin kaydedilmemiş olduğu göze çarpar. Başarı gösterdiği tek nokta, sürekli olarak dış görünüşünde ortaya çıkmakta ve üstelik gerçekleştirildiği zannedilen görünüşü, makyajı akıncaya kadar, biteviye parlatılmaya devam edilmektedir. Söz konusu parlatma girişimlerinde kullandığı makyaj malzemeleri arasında kimi ön eklerin kullanılmasını da hiç ihmâl etmemektedir. Bunlar arasında kullanmadığı ne neo'su (neoklâsik), ne yeni diye başlayanı (yeni keynesyen), ne post diye ortaya konanı (post yapısalcı) vs. kalmıştır. Her defasında kendini yenidenüretmesine rağmen bu süreç bir yenilenme süreci olmaktan ziyade eskinin devamını sağlamaya yönelik olarak gerçekleştirilen hamlelerden başkaca bir boyuta erişememekte ve bu nedenle de, hem yaptığı makyaj uzun soluklu olamamakta ve hem de her defasında yeni bir makyaj yapmak için harcadığı süre giderek daha da uzamaktadır. Bunun ötesinde, sözüm ona birbirinin aksiymiş ve sanki bir öncekinin öncüllerini lâğvediyormuş gibi lânse edilen her bir

çehre değişikliği, bir öncekine göre içinden daha da çıkılması zor koşulları beraberinde getirmekte ve yapmış olduğu makyajın silinmesi, hiç değilse kendi çıkarları açısından, daha da zorlaşmakta, makyaj giderek daha da kalınlaşmaktadır. Kısaca, burjuva iktisadının Adam Smith ve David Ricardo'dan başlayarak günümüze kadar uzanan yaklaşık olarak 250 yıllık tarihi geçmişi çerçevesinde özüne ilişkin hiçbir değişik söz konusu değildir.

Neoliberal iktisat da, burjuva iktisadının tarihî geçmişi çerçevesinde kullanageldiği makyaj malzemelerinin 20. yüzyılın son çeyreğinde görmeye ve yaşamaya başladığımız bir versiyonudur. Konuşulan husus ise eşanlı olarak globalizasyon ve neoliberalizm çağı içinde yaşıyor olmamızdır. Gerçi, kimi çevreler içinde bulunun dönemi, bilerek ya da bilmeyerek eşanlamlı kavramlarmış gibi kullanarak globalizasyon ya da neoliberalizm ya da neoliberal globalizasyon çağı olarak adlandırmaktadır. Adı ne olursa olsun, gelişen akım çerçevesinde somut olarak ortaya çıkan durum, sürmekte olan gelişmelerin dünyanın dört bir yanında milyarlarca insanı yaşamın her alanında -iktisadî, siyasî, kültürel, çevre, vb.- etkileyerek, gün geçtikçe biraz daha bataklığın içine çekmekte olduğudur.

Konumuza devam etmeden, kullanılmakta olan kavram kargaşası üzerinde birkaç cümle ile durup, açıklığa kavuşturmak istiyorum. Globalizasyon ve neoliberalizm kavramları, birbirlerini ikâme edecek bir biçimde, yekdiğeri yerine kullanılabilecek anlamdaş kavramlar değildir ve bu şekilde de anlaşılmaması gerekir. Bu konuda fazlaca detayına girmeden, öncelikle bir noktanın açıklığa kavuşturulması gereklidir. Her iki kavram da, dünya ölçeğinde ve yaşamın her alanında sürmekte olan gelişmeleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Ancak, globalizasyon kavramı kullanıldığında anlaşılması gereken husus, daha ziyade uluslararası düzeyde gerçekleşmesi istenen bütüncül bir entegrasyon sürecidir ve istisnasız tüm dünya ülkelerini kavrayacak bir biçimde ele alınmalıdır. Buna karşılık, neoliberalizm, dünya ölçe-

ğinde yer alan her bir tekil ülkenin globalizasyon sürecine gelecekte dâhil olabilmek ve söz konusu sürecin çıkarları açısından sorun yaratmamak amacıyla, ülke sınırları içinde ve yaşamın her alanına ilişkin olarak gerçekleştirilecek uygulamalarla hazırlanarak, anılan sürece yani globalizasyon sürecine vize alma girişimidir. Bu ayırımdan da anlaşılacağı gibi, globalizasyon kavramı dünya geneline ilişkin bir kavramlaştırmayken, neoliberalizm her bir ülkeye yani özele ilişkin bir kavramlaştırma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, globalizasyon sürecinin başarı kazanabilmesinin yolu, her bir ülkenin gerçekleştireceği neoliberal politika uygulamalarının başarısı çerçevesinde hedefine ulaşabilecektir. Bu anlamda, sözü edilen gelişmeler birbirlerini ikâme etmekten ziyade birbirlerini tamamlayan süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlaşılacağı gibi de, neoliberalizmin sağlayacağı başarı, globalizasyon sürecinin hedefine ulaşmasının önkoşulu olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, neoliberalizm ve globalizasyon süreci, ulus devlet yapılanmalarının yok edilerek, söz konusu yapıların uluslararası sermayenin ve dolayısıyla da emperyalizmin hizmetine sokma yolunda atılan adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabii ki, bu noktada, önemli bir sorunun sorulması gerekmektedir. Ulus devlet yapılanmaları bir kez ortadan kaldırılırsa, varlığını söz konusu temele borçlu olan uluslararası sermaye ve emperyalizm kendini nasıl yenidenüretebilecektir? Bu soru, farklı bir analiz çerçevesinde cevaplanabilecek bir niteliktedir ve burada ele alınmayacaktır.

Tarihsel süreç ve gelişimi içinde ele alındığında üç tür liberalizmden söz etmek mümkündür. Bunlar da sırasıyla *Klâsik Liberalizm, Uzlaşmacı Liberalizm* ve *Neoliberalizm*'dir.

Klâsik liberalizm, 18. yüzyıldan 19. yüzyılın son çeyreğine kadar geçen dönem için kullanılan bir kavramdır. Temel mantığı bireyselcilik, bireysel hak ve özgürlükler, özel mülkiyet ve devlet müdahalesinin olmadığı bir serbest piyasa sistemidir. Fırsat eşitliğinin sağlanması, klâsik liberalizmin temel öncüllerinden

biridir. Sağlandığında, adil bir gelir dağılımının mümkün hale getirilmesi, özel girişim ve rekabet koşullarıyla gerçekleştirilecektir. Adam Smith'in *görünmez el*'inin piyasada işlemesiyle ve bireyselcilik sayesinde, toplumsal fayda maksimize edilecektir. Bireyselciliğin temel öncüllerden biri olarak ele alınması ve kişisel tercihlerin öncelenip, sahip olunanı istenildiği gibi kullanma özgürlüğü, devlet müdahalesinin sınırlarıdır yani bu sayede ekonomiye olası bir devlet müdahalesi en alt düzeyde olacaktır. Bir başka deyişle, klâsik liberalizm (*lasse faire lasse passe liberalizmi*), devlet müdahalesinin en aza indirilmesi ve girişim özgürlüğünün en çoğa çıkarılması talebinde bulunur. Klâsik liberalizm taraftarları, serbest piyasa koşullarında bireysel yarışmayı mümkün kılacak iktisadî özgürlüklerin peşinde koşmaktadırlar. Süreç ise toplumsal gelişmenin sağlanması ve iktisadî büyümenin gerçekleştirilmesiyle sonuçlanacaktır. Bu noktada, devletin tümüyle ekonomiden soyutlanması gibi bir amaç söz konusu değildir. Yine Adam Smith'e göre, devletin yerine getirmesi gereken üç temel işlevi bulunmaktadır:

1) Eğitim, sağlık, yollar, köprüler gibi bireysel çıkar çerçevesinde piyasa koşullarında üretilmesi mümkün olmayan kamusal ve/veya yarı kamusal mal ve hizmetlerin üretiminin gerçekleştirilmesi,

2) Millî savunma ve

3) İç güvenlik ve adalet hizmetlerinin sağlanması.

Bir başka deyişle, belirtilen bu alan dışında devletin ekonomiye müdahalesi etkinlik kaybına yol açacak ve bu da, bireysel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasını beraberinde getirecektir.

Klâsik liberalizmin, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan iktisadî ve siyasî gelişmelerin sonucunda sorgulanmaya başlanması, uzlaşmacı liberalizm düşüncesinin oluşumunu hazırlamıştır. Klâsik liberalizmin iktisadî anlayışı, uzlaşmacı liberalizmin kabul etmediği temel noktadır. Uzlaşmacı liberalizm anlayışının ortaya çıkmasına neden olan en önemli iki

gelişmeden ilki, kapitalizmin, kendi iç dinamikleri gereği kaçınılmaz olarak yaşamış olduğu iktisadî krizdir. 1870'lerde yaşanmaya başlanan iktisadî kriz, devlet müdahaleciliğini gündeme getirmiş ve krizin çıkışı altın standardı sisteminin oluşturulmasıyla sağlanmıştır. Uzlaşmacı liberalizme göre ekonomiye devlet müdahalesi, bireyselcilik çerçevesinde değil de, kamu yararı temelinde gerçekleştirilmelidir. Ayrıca, devlet, sosyal refah devleti düşüncesi çerçevesinde kişilerin asgari geçim standardını sağlamalı ve bunun için de fırsat eşitliğini garanti altına almalıdır. Görüldüğü gibi, piyasaya devlet müdahalesi, kişilerin iktisadî ve sosyal özgürlük alanını daha genişletmeye yönelik bir hamle olarak ortaya konmakta ve bu yolla da, toplumsal yararın arttırılması düşünülmektedir. Bu anlamıyla, uzlaşmacı liberalizm olarak adlandırdığım kavram, sosyal ya da eşitlikçi liberalizm olarak da ifade edilmektedir.

Uzlaşmacı liberalizmin gelişimine neden olan ikinci unsur ise 20. yüzyılın başlarında gerçekleşmiş olan Sovyet Devrimi'dir. Kapitalizmin erken dönemi itibarıyla kapitalist ülkeler arasında sürmekte olan ve vahşi kapitalizm adı verilen dönemin ekonomilerde yarattığı tahribat ve bu gelişimin kaçınılmaz sonuçlarından biri olarak işçilerin çalışma ve yaşam koşullarındaki olumsuzlukların ortaya çıkardığı tepkiler çerçevesinde gerçekleşmeye başlayan işçi örgütlenmeleri ve toplumsal muhalefet, kapitalizmin yeniden şekillendirilmesi gereğini beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler, kapitalizmin 19. yüzyıl iktisadî kriziyle de birleşince, sisteme çeki düzen vermek kaçınılmaz bir hâl almıştır. Ancak, yaşanmakta olan iktisadî ve siyasî gelişmeler içinden çıkılamaz bir düzeydedir ve böylesi bir durumda kapitalizmin kullandığı tek araç vardır: ***Savaş***. 1914-1918 yılları arası emperyalistler arasında gerçekleşen I. Savaş temelinde dünya pazarının paylaşımına ilişkin nihaî bir sonucun elde edilememesi yani yarım kalan bir emperyalistler arası savaş ve Ekim 1917 Bolşevik Devrimi'nin örtüşmesi. Bir tarafta, kapitalizmin 19. yüzyılın

sonlarına doğru başlayan ve çözümlenemeyen iktisadî krizinin savaşın yarattığı tahribatla daha da derinleşmesi ve üstüne üstlük klâsik liberalizmin yarattığı piyasa başarısızlıklarının içinden çıkılmaz hale gelmesi. Diğer tarafta, Sovyet Devrimi ve 1921-1922 yıllarında uygulamaya konan NEP'in başarı kazanmaya başlaması. Ve tabii ki, daha da önemlisi, Sovyet Devrimi'nin, kapitalizmin boyunduruğu altında yaşayan işçi sınıfının ve toplumun kapitalist olmayan diğer kesimlerinin maruz kaldığı baskılara tepki verme yolunda, söz konusu kesimlerin zihinlerinde çakmış olduğu çıkış yolu. Arkasından, 1929 yılı itibarıyla kapitalizmin değil ama *lasse faire*'ci iktisadî politika uygulamalarının iflâsı anlamına gelen Büyük Depresyon. Emperyalistler artık iki cephede birden savaşmak zorunda kalmışlardır. Bir taraftan, tamamlanmamış savaş nedeniyle pazar paylaşımı çerçevesinde kendi aralarında ve diğer taraftan da, sosyalizmin yükselişi temelinde Sovyetler Birliği'yle. Bu nedenle, 20 yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya ölçeğinde ortaya çıkan bloklaşma sürecinin başlangıç noktası bana göre tam da bu gelişmelerdir. 1929 iktisadî krizinin yayılmasıyla birlikte, hem sisteme makyaj yapmak, hem dünya pazar paylaşımını tamamlamak ve hem de sosyalizmin önünü kesmek olmazsa olmaz bir koşullar silsilesi haline gelmiştir. Pazar paylaşımının hemen başlatılacak bir savaşla çözümlenebilmesi ya da tamamlanmamış bir dünya pazarı paylaşım sürecinin nihaî bir savaşla sonlandırılması, yaşanmakta olan iktisadî kriz nedeniyle mümkün değildir. Üstelik sosyalizmin önünün de kesilmesi gerekmektedir. Hem iktisadî krizin aşılması ve hem de sosyalizmin önünün kesilmesi için kapitalizm eldivenini çıkararak böylesi durumlarda artık sıkça başvuracağı bir yolu yaşanan dönem itibarıyla geçici de olsa yürürlüğe sokmuş, faşizmi yaratmıştır. Sosyalizmin önünü kesme yolunda ileri kapitalist güç olma özelliğiyle faşizmin yaratılması uygun görülmekle birlikte, iktisadî krizin ya da daha doğru bir ifadeyle kapitalizmin reenkarnasyonunun sağlanması da gerek-

mektedir. Bunun gerçekleştirilmesi yolunda imdada 1936 yılında Keynes'in yayınlamış olduğu *Genel Teori* yetişmiştir. Bu arada faşizm gerçekleştirdiği uygulamalarla bir taraftan Sovyetler Birliği'nin önüne set çekme ve diğer taraftan da, kıta Avrupa'sındaki işçi örgütlenmeleri ve hareketlerini bertaraf edecek komünist cadı avı olarak adlandırılan sürek avını sürdürmektedir. Artık, emperyalistlerin üç hedefinden ikisi, faşizmin yaratılması ve *Genel Teori*'nin yazılmasıyla gerçekleşmiştir. Ancak, bu arada kapitalizmin korkuluğu olan faşizm denetimden çıkmış durumdadır. Hem faşizme verilen aracılık görevinin geri alınması ve hem de üçüncü hedefin yani pazar paylaşım sürecinin tamamlanması gerekmektedir. Bunun için de yaratılan faşizmden kurtulma sözde amacından daha iyi bir bahane bulunamaz. Bu noktada bir hususun unutulmaması gerekmektedir. Bu da, birincisi, kapitalizmin 19. yüzyıl krizinden bu yana dünya ölçeğinde yaklaşık olarak 70 yıldır bir hegemon gücün bulunmaması ve ikincisi de, ABD'nin hemen hemen aynı süre içinde iktisadî olarak güçlü bir ülke haline gelmiş olmasıdır. 1929 yılında yaşanmaya başlanan iktisadî krizin ve faşizmin etkileriyle, genel anlamda emperyalistler arası bir paylaşım savaşının gerçekleşebilmesi mümkün değildir. ABD'nin desteğiyle İngiltere'nin faşizmin yayılışını durdurmak üzere harekete geçirilmesi yani II. Savaş ve 20. yüzyılın başlarında artık yegâne iktisadî ve askerî güç haline gelmiş olan ABD'nin faşizmin önünü keserek tek hegemonik güç olarak ortaya çıkması belirtilen gelişmelerin sonunda gerçekleşmiştir. Sürece bakıldığında, hem sosyalizmin 19. yüzyılda sanayileşme süreçlerini tamamlamış kıta Avrupa'sına yayılmasının önüne set çekilmiş, hem kapitalizmin krizini aşacak yeni bir iktisadî teorik çerçeveye kavuşulmuş (*Keynes iktisadı*) ve hem de yaklaşık olarak 100 yıldır emperyalistler arasında dünya pazarının paylaşılmasına ilişkin mücadeleler sadece ABD'nin lehine olacak bir biçimde çözümlenmiş olmaktadır. Paylaşım artık ABD-Sovyetler Birliği eksenine oturtulmuştur. Sovyetler Birli-

ği'nin yaşanan süreç çerçevesinde yayılması ve nemalanması iktisadî olmaktan çok kıta Avrupa'sının geri kalmış alanlarının ele geçirilmesinden başkaca bir şey değildir. Savaş sonrası lasse faire doktrini tümüyle reddedilmiş ve kapitalist ekonominin yeniden şekillendirilmesi görevi artık *Keynes iktisadı*nın eline geçmiştir. II. Savaş'tan 1970'lerin ilk yıllarına kadar refah devleti, Keynesyen politikalar v.b. müdahaleci politikalarla kapitalizmin *Altın Çağ*'ı olarak da adlandırılan bir evre yaşanmaya başlamıştır. Bu evrede unutulmaması gereken en önemli gelişmelerden bir tanesi, işçi sınıfının ve toplumun kapitalist olmayan diğer kesimlerin, kapitalistlerin boyunduruğu karşısında ortaya çıkabilecek karşı duruşlarını baskılamaya ya da hiç değilse en aza indirme yönelik olarak geliştirilen sendikal örgütlenmelerin nispî olarak rahat hareket etmesinin önünün açılmasıdır. Bu çerçevede, toplumun belirtilen kesimleriyle kapitalizm temelinde uzlaşmanın gerçekleşmesi söz konusudur. Bu uzlaşma hem sosyalizmin önüne set çekme düşüncesi ve de sistemi kurtarmaya yönelik talep yönlü Keynesyen iktisat politikalarının başarı kazanması açısından önemlidir. Bu nedenle, II. Savaş sonrası iktisadî politika uygulamalarına daha doğrusu *Keynes iktisadı*'na uzlaşmacı liberalizm adını vermeyi uygun buluyorum.

Tarihsel süreç içinde ortaya çıkan üçüncü liberalizm türü ise neoliberalizm olarak ifade edilmektedir. Her şeyden önce neoliberalizmin, neoliberalizm teorisi ve uygulaması olarak birbirinden farklı ve ayırt edilmesi gereken iki yönünün bulunduğunun belirtilmesi gerekmektedir. İkinci olarak söylenmesi gereken husus ise klâsik liberalizmden olan farklılığının hangi noktada ortaya çıktığıdır. Daha açıkçası, neoliberalizmde 'neo' (yeni) olan nedir? Bu soruya hem klâsik liberalizmden ve hem de uzlaşmacı liberalizmden temel farkının ne olduğunun ortaya konmasıyla anlamlı olacağını söylemek daha doğru bir ifadelendirme tarzı olacaktır. Birazdan belirtilecek özellikleri çerçevesinde neoliberalizmin, uzlaşmacı liberalizmle olan farklılığının hiç

zorlanmadan anlaşılabilmesi hususunda hiçbir güçlük söz konusu olmayacaktır. Asıl önemli olan, neoliberalizmin, klâsik liberalizmle arasına nasıl bir çizgi çekmiş olduğudur.

Neoliberalizm 19. yüzyılın sonundan itibaren uzlaşmacı liberalizmin hâkim olduğu dönem çerçevesinde ve II. Savaş'tan 1969-1970 yılına kadar geçen 25-26 yıllık gelişim sürecinin beraberinde getirdiği ve kapitalist ülkelerde görülen iktisadî gerilemelere bir tepki olarak ortaya çıkmış ve 1970'lerden günümüze kadar da *yeni sağ*'ın ideolojik temelini oluşturmuştur. Öncüleri F. A. Hayek ve Milton Friedman olarak ifade edilse de, temelde Chicago Okulu olarak adlandırılan ve Milton Friedman'ın oluşturduğu grup başı çekmiştir.

Neoliberaller, uzlaşmacı liberal görüş ve yukarıda kısaca belirtmeye çalıştığım uygulamalarının, liberalizmin daha doğrusu klâsik liberalizmin özünü bozduğunu ileri sürerken (böylesi bir görüşü ifade etmelerinin, Keynes ve Keynesyen iktisadın özünün ve felsefî ve ideolojik temellerinin ne olduğuna kişilerin dikkatini çekmek isteriz), savundukları düşüncelerin klâsik iktisadî liberalizme bir dönüş anlamında da ele alınmaması gerektiğini vurgularlar. Hedeflenenin, liberal düşüncenin gelişim sürecinde ortaya çıkan hataların bertaraf edilmesi olduğunu ve bu çizgiyi savunduklarını öne sürerek, neoliberalizmin gerçek liberalizmin özüne dönüş olduğunu vurgularlar. Bu nedenle az önce 'neoliberalizmde 'neo' (yeni) olan nedir?' sorusuna verilecek cevaplardan bir tanesi budur. Daha açıkçası, neoliberallere göre, uzlaşmacı liberalizm gibi klâsik liberalizm de, liberalizmin özüne uymamaktadır. Aslında bu ifadelendirme, liberalizmin özünün bozulması anlamında, klâsik liberalizme bile genel bir reddiye anlamını taşımaktadır. Bu nedenle, neoliberalizmin klâsik liberalizmle olan temel olarak ayrıldığı noktanın daha açık bir biçimde vurgulanması gerekir. Bu ayrılık noktası ise klâsik liberalizmin savunduğu bireysel özgürlükler yerine iktisadî özgürlüklerin ön plâna çıkmış olmasıdır. Bu husus, neoliberalizmin

iki temel ilkesi çerçevesinde daha belirginleşecektir. Bunlardan ilki, teknoloji transferinin, merkez ve çevre ülkeler arasında gerçekleştirilecek iktisadî anlaşmalarla hızlandırılmasıdır. Bu yolla, çevre ülkelerin zenginleşmesi sağlanacaktır. Tabii ki, bunun için de, dünya ticaretinin önündeki her türlü engelin ortadan kaldırılması gerekmektedir. İkincisi de, devletin her türlü sanayi ve ticarî faaliyetlerdeki rolünün azaltılmasıdır. Bu noktadan hareket ederek neoliberalizmin uygulamaya ilişkin en belirgin özelliklerini kısaca belirtmeye çalışalım.

Bunlardan birincisi, piyasanın hâkim rol oynaması ya da piyasa kuralıdır. Zira kaynak dağılımında ve ekonomide etkinliğin sağlanmasında tek çıkar yol, piyasa başarısızlıklarının temel nedeni olan devlet müdahalesinin ortadan kaldırılarak, hür teşebbüsün ya da özel teşebbüsün önünün açılması, 'serbest rekabet' koşullarının yaratılmasıdır.

İkincisi, sosyal hizmetlerin sağlanmasına yönelik harcamalarının azaltılmasıdır. Eğitimden, sağlığa, fakirlere ve işsizlere sağlanan sosyal yardımlardan, köprü, yol v.b. gibi yatırımlara yönelik harcamaların kısılması, devletin rolünün azaltılması düşüncesi çerçevesinde ortadan kaldırılması gereken girişimlerdir. Tabii ki, bu noktada ilginç ve dolayısıyla da çelişkili olan husus, devletin özel sektöre yönelik olarak sağlayacağı yardımlar ve vergi kolaylıklarına karşı durmayışlarıdır.

Üçüncüsü, devletin kârları azaltacak her türlü düzenleme girişimlerini ortadan kaldırmak ya da hiç değilse azaltmaktır. Buna çevre, iş güvenliği de dâhildir.

Dördüncüsü, özelleştirme girişimleridir. İktisadî etkinliğin sağlanması için devlete ait her türlü işletmenin, bankaların, yolların, köprülerin, elektrik santrallerinin v.b. yerli ve/veya özel sektör yatırımcılarına satılması gerekmektedir. Bu çerçevede, kamu yararı göz ardı edilerek devlete ait iktisadî servetin birkaç kişinin elinde yoğunlaşması sağlanmakta ve dahası söz konusu faaliyetlerden yararlanarak ihtiyaçlarını gidermek isteyenlerin

daha fazla bedel ödenmesi gündeme gelmektedir.

Beşincisi, toplum kavramının literatürden çıkarılmasıdır. Sorumluluk, bireysel sorumluluğa indirgenerek, işçi ve toplumun kapitalist olmayan kesimlerinin her türlü temel ihtiyaçlarını karşılaması konusunda en hafif tabirle başlarının çaresine bakmaları istenmekte, doğabilecek her türlü çözümsüzlüğün, söz konusu kesimlerin aylaklığı temelinde açıklanması kolaycılığına kaçılmaktadır.

Neoliberal söylemlerin hedef aldığı hususlardan bir tanesi de sosyalizmdir ve dünya uygarlığını felâkete götüreceğine inandıkları bu düşünceye yani sosyalizme karşı savaş verilmelidir. Ortaya çıkan sosyalizm karşıtlığından hareketle uzlaşmacı liberal düşünceye ve uygulamalara da karşı çıkılmalıdır. Zira sosyalist düşünce yapısı, uzlaşmacı liberal düşüncenin temel dayanak noktalarından bir tanesidir. Daha önce de belirtildiği gibi, uzlaşmacı liberal görüş, özellikle II. Savaş sonrası Keynesyen politikalarla birlikte uygulama imkânına kavuşabilmiş ve 1969 yılında kapitalizmin 20 yüzyıldaki ikinci büyük çöküşüne neden olan gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Neoliberal düşünce, uzlaşmacı liberalizmin kapitalist ülkelerde 1969 yılı ve sonrasında ortaya çıkan yüksek enflasyon, yüksek kamu harcamaları ve açıkları, düşük büyüme ve dünya petrol fiyatları artışları karşısında işlevsiz hale geldiğini vurgulamaktadır. Tabii ki tüm bu belirtilenlerin beraberinde getirdiği nihaî sonuç, kapitalist ülkelerde kâr oranlarında meydana gelen azalmadır. Uzlaşmacı liberal düşüncenin, kapitalizmin 1969 yılı sonrası ikinci çöküşü karşısındaki çözümsüzlüğü, neoliberal düşüncenin dünyada hâkim olmasını sağlayan en önemli gelişmedir. Bunun ötesinde, uzlaşmacı liberal uygulamalarla birlikte işçi hareketlerinin güçlenmeye başlaması ve sendikal faaliyetlerin gelişme trendine girmesi, klâsik liberal düşüncenin temel tezleriyle kaçınılmaz bir çatışma noktası oluşturmuştur. Bir başka deyişle, söz konusu örgütlenmeler, iktisadî özgürlük ve özgür toplum imkânını sınırlandıran gelişmelerdir. Bu

nedenle, özgür bir toplumun yaratılması ancak ve ancak devletin piyasa ekonomisine yönelik olarak sürdürdüğü müdahalelerinin sınırlandırılmasını gerektirmektedir. Daha açık ifadelerle belirtmek gerekirse, devlet, piyasa koşullarının işlemesiyle kendi kendine dengeye ulaşacak düzene müdahalede bulunmamalıdır. Bu çerçevede, devlet müdahalesinin sınırları, âdil bir toplumsal, iktisadî ve siyasî sistemin sağlanması amacına yönelik olarak yeniden çizilmelidir. 1980 yılından itibaren de yeni sağın hâkim ideolojisi olduğu vurgulanan neoliberal düşünce, dünya ekonomisinde globalizasyon sürecinin gerçekleşmesinin en inanmış savunucusu durumundadır.

Sözlerimize, neoliberal politikaların uygulanmasına yönelik olarak asla gözden kaçırılmaması gereken bir noktanın fazlaca detaylarına girmeden vurgulanmasının oldukça önemli olduğunu belirterek bitirmek istiyorum. Bir tarafta, birey, hak, özgürlük v.b. kavramlar ve diğer tarafta da, neoliberalizmin yukarıda belirtilen uygulama temelleri. Beş başlık altında sıralanan uygulama imkânlarının demokratik koşullarda gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Bu imkânsızlık, örneğin İngiltere'de bile Margaret Thatcher'in 'Demir Lady' olarak anılmasını beraberinde getirmiş olduğu hatırlanırsa, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde 1970'lerden bu yana kendini gösteren gelişmeleri de asla unutmamız gerekmektedir. Arjantin'de Videla, Şili'de Pinochet ve Türkiye'de Evren.

2003 yılından itibaren bir kez daha yaşanacağını söylediğimiz ve artık kendini gizleyemeyerek Eylül 2008 tarihinden itibaren tüm dünyayı kapsayacak bir biçimde yayılan sistemin sistemik krizi, kurtarma plânlarıyla sanki farklı bir politika uygulamasına geçildiği izlenimi yaratılarak sermayenin el değişmesi işine girişmiştir. Daha açıkçası, hâlihazırda da neoliberal politikalar izlenmeye devam edilmekte ve çözüm sağlanması beklenmektedir.

Briç oynayanlar bilirler. Bazen, kartlar dağıtıldıktan ve ortağınızla koz belirlendikten sonra oyunun ilerleyen safhalarında öy-

lesine bir konuma gelinir ki, ne elden ve ne de yerden oynayabilirsiniz. Eli bitirmeniz imkânsızlaşır. Umudumuz ve dileğimiz, bugünlerde yaşanan kriz ortamının, 20. yüzyılın başından itibaren yaşanan her iktisadî kriz sonrasında olduğu gibi bir büyük savaşla çıkma güdülerini canlandırmamasıdır.

SINIRSIZ SÖMÜRÜ ÜTOPYASI*/** NEOLİBERALİZMİN ÖZÜ

Pierre BOURDIEU

Neoliberalizm nedir? Pür piyasa mantığını engelleyen kollektif yapıları yok eden bir programdır.

Hâkim söylemin de ortaya koyduğu gibi, iktisat dünyası, önceden tahmin edilebilir sonuçların mantığını acımasızca gözler önüne seren ve tüm ihlâlleri otomatik olarak ya da -alışılmadık bir biçimde- Uluslararası Para Fonu (IMF) ve İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı (OECD) gibi silâhlı aracı uzantıları ve dayattığı emek maliyetlerini azaltma, kamu harcamalarını kısma ve çalışmayı daha esnek hale getirme politikalarıyla cezalandırarak baskılayan pür ve mükemmel bir düzendir. Hâkim söylem doğru mudur? Gerçekte, bu iktisadî düzen, bir ütopyanın yürürlüğe konmasından –neoliberalizm ütopyası- dolayısıyla da *politik bir sorun* haline gelmesinden başkaca bir şey değildir de nedir? Bunun, iktisat teorisinin de yardımıyla, bizatihi gerçeğin bilimsel olarak açıklanması olarak düşünülmesi mümkün müdür?

Himaye edilen bu teori pür matematiksel bir kurgudur. Baş-

---

* *Le Monde Diplomatique*, December 1998.

** Prof. Dr. Uğur Selçuk Akalın tarafından İngilizceden çevrilmiştir.

langıçtan itibaren, dehşet verici bir soyutlama üzerinde temellendirilmiştir. Rasyonalitenin bireysel rasyonalite olarak dar ve katı bir biçimde ele alınması çerçevesinde, rasyonel yönlendirmenin iktisadî ve sosyal koşullarını ve bunların uygulanma koşullarının iktisadî ve sosyal yapılarını bir araya getirmiştir.

Bu tavsamanın boyutunu ortaya koymak için, eğitim sitemini düşünmek yeterli olacaktır. Eğitimin mal ve hizmetlerin üretimindeki belirleyici rolü, üreticilerin sahneye çıkmasında oynadığı belirleyicilik rolü *gibi* hiçbir zaman hesaba katılmamıştır. İktisat disiplininin tüm yetersizlikleri ve hataları ve rekabet ve etkinliğe dayanan iktisadî mantık ve adalet kuralına konu olan sosyal mantık arasında bulunarak neden olduğu keyfî muhalefetle kendisine atfettiği vahim dik başlılığı, Walrasyen 'pür teori' mitinde[1] belirtilen kendine özgü günahtan kaynaklanmaktadır.

Söylenen, bugün itibariyle hiç olmadığı kadar toplumsal ve tarihî temelleri olmayan bu 'teori' kendini gerçek ve ampirik olarak kanıtlanabilir bir araç olarak göstermektedir. Aslında, neoliberal söylem, tüm diğer söylemler içindeki tek söylem değildir. Bu daha ziyade, 'güçlü bir söylemdir'- Erving Goffman'ın analizinde[2] akıl hastanesinde rastlanabilen bir psikiyatrik bir söylemdir. Sadece bir güç ilişkileri dünyasının, ne ise o olmasına katkıda bulunduğu bir dünyanın, tüm güçlerini kendi yanında bulması nedeniyle güçlü ve mücadele edilmesi zor bir söylemdir. Bunu da, iktisadî ilişkilere hükmedenlerin iktisadî tercihlerini yönlendirerek en dikkat çekici bir biçimde yerine getirmektedir. Bu nedenle, kendine ait sembolik gücü söz konusu güç ilişkilerine eklemektedir. Politik eylem plânına dönüştürülen bu

---

1) Auguste Walras (1800-66), Fransız iktisatçı ve *De la Nature de la Richesse et de L'origine de la Valeur*'un (1848) yazarı. Matematiği ilk kez iktisadî araştırmada kullanma girişiminde bulunanlardandır.

2) Erving Goffman. 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Aldine de Gruyter.

bilimsel program çerçevesinde, statüsü pür olarak olumsuz olması nedeniyle reddedilmesine rağmen sınırları uçsuz bucaksız olan bir *politik proje* uygulamaya sokulmuştur. Söz konusu proje, 'teorinin' gerçekleşebileceği ve işlevini yerine getireceği koşulları yaratmayı amaçlamaktadır: *birlikteliğin bir metodik yıkım programı.*

Neoliberal pür ve mükemmel bir piyasa ütopyasına doğru gidiş, finansal deregülasyon politikasıyla mümkün hale getirilmiştir. Ve bu da, pür piyasa mantığı için bir engel teşkil edebilecek *herhangi bir ve tüm ortak yapıları sorgulama amacını taşıyan* tüm politik tedbirlerin [en yakın zamanda gerçekleştirilmiş olanı yabancı şirketlerin ve yatırımların ulus devletlerden korumak amacıyla düzenlenen Çok Taraflı Yarım Anlaşması'dır (MAI)] dönüşümsel ve *yıkıcı* eylemiyle gerçekleştirilmiştir: manevra alanı sürekli olarak daralan ulus; örneğin maaşların ve mesleklerin bireysel yeterliliğin fonksiyonu olarak işçilerin sonuç itibariyle atomize hale gelmesiyle işçi grupları; işçilerin, sendikaların, birliklerin, kooperatiflerin haklarının savunulmasında birliktelik; hatta yaş grupları çerçevesinde piyasaların oluşturulmasıyla tüketim üzerindeki kontrolünün bir kısmını kaybeden aile.

Neoliberal program sosyal gücünü, çıkarlarını temsil ettiği kişilerin politik ve iktisadî gücünden alır: hisse senedi sahipleri, finansal işlemciler, laissez-faire'in şüphelerini gidermeye yönlendirilen muhafazakârlar ya da sosyal demokrat politikacılar, firma yöneticilerine benzemeyen bir biçimde, sonuçların bedelini ödeme riski olmaması nedeniyle kendi varlıklarının sürdürmesini savunacak politikaları dayatma heveslisi olan üst düzey finansal görevliler. Neoliberalizm, bir bütün olarak, ekonomiyi sosyal gerçeklerden uzak tutma çerçevesinde bir tavır sergileyip, bu yolla, gerçekte, iktisadî ajanları düzenleyen sınırlar biçiminde ortaya çıkan bir tür mantık makinesi olarak kendini pür teoriye uyduran bir iktisadî sistem kurma eğilimine girer.

Finansal piyasaların globalizasyonu, bilgi teknolojisiyle bütün-

leştiğinde, sermayenin görülmemiş bir biçimde hareketliliğini beraberinde getirir. Yatırımlarının kısa dönemli kârlılığıyla ilgilenen yatırımcılara, büyük şirketlerin kârlılığıyla sürekli karşılaştırma yapma ve sonuçta da, bu firmaların nispî başarısızlıklarını cezalandırma imkânını verir. Bu sürekli tehdit karşısında, şirketler, şirketin hisse senetlerini ellerinde bulunduranları desteklemeleri konusunda olduğu gibi, 'piyasanın güvenini kaybetme' cezasına çarptırılmamak için, piyasaların gerektirdiği hususlara çok daha hızlı bir biçimde uymak zorundadırlar. Son olarak belirtilen husus, kısa dönemli kâr elde etme endişesi, yöneticilerin uymak zorunda oldukları kuralları oluşturmak ve kiralama, istihdam ve ücretlerle ilgili politikalarını şekillendirmek üzere finansal yöneticileri kullanarak geleceklerini gittikçe daha büyük bir ölçüde yöneticilere bırakmaları sonucunu doğurur.

Böylece de, çalışanların belli süreliğine ya da geçici olarak kiralanmasıyla ve yenilenen şirket yeniden yapılanmaları ve birden çok işlevi yerine getirmeye zorlanan ekipler arasında olduğu gibi, şirket içi otonom departmanlar arası rekabetin yaratılmasıyla mutlak esnekliğin hüküm sürmesi sağlanır. Son olarak da, bu rekabet, ücret ilişkisinin bireyselleştirilmesiyle kişilere yönelik olarak yaygınlaştırılır: bireysel performans amaçlarının oluşturulması, bireysel performans değerlendirmeleri, sürekli değerlendirme, ehliyet ve bireysel yarar çerçevesinde bireysel maaş artışları ya da mükâfatlandırma; kişiselleştirilmiş kariyer çizgileri; güçlü hiyerarşik bağımlılık ilişkileriyle basit ücretli çalışanlar olan ve aynı zamanda da satışlarından, ürünlerinden, şubelerinden, işyerlerinden v.s. sanki bağımsız olarak anlaşma gerçekleştiriyorlarmış gibi sorumlu tutulan kurmayların sömürülmesini sağlayan 'sorumluluğun devredilmesi' stratejileri. Özdenetime yönelik bu baskı, işçilerin 'katılımcı yönetim' tekniklerine göre 'katılımını' dikkat çekici bir biçimde yönetim düzeyinin ötesine taşımıştır. Tüm bunlar, işe aşırı ölçüde katılımı (ve sadece yöneticiler arasında değil) ve acil bir durum ya da çok

stresli koşullarda çalışmayı dayatan rasyonel hâkimiyet teknikleridir. Ve bunlar, ortak standartları ve dayanışmaları zayıflatma ya da tümüyle ortadan kaldırma noktasına getirir.[3]

Bu yolla, Darwinyen bir dünya ortaya çıkar -bu, güvensizlik, sıkıntı ve stres ortamında her bir kişinin kendi iş ve örgütüne sıkı sıkıya sarılmasıyla desteklenen, herkesin tüm hiyerarşi düzeyinde herkese karşı verdiği mücadeledir. Hiç şüphesiz, söz konusu mücadele dünyasının pratik olarak oluşturulması, güvensizlik yaratan tüm *tehlikeli düzenlemeler* karmaşası ve sürekli işsizlik tehdidiyle olduğu kadar, *durumların tehlikeye sokan bu sosyal süreçlerle uysallaştırılan yedek orduyu oluşturan çalışanlar* olmadan tam anlamıyla başarıya ulaşamayacaktır. Bu yedek ordu özellikle yöneticiler arasında her hiyerarşi düzeyinde hatta en üst düzeylerde bile bulunur. Tüm bu iktisadî düzenin nihaî olarak özgürlük simgesi altında kurulması gerçekte işsizliğin, çalışma güvensizliğinin ve bunun ifade ettiği işten yoksun bırakma tehdidinin yapısal şiddetidir. Mikroekonomik modelin 'uyumlu' bir biçimde işlevini yerine getirmesinin koşulu genel bir olgu, işsizlerin oluşturduğu hazır ordunun varlığıdır.

Söz konusu yapısal şiddet, iş akdi adı verilen unsuru da ölçüp biçmektedir ('akit teorisiyle' ustaca haklı gösterilmiş ve gerçekdışı hale getirilmiştir). Örgütsel söylem, örgüte bağlılığın istihdama ilişkin tüm garantileri eleyerek elde edildiği çağdaki kadar güven, işbirliği, sadakat ve örgütsel kültürden hiçbir zaman söz etmemiştir (üççeyreklik kiralama sabit bir süre içindir, geçici çalışanların oranı artmaya devam etmektedir, istihdam 'istenen düzeydedir' ve kişiyi cezalandırmaya yönelik sınırlama getirmemeye yönelik bir eğilim görülmektedir).

---

3) *Actes de la recherche en sciences sociales* dergisinin nos. 114, September 1996 ve nos. 115, December 1996 sayılarında yer alan 'Nouvelles Formes de Domination dans le Travail' adlı makalelere, özellikle de Gabrielle Balazs and Michel Pialoux'un, nos. 114, s.3-4'de yer alan 'Crise du Travail et Crise du Politique' giriş yazısına bakınız.

Böylece, neoliberal ütopyanın, gerekliliğini hükümdarlara bile dayatan bir tür iğrenç bir gerçeklikte nasıl dışa vurma eğilimi içinde olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda yaygın olarak rastlanan erken dönem Marksizm gibi, bu ütopya da, ekmek paralarını kazanmalarını sağlayan ve varlıklarını bu inancın mevcut olmasına borçlu olan sırasıyla finansörlerin, büyük şirketlerin sahiplerinin ve yöneticilerinin v.s.'nin yanı sıra üst düzey kamu görevlileri arasında güçlü bir inancı -serbest ticaret inancı- akla getirmektedir. Zira bunlar, sermaye sahiplerinin rasyonalite modeline dönüştürülmüş olan bireysel kâr maksimizasyonu istemeleri nedeniyle rahatsızlık veren idarî ve politik engellerin ortadan kaldırılmasını gerektiren iktisadî etkinlik için piyasaların gücünü kutsarlar. Bunlar, bağımsız merkez bankaları istemektedirler. Ve ulus devletlerin ekonominin efendileri için, emek piyasasından başlayarak herhangi bir piyasa düzenlemesi girişimini baskılayarak, açık ve enflasyonu yasaklayarak, kamu hizmetlerinin genel olarak özelleştirilmesini sağlayarak ve kamu ve sosyal harcamaları azaltarak iktisadî özgürlük gereksinimlerine boyun eğmesi talkınını vermektedirler.

İktisatçılar gerçek müminlerin iktisadî ve sosyal çıkarlarını kayıtsız ve şartsız paylaşmaları gerekmemektedir ve matematiksel nedenle perdeledikleri ütopyanın iktisadî ve sosyal etkilerine ilişkin bir tür bireysel psişik durum içinde olabilirler. Bununla birlikte, iktisat alanında, neoliberal ütopya içinde inancın üretilmesi ve yenidenüretilmesine tam anlamıyla bir katkıda bulunmaya ilişkin yeterli özel ilgileri bulunmaktadır. Varlıkları ve her şeyin ötesinde çoğu kez pür olarak soyut, kitabî ve teorik olan entellektüel formasyonları çerçevesinde iktisadî ve sosyal gerçekliklerden ayrı olarak özellikle mantığın şeyleriyle, şeylerin mantığını birbirine karıştırma eğilimindedirler.

Bu iktisatçılar, bu zamana kadar deneysel doğrulama testine tabi tutmadıkları modellere güvenirler ve gerçek zorunluluğunu ve derin karmaşıklığını çoğu kez anlayamadıkları matematiksel

oyunlarının saflığını ve kristal gibi şeffaflığını fark edemedikleri diğer tarihî bilimlerin sonuçlarına bakmaya yönlendirilirler. Aşılması zor iktisadî ve sosyal değişime katılır ve işbirliğine girerler. Bunun kimi sonuçları kendilerini korkutsa da (sosyalist partiye katılabilirler ve güç yapısında temsilcilerine öğüt verirler), bu durum bazen 'spekülâtif balonlar' olarak adlandırdıkları birkaç başarısızlık riski çerçevesinde, yaşamlarını adadıkları ultra-mantıkî ütopyaya gerçeklik kazandırma eğiliminde olduğundan söz konusu çevrelerin canını sıkmaz.

Ve dünya, büyük neoliberal ütopyanın yürürlüğe konmasının hemen yarattığı görülebilen etkileriyle dönmeye devam etmektedir: ticarî değerlerin davetsiz dayatmasıyla iktisadî olarak en gelişmiş toplumların geniş kesimlerinin giderek fakirleşmesinin, gelir farklılıklarının inanılmaz boyutta artmasının, film, yayıncılık gibi kültürel üretimin otonom dünyasının giderek ortadan kalkmasının yanı sıra özellikle de iki temel trendin ötesinde. Bu trendin birincisi, öncelikle *kamusal alan* fikriyle akla gelen tüm evrensel değerlerin deposu olan devlet biçimindeki iğrenç makinenin etkilerine karşı koyabilen ortak kurumların ortadan kaldırılmasıdır. İkincisi ise her yere, şirketlerin kalbi olarak ekonominin ve devletin üst kesimlerine, yüksek matematik ve banji jumpingle eğitilmiş kazanan kült biçiminde herkesin herkese karşı mücadele etmesini ve tüm faaliyet ve davranış normu olarak *umutsuzluğu* tesis eden bir tür ahlâkî Darwinizmin dayatılmasıdır.

Bu tür bir politik-iktisadî rejim tarafından yaratılan ortamda olağanüstü ıstırap çeken bir kitlenin bir gün dipsiz kuyuya kadar yapılacak bir yarışı durduracak hareketin başlangıç noktası olması beklenebilir mi? Gerçekte, burada olağanüstü bir paradoksla yüz yüze gelmekteyiz. Yeni yalnızlık düzenini gerçekleştirmede engellerle karşılaşılmakla birlikte özgür bireyler bugün zorluklardan ve izlenecek yoldan sorumlu tutulmaktadır. Hangi türden olursa olsun tüm doğrudan ve bilinçli müdahaleler, en azından devlet tarafından gerçekleştirildiğinde, peşinen güven

sarsıcı olarak değerlendirilmekte ve böylece de, doğası, gerçekleştirilen çıkarların unutulduğu bir yer olarak piyasa, pür ve bilinmeyen mekanizmanın yararına kendini yok etmeyle suçlanmaktadır. Ancak, gerçekte, nüfusun giderek tehlike yaratan bir biçimde artmasına rağmen, sosyal düzenin kaosa dönmemesini sağlayan husus, lime lime edilen süreçte eski düzenin kurumlarının ve temsilcilerinin ve ailevî ya da bir başka türden her tür sosyal dayanışma şekli kadar tüm sosyal işçi kategorilerinin işlemesinin sürekliliği ya da hayatta kalmasıdır.

'Liberalizme' geçiş, kıtasal sürüklenme gibi, fark edilemeyen bir biçimde gerçekleşmekte, böylece de, etkilerini gözden uzak tutmaktadır. En kötü sonuçları uzun dönemlidir. Bu etkiler, paradoksal olarak, bu geçişin, bugünkü sosyal düzenin umutsuzluğa düşmesini önleyen eski düzenin kaynaklarının, dayanışmalarının, sosyal sermaye rezervlerinin altını çizerek savunanlara karşı gösterilen dirençle gizlenmektedir. Bu sosyal sermayenin kaderi -kısa dönemde olmasa da-, yenilenmediğinde ve yenidenüretilmediğinde, yok olup gidecek olmasıdır.

Ancak, kolaylıkla muhafazakâr olarak değerlendirilebilecek bu aynı 'koruma' güçleri, aynı zamanda, bir başka açıdan, yeni düzenin oluşumuna karşı *direnç* gösteren güçlerdir ve yıkıcı güçler haline gelebilirler. Ortada umut edilecek bir şey kalmışsa, o da, yok olan ve sahip olunan 'ayrıcalıklarla', (suçlandıkları husus budur) meydan okumaya sadece yeni bir sosyal düzen yaratarak ve oluşturarak direnebilecek devlet kurumlarında ve sosyal aktörlerin yönlendirilmesinde (özellikle, geleneksel sivil ve kamu hizmetleriyle bu kurumlardaki bireyler ve gruplar) hâlâ varlığını sürdüren güçlerdir. Bu, sadece egoist çıkar kovalama ve bireysel kâr tutkusu kanunu olması ve ortaklıklara, ortaklaşa ulaşılacak ve ortaklaşa onaylanacak sonuçların peşinden rasyonel bir biçimde gitme imkânı vermesi nedeniyle sahip olunacak bir şey değildir.

Devlete bu ortaklıklar, birlikler, sendikalar ve partiler arasın-

da nasıl özel bir yer vermeyebiliriz: ulus devlet ya da daha iyisi ulusüstü devlet -Avrupa devleti, bir dünya devleti olma yolunda ilerlemektedir- finansal piyasalarda kazanılan kârları etkin bir biçimde kontrol etme ve vergilendirme ve her şeyin üstünde, finansal piyasaların emek piyasası üzerindeki yıkıcı etkiye karşı koyma yeteneğine sahiptir. Bu, işçi sendikalarının yardımıyla *kamusal çıkarın* oluşturulması ve savunulmasını sağlayarak gerçekleştirilebilir. İster beğenin, ister beğenmeyin, kamu çıkarı asla, yeni inanç sisteminin insan vasfının en yüksek şekli olarak sunduğu muhasebecilerin (önceleri 'satıcıdan' söz edilebilmekteydi) hayal gücünün bir ürünü olmayacaktır.

NEOLİBERALİZMİN KISA TARİHİ*/**

Susan GEORGE

Konferansı düzenleyenler, 'Seçkinci İktisadın Yirmi Yılı' başlığı altında neoliberalizmin kısa bir tarihini üzerine konuşma yapmamı istediler. Böylesi bir konuda konuşma yapabilmek için, İkinci Savaş'ın hemen sonrasına kadar yaklaşık olarak 50 yıl geriye gitmem gerektiğini söyleyeceğim için üzgünüm.

1945 ya da 1950 yılında, bugünün neoliberal paketiyle herhangi bir ciddi fikir ve politika teklifinde bulunmuş olsaydınız, size gülüp geçerler ya da akıl hastanesine gönderirlerdi. Aynı zamanda o tarihlerde, en azından Batı ülkelerinde, herkes bir Keynesyen, bir sosyal demokrat ya da bir sosyal-Hıristiyan demokrat ya da bir ölçüde Marksistti. Piyasanın temel sosyal ve politik kararlar almasına izin verilmesi fikri; devletin ekonomideki rolünü gönüllü olarak azaltması fikri ya da şirketlere tam bir özgürlük tanınması, sendikaların frenlenmesi ve vatandaşlara yönelik sosyal korumanın azaltılması düşüncesi-bu fikirler, o za-

* http://www.globalpolicy.org/globaliz/econ/histneol.htm

** Prof. Dr. Gülsüm Akalın tarafından İngilizceden çevrilmiştir.

manın ruhuna tümüyle yabancıydı. Herhangi biri gerçekten bu fikirlerle uyuşsa bile, aleni olarak bu tür bir pozisyon alma konusunda tereddüt eder ve kendini dinleyecek dinleyici bulmada zorluk çekerdi.

Bununla birlikte, IMF ve Dünya Bankası'nın ilerici kurumlar olarak görülmesi özellikle genç dinleyiciler açısından akıl almaz bir şey olarak algılanabilir. Söz konusu kurumlar bazen Keynes'in ortaya attığı bir düşüncenin ürünü olması ve Franklin Roosevelt'in yakın danışmanlarından biri olan Harry Dexter White'ın de desteklemesi nedeniyle Keynes'in ikizleri olarak adlandırılır. Bu kurumlar 1944 yılında Bretton Woods'ta kurulduğunda görevi, yeniden inşa ve gelişme sağlama amacıyla verilen ödünçler nedeniyle gelecekte ortaya çıkacak çelişkileri önlemeye yardım etmek ve geçici ödemeler bilânçosu sorunlarını gidermektir. Hükümetlerin iktisadî kararlarını kontrol etme hakkına sahip değillerdir ve görevleri arasında ulusal politikalara müdahale etme yetkisi de bulunmamaktadır.

Batı ülkelerinde, 1930'larda Refah Devleti ve New Deal rayına oturmuş olmakla birlikte söz konusu gelişmenin yayılması savaş nedeniyle kesintiye uğramıştır. Savaş sonrası dünyada işletmelerin ilk işi bunlara yeniden işlerlik kazandırmak olmuştur. Gündemde olan bir diğer temel kalem de dünya ticaretine hareketlilik kazandırmaktır -bu ise dünyanın en güçlü ekonomisi olan Birleşik Devletlerin bir kez daha en önde gelen ticaret ortağı olması istenen Avrupa'ya yönelik olarak uygulanan Marshall Plânı'yla gerçekleştirilmiştir. Ve o sırada sömürge ülkelerinin, ister Hindistan'ın yardımla ve isterse de Kenya, Vietnam ve diğer ülkelerde olduğu gibi silâhlı mücadeleyle bağımsızlıklarını elde etmeye başladıkları güçlü bir rüzgâr da esmeye başlamıştır.

Bütünüyle ele alındığında, dünya, oldukça ilerici bir gündeme imzasını atmıştır. Büyük araştırmacı Karl Polanyi, 19. yüzyılın sanayi, piyasaya dayalı toplumunun sert bir eleştirisini yaptığı *The Great Transformation* adlı kitabını yayınlamıştır. Yaklaşık 50

yıl önce Polonyi şu şaşırtıcı derecede isabetli ve modern ifadelerde bulunmuştur:

> 'Piyasa mekanizmasının, insanoğlunun kaderinin ve doğal çevresinin tek yöneticisi olmasına izin vermek ... toplumun yıkılması sonucunu doğurur' [s. 73].

Bununla birlikte, Polanyi, savaş sonrasının dünyasında böylesi bir yıkımın bir daha gerçekleşmeyeceği konusunda ikna edilmiştir. Şu ifadelerde bulunmuştur:

> 'Ülkelerde, iktisadî sistemin, toplumun ve toplumun önceliğinin, söz konusu sistemin önünde olmasını önleyecek bir biçimde kulağını çekilmesinin sona erdiği koşullarda ortaya çıkan bir gelişmeye tanık oluyoruz' [s. 251].

Evvah! Polanyi'nin iyimserliği son buldu -neoliberalizmin tüm amacı, piyasa mekanizmasının insanoğlunun kaderi yönlendirmesine izin verilmesidir. Ekonomi, kurallarını topluma dikte ettirmelidir, bu işin başkaca bir yolu yoktur. Ve Polanyi'nin de önceden gördüğü gibi, bu doktrin bizi doğrudan doğruya 'toplumun yıkılmasına' götürmektedir.

Peki ne olmuştur? İkinci Savaş'm bitiminden yarım yüzyıl sonra neden bu noktaya geldik? Ya da konferansı düzenleyenlerin sorduğu gibi, 'Bu konferansı neden şimdi düzenliyoruz?' Buna verilecek kısa cevap, 'Son zamanlarda özellikle de Asya'da bir dizi finansal krizin yaşanmaya başlamasıdır'. Ancak, bu bir başka soruyu ortaya koymaktadır -gerçekte sordukları soru, 'Neoliberalizm ultra-azınlığa sahip gettosundan çıkıp, dünyada bugün hâkim doktrin haline nasıl gelmiştir?' IMF ve Dünya Bankası ülkelere, dünya ekonomisine temel olarak elverişsiz koşullarda katılmaları yönünde neden istediği gibi müdahale edememiş ve

zorlayamamıştır? Oluşturulduğu tüm ülkelerde Refah Devleti neden tehdit altına girmiştir? Çevre neden çökmenin eşiğindedir ve böylesine büyük bir refahın o zamana kadar hiç mevcut olmadığı bir anda hem zengin ve hem de fakir ülkelerde neden bu kadar çok fakir bulunmaktadır? Bunlar, tarihî perspektif çerçevesinde cevap verilmesi gereken sorulardır.

Birleşik Devletlerde yayınlanan üç aylık *Dissent* adlı dergide de detaylı bir biçimde ele aldığım gibi, neoliberalizmin zaferine ve iktisadî, politik, sosyal ve ekolojik felâkete ilişkin olarak yapılabilecek açıklamalardan bir tanesi, neoliberallerin kendi kusurlu ve gerici 'Büyük Dönüşümlerini' satın alıp bedelini ödemelerine uygun düşmektedir. İlericilerin anlamadığı fikirlerin sonuçları olduğu hususunu, neoliberaller anlamışlardır. Minicik embriyosunda University of Chicago'dan filozof-iktisatçı Friedrich von Hayek'in yer aldığı ve çekirdeğini de Milton Friedman gibi öğrencilerinin oluşturduğu neoliberaller ve onları fonlayanlar, fikirlerini ve doktrinlerini amansız bir biçimde geliştirmek, ambalajlamak ve benimsetmek amacıyla uluslararası devasa vakıflar, enstitüler, araştırma merkezleri, yayınlar, bilim insanları, yazarlar ve halkla ilişkiler ağı oluşturdular.

Bu oldukça etkin ideolojik kadroyu kurma nedeni, İtalyan Marksist düşünür Antonio Gramsci'nin kültürel hegemonya kavramını geliştirdiğinde ne anlatmak istediğini anlamış olmalarıdır. İnsanların düşüncelerini ele geçirebilirsen, kalplerini de ele geçirip ellerini ve kollarını bağlayabilirsiniz. Burada işin detaylarına girecek kadar zamanım olmamakla birlikte, inanın bana, sağın ideolojik ve reklâma ilişkin çalışmaları kesinlikle hep göz alıcı olmuştur. Yüz milyonlarca dolar harcamalarına rağmen elde ettikleri sonuç, neoliberalizmi insanoğlunun doğal ve normal koşullarıymış gibi göstermiş olmaları nedeniyle, harcamış oldukları her bir kuruşa değmektedir. Neoliberal sistem her türden gözle görülebilir ne kadar çok felâketi beraberinde getirmiş, finansal krizleri çıkarabilmiş, kaç kişinin zarar etmesi ve toplu-

mun dışına itilmesine neden olmuş olursa olsun, söz konusu sistem, sanki hakkında ayet varmış gibi, kaçınılmaz olarak bizler için en uygun iktisadî ve sosyal düzen olarak gösterilir.

İnsanlar tarafından belli bir amaçla ortaya çıkarılarak yaşamak zorunda bırakıldığımız bu geniş çaplı neoliberal deneyimin ne kadar önemli olduğunu anlamamız gerektiğini vurgulayayım. Bunu bir kez kavransanız, neoliberalizmin yer çekimi gibi bir güç olmamakla birlikte tümüyle suni bir tertip olduğu idrak ederseniz, neden birilerinin ne yarattığını, birilerinin neyi değiştirebileceğini de anlarsınız. Ancak, fikirlerin önemini kabul etmeden değişiklik yapamazlar. Sıradan insanlara yönelik projeleri tümüyle desteklememe rağmen ideolojik iklim amaçlarına düşman haline gelirse, bu projelerin çökeceği konusunda uyarıda bulunmam gerekmektedir.

Böylece, neoliberalizm, küçük, hemen hemen etkisiz popüler olmayan bir mezhepken, dogmatik doktrini, papazları, kanun koyan kurumları ve belki de hepsinden önemlisi, açıklanmış gerçeklere karşı çıkıp yanlışlığını ispatlamaya cesaret eden kâfirleri ve günahkârları atacağı bir cehennemi olan dünyanın önde gelen dini haline gelmiştir. *Financial Times*'in 'yeniden yapılandırılmamış Keynesyen' olarak adlandırdığı Alman Maliye eski Bakanı olan Oskar Lafontaine, anonim şirketlere yönelik yüksek vergiler önerisinde bulunma ve sıradan ve durumları iyi olmayan ailelere yönelik de vergi indirimleri önerme cesaretinde bulunmasından dolayı söz konusu cehenneme atılmıştır.

İdeolojik aşamasını ve çerçevesini ortaya koyduktan sonra, hızla 1979 yılına geleyim. 1979 yılı, Margaret Thatcher'in İngiltere'de iktidara geldiği ve neoliberal devrimi üstlendiği tarihtir. Demir Lady, Friedrich von Hayek'in havarisi, sosyal Darwinist ve inançlarını ifade ederken vicdanı hiç sızlamayan bir kişidir. TINA (*There Is No Alternative*) (Alternatifi yok) gibi bir tek kelimeden oluşan programını haklı çıkartmaya çalışması çerçevesinde çok iyi tanınmaktadır. Thatcher doktrininin ve dolayısıyla da

neoliberalizm asıl önemi, rekabet kavramıdır -uluslar, bölgeler, firmalar ve tabii ki de bireyler arasındaki rekabet. Rekabet, koyunları keçilerden, yetişkin bir erkeği genç bir delikanlıdan, uyanı uymayandan ayırması nedeniyle işin merkezi konumundadır. Rekabetin fizikî, doğal, beşerî ya da finansal kaynakları mümkün olabildiğince etkin tahsis ettiği varsayılır.

Aksine, büyük Çinli filozof Lao Tzu, Tao-te Ching'deki sözlerini şu şekilde bitirmektedir:

'Özellikle, rekabet etmeyiniz'.

Neoliberal dünyada Lao Tzu'nun öğüdünü dinleyen aktörler sadece Ulusötesi Şirketler olmuştur. Rekabet ilkeleri söz konusu şirketlerde pek de geçerli değildir; Müttefik Kapitalizmi olarak adlandırılabileceğimiz uygulamaları tercih ederler. 'Yabancı Doğrudan Yatırım' olarak adlandırılan paranın üçte ikisinden üççeyreğine tekabül eden bir kısmı yeni, istihdam yaratan işlere değil de hemen hemen her zaman iş kayıplarıyla sonuçlanan şirket birleşmelerine ve şirket satın alımlarına ayrılması tesadüfî değildir.

Zira rekabet fazilettir, sonuçları kötü olamaz. Neoliberaller için piyasa Tanrı gibi öylesine hikmet sahibi ve iyidir ki, Görünmeyen El görünürdeki şeytanı çok iyi bir biçimde ortaya çıkarır. Bu nedenledir ki, Thatcher bir konuşmasında, 'İşimiz, eşitsizlikle övünmemiz ve hüner ve yeteneklerin hepimizin çıkarına olacak bir biçimde kendini belli eden ve ortaya koyan hususlar olduğunu görmektir' demiştir. Bir başka deyişle, rekabette geride kalacak olanlar için endişelenmeyiz. İnsanlar doğuştan eşit olmamakla birlikte soylu, iyi eğitimli, dirençli olmanın sağladığı katkılar er geç herkesin yararına olacaktır. Zayıflar, iyi eğitim almamış olanlar hiçbir şeye sahip olamaz. Bunların başına gelenler toplumun değil kendilerinin hatasıdır. Rekabetçi sistem, Margaret'in dediği gibi kendini hissettirirse, toplum daha üstün

bir hale gelecektir. Ne yazık ki, son yirmi yıllık tarih bize bunun tam da tersi bir durumun söz konusu olduğunu öğretmiştir.

Thatcher öncesi İngiltere'de, on kişiden biri fakirlik çizgisinin altındadır. Gurur parlak bir sonuç olmasa da, ülke geliştikçe ve savaş öncesiyle karşılaştırılırsa gurur duyulacak bir durumdur. Şimdi ise resmî açıklamalara göre dört yetişkinden biri ve üç çocuktan biri fakirdir. Bu ise uyum sağlayanların hayatını sürdürmesi anlamına gelmektedir; evlerini kışın ısıtamayanlar, elektrik ya da su kullanabilmek için sayaca para koymak zorunda olanlar, su geçirmez paltoya sahip olmayanlar vs. Bu örnekler, *British Child Poverty Action Group*'un 1996 yılı raporunda yer almaktadır. Thatcher-Major 'vergi reformlarının' sonuçlarını tek bir örnekle göstereceğim: 1980'lerde, vergi ödeyenlerin yüzde 1'i, tüm vergi indirimlerinin sağladığı faydanın yüzde 29'unu elde etmiştir. Öyle ki, ortalama aylığın yarısını kazanan tek bir kişi vergilerinin yüzde 7 arttığını görmüştür. Buna karşılık, ortalama aylığın 10 katını kazanan bir kişi ise yüzde 21 vergi indirimi sağlamıştır.

Neoliberalizmin temel değeri olan rekabetin bir başka anlamı, kamu sektörünün hacminin, kâr ya da piyasa payı için yapılan rekabete ilişkin temel kanunlara uymadığından ya da uyamadığından sert bir biçimde azaltılmasıdır. Özelleştirme son yirmi yılın temel iktisadî dönüşümlerden bir tanesidir. Trend İngiltere'de başlamış ve tüm dünyaya yayılmıştır.

Kapitalist ülkelerin özellikle de Avrupa'da, işe neden kamu hizmetleriyle başladığını ve hâlâ da birçoğunun neden bunu yapmaya devam ettiğini sorarak anlatmaya devam edeyim. Gerçekte, kamu hizmetlerinin hemen hemen tümü, iktisatçıların 'doğal tekeller' adını verdiği hizmetlerden oluşmaktadır. Bir doğal tekel, maksimum iktisadî etkinliğin, fiilî piyasa hacmine eşit olmasını garanti edecek minimum hacim söz konusu olduğu noktada ortaya çıkar. Bir başka deyişle, bir şirket ölçek ekonomilerinden yararlanabilmek için belli bir büyüklükte olmalıdır

ve bunu sağladığında da, tüketiciye mümkün olan en düşük maliyetten mümkün olan en iyi hizmeti sunar. Kamusal hizmetleri de başlangıçta hiçbir biçimde rekabeti teşvik etmeyen çok büyük yatırımların yapılmasını gerektirir -demiryolları ya da elektrik kablolarının döşenmesi gibi. İşte bu nedenle kamusal tekeller optimum çözümdür. Ancak, neoliberaller kamusal olan herhangi bir şeyi *ipso facto* 'etkin değil' biçiminde tanımlarlar.

O halde, doğal tekel özelleştirildiğinde ne olur? Normalde ve doğal olarak, doğal tekeli satın alan yeni kapitalist malikler, halka tekel fiyatları uygulamaya ve bu satın almanın karşılığını zenginliklerini kat be kat artırarak almaya başlarlar. Klâsik iktisatçılar bu sonuca, fiyatların olması gerekenin üzerinde olması ve tüketiciye sunulan hizmetlerin kayıtsız ve şartsız iyi olmasının gerekmemesi nedeniyle 'yapısal piyasa başarısızlığı' adını verirler. 1980'lerin ortalarına kadar, yapısal piyasa başarısızlığının olmaması için Avrupa'nın kapitalist ülkeleri hemen hemen postane, telekomlar, elektrik, gaz, demiryolları, metrolar, havaalanları ve genellikle de su, çöp toplama v.s. gibi devletin sahip olduğu tekelleri devretmiştir. ABD, belki de doğal tekellerin coğrafî olarak çok geniş alanlara yayılmış olması nedeniyle tek büyük istisnadır.

Ne olursa olsun, Margaret Thatcher bu durumu tümüyle değiştirmek üzere yola çıkmıştır. Sendikaların gücünü kırmak da bu işin ikramiyesi olmuştur. Sendikaların güçlü olduğu kamu sektörünü yok ederek, sendikaları feci bir biçimde zayıflatmıştır. Böylece, 1979 ilâ 1994 yılları arasında, İngiltere'de kamu sektöründeki mevcut iş sayısı yüzde 20 azalarak, 7 milyondan 5 milyona inmiştir. Neredeyse elimine edilen işlerin hepsi sendikalı işlerdir. 1980 sonrası on beş yıl boyunca kamu sektöründeki istihdam hemen hemen aynı düzeyini korumaktayken, 1979 yılıyla karşılaştırıldığında yüzde 7 azalarak 1,7 milyona gerilemiştir. Neoliberaller için, paydaşların sahip oldukları değeri etkilediğinden birkaç işçi çok sayıda işçiden daima daha iyidir.

Özelleştirmenin diğer etkilerine baktığımızda ise söz konusu

etkilerin önceden tahmin edilebilir olduğunu ve tahmin edildiğini söyleyebiliriz. Yakın zamanda özelleştirilen işletmelerin önceden olduğu gibi tam olarak aynı kişilerden oluşan yöneticileri maaşlarını iki ya da üç kat artırmıştır. Hükümetin vergi ödeyenlerin paralarını, firmaların piyasada satılabilmeleri amacıyla borçları silmek ve yeniden kapitalize etmek için, örneğin sular idaresinden 5 milyar pound vergi yardımı artı geliri muhtemel alıcılara yönelik olarak daha cazip hale getirmek için de 'yeşil çeyiz' olarak adlandırılan para almaktadır. Birçok Halkla İlişkiler bölümü, küçük paylara sahip olan paydaşların bu şirketlerde risk altında olduğu yaygarasını koparmakla birlikte -ve gerçekte, 9 milyon İngiliz söz konusu hisseleri satın almıştır- bunların yarısı bin poundun altında yatırım yapmış ve çoğu da anlık kâr elde etmek için hisselerini hızla satmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre, özelleştirme ne iktisadî etkinlik ve ne de tüketicilere daha iyi hizmet sunma amacını taşımaktadır. Asıl amaç, kamuya ait kasanın -sosyal eşitsizliklerin giderilebilmesi amacıyla yeniden dağıtılabilecek- özel kesimlere teslim edilmesidir. İngiltere'de ve başka yerlerde, özelleştirilen şirket paylarının büyük bir kısmı şimdilerde finansal kurumların ve çok büyük yatırımlarda bulunan yatırımcıların ellerindedir. *British Telecom*'un çalışanları bu şirketin hisse sentlerinin yüzde 1'ini, *British Aerospace*'in hisse senetlerininse yüzde 1,3'ünü v.s. satın almıştır. Thatcher'ın saldırısından önce, İngiltere'de birçok kamu sektörü kârlıydı. Sonuç olarak da, 1984 yılında kamuya ait şirketler hazineye 6 milyar poundun üzerinde katkıda bulunmuştu. Şimdilerde para, hisse senetlerine sahip özel kişilere gitmektedir. Özelleştirilen şirketlerin sundukları hizmetler şimdilerde kötü durumdadır -*Financial Times*, Yorkshire Water sisteminin farelerin istilâsına uğradığını ve İngiltere'de Thames trenine binip de hayatta kalmayı başaranların madalya kazanmayı hak ettiklerini yazmıştır.

Benzer mekanizmalar tüm dünyada da işlemeye devam etmek-

tedir. İngiltere'de, özelleştirme ideolojisinin yaratılmasının entellektüel ortağı *Adam Smith Institute*'dur. USAID ve Dünya Bankası da söz konusu enstitünün uzmanlarını kullanmış ve özelleştirmeyi Güney'e yaymıştır. 1991 yılıyla birlikte Dünya Bankası süreci hızlandırmak amacıyla 114 ödünç verme imkânlarını kullanmıştır ve her yıl bu bankanın *Global Development Finance* bölümü, bankadan borçlanan ülkelerde yüzlerce özelleştirmenin yapıldığını rapor olarak ortaya koymaktadır.

Özelleştirme hakkında artık konuşmamamız gerektiğini ve gerçekleri anlatmamız gerektiğini söylüyorum: yabancılaşmadan ve binlerce kişinin on yıllar boyunca çalışmasının ürünlerinin küçük bir yatırımcı azınlık tarafından ve çepeçevre sarılmasından söz ediyoruz. Bu kendimizden ya da herhangi bir nesilden yaptığımız en büyük hırsızlıklardan bir tanesidir.

Neoliberalizmin bir başka yapısal veçhesi, sermayenin hakkını vermek için emeğin zarar görmesi ve dolayısıyla da servetin toplumun alt kesimlerinden üst kesimlerine doğru hareket etmesidir. Gelir ölçeğinin kabaca üst yüzde 20'sinde yer alıyorsanız, neoliberalizmden bir şeyler elde edebilir ve daha üst basamaklara tırmanırsanız, daha fazla kazanç sağlayabilirsiniz. Aksine, gelir ölçeğinin alt yüzde 80'inde olanlar hep kaybedecek ve daha alt basamaklara inmeye başladıkça, oransal olarak daha fazla kaybetmeye başlayacaklardır.

Ronald Regan'ı unuttum sanılmasın. Bu noktayı da, 1990 yılında *The Politics of Rich and Poor* adlı kitabın yazarı olan Cumhuriyetçi Parti analisti ve Başkan Nixon'un ilk yardımcısı Kevin Philips'in gözlemlerine dayanarak ortaya koyayım. Reagan'ın neoliberal doktrin ve politikalarının 1977 ilâ 1988 yılları arasında Amerikalıların gelirini değiştirdiğini belirtmektedir. Bu politikalar büyük ölçüde Reagan yönetiminin temel düşünce kuruluşu ve hâlihazırda da Amerikan politikasının önemli bir gücü olan muhafazakâr *Heritage Foundation* tarafından ayrıntılarıyla ortaya konmuştur. 1980'lerde, en üst yüzde 10 içinde yer alan Ameri-

kan aileleri ailelerinin ortalama gelirlerini yüzde 16, en üstte bulunan yüzde 5'in de gelirlerini yüzde 23 artırmış olmalarına rağmen en üstte yer alan şanslı yüzde 1'lik aileler gelirlerini yüzde 50 artırmış olmaları nedeniyle Reagan'a teşekkür borçludur. Gelirleri 270.000 $'dan 405.000 $'a yükselmiştir. Alt yüzde 80'de bulunanlarsa aşağı yukarı bu kadar bir parayı kaybetmişlerdir. Kural gereği, gelir ölçeğinde ne kadar alt sıralardaysanız, o kadar fazla kaybedersiniz. En alt yüzde 10'da bulunan Amerikan aileleri dibe vurmuştur; Philips'in verilerine göre, zaten hâlihazırda yetersiz olan gelirlerinin yüzde 15'ini yitirmişlerdir: bu ise yıllık ortalama 4.113 $'dan, insanlık dışı bir rakam olan 3.504 $'a inmesi demektir. 1977 yılında, en üst gelir grubunda yer alan Amerikalı ailelerin yüzde 1'i, en alt yüzde 10 içinde yer alan ailelerin gelirlerinden ortalama 65 kat daha fazla gelir elde etmişlerdir. On yıl sonra, bu oran 115 kata yükselmiştir.

Amerika dünyadaki en eşitsiz toplumlardan biri olmakla birlikte hemen hemen tüm ülkeler son yirmi yılda neoliberal politikalar nedeniyle eşitsizliklerin artmasına tanık olmuştur. UNCTAD, 1997 *Trade and Development Report*'unda bu lânet olası gerçeğin ortaya çıkardığı etkiyi, gelir eşitsizliği, fakirleşme ve orta sınıfın durumunun iyice kötüleştiğine ilişkin 2600 ayrı çalışmaya dayanarak yayınlamıştır. UNCTAD bu eğilimleri Çin, Rusya ve önceki Sovyet ülkeleri de dâhil olmak üzere düzinelerce farklı ülkeler temelinde belgelemiştir.

Eşitsizliğin giderek artması biçiminde ortaya çıkan bu eğilimlerde gizemli olan bir durum söz konusu değildir. Uygulanan politikalar, vergi indirimleri ve ücretlerin azaltılması yoluyla zenginlere daha fazla harcanabilir gelir sağlayacak bir biçimde düzenlenmiştir. Bu tedbirlerin teorik ve ideolojik haklılığı ise zenginlerin yüksek gelirlerinin ve yüksek kârlarının daha fazla yatırım yapılmasını sağlayacağı, kaynakların daha iyi tahsis edilmesini beraberinde getireceği ve dolayısıyla da herkese daha fazla iş ve refah anlamına geleceği üzerinde temellendirilmiştir.

Gerçekte, kesin bir şekilde de tahmin edilebileceği gibi, elde edilen paranın artmasıyla birlikte iktisadî merdivenlerde üst basamakla tırmanmanın borsada balonlara neden olması, birkaç kişinin elinde hesap edilemeyecek kadar büyük bir paranın toplanması ve bu konferans süresince duyacağımız birçok finansal kriz türünü ortaya çıkarması söz konusudur. Gelir, toplumda altta bulunan yüzde 80'lik kısmına yönelik olarak yeniden bölüşüme tabi tutulursa, bu gelir tüketimde kullanılacak ve sonuç olarak da istihdam imkânı ortaya çıkaracaktır. Gelir, ihtiyacı olan her şeye sahip üst gelir grubuna yönelik olarak yeniden bölüşüme tabi tutulursa, söz konusu meblağ yerel ya da ulusal ekonomiye değil ama uluslararası borsalara gidecektir.

Hepinizin de farkında olduğu gibi, aynı politikalar tüm Güney ve Doğu'ya neoliberalizmin yalnızca bir diğer adı olan yapısal düzenleme giysisiyle taşınmıştır. Thatcher ve Reagan'ı, ulusal düzeydeki politikaları ortaya koymak için kullandım. Uluslararası düzeyde, neoliberaller tüm gayretlerini üç temel noktada toplamışlardır:

- mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı,
- sermayenin serbest dolaşımı,
- yatırım serbestisi.

Son yirmi yılda IMF inanılmaz ölçülerde güçlendirilmiştir. Borç krizi ve koşulluluk mekanizmasına teşekkürler. İş, ödemeler dengesi desteğinden, neoliberal iktisadî politikalar süreci anlamına gelen, iktisadî politikaların yarı evrenselliğinin diktatörlüğüne yönelmiştir. Sık sık parlamentolarda neyi onayladığına ilişkin pek bir fikre sahip olunmaması nedeniyle duvara toslayan Dünya Ticaret Örgütü, uzun ve yorucu çalışmalardan sonra Ocak 1995 yılında sahnedeki yerini almıştır. Bereket versin ki, neoliberal kuralları birbirine bağlamak ve evrenselleştirmek üzere son zamanlarda gösterilen çabalar, Çok Taraflı Yatırım Anlaşması, en azından geçici olarak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Tüm haklar şirketlere, tüm yükümlülükler hükümetlere verile-

cek, vatandaşlar hiçbir hakka sahip olamayacaktır.

Bu kurumların ortak paydası, açıklık ve demokratik sorumluluklarının olmamasıdır. Neoliberalizmin özü budur. Ekonominin kurallarını topluma dikte ettirmesi gerektiğini ileri sürer, bunun başkaca bir yolu bulunmamaktadır. Demokrasi, dengeleyici bir unsurdur, neoliberalizm, kayıtsız ve şartsız olarak, hem kazanacak ve hem de kaybedecek olanların yer aldığı kategorileri kapsayan seçmenler için değil de, kazanacak olanlar için düzenlenmiştir

Özellikle hiçbir şeye sahip olmayan kaybedenlere ilişkin neoliberal tanımı ciddiye almanızı söyleyeyim. Herhangi biri sistemden herhangi bir zamanda atılabilir -hastalık, yaş, hamilelik, başarısızlık algılaması ya da basitçe iktisadî koşullar ve servetin aralıksız olarak üst gelir grubundan alt gelir gruplarına doğru akması nedeniyle. Paydaşın değeri bu kadardır. Son zamanlarda *International Herald Tribune*, yabancı yatırımcıların Tay ve Kore şirketlerini ve bankalarını 'hızla satın almakta' olduklarını yazmıştır. Hiç de sürpriz olarak addedilmemesi gereken bir şekilde, söz konusu satın almaların 'ağır işten çıkarmalar' biçiminde sonuçlanması beklenmektedir. Bir başka deyişle, binlerce Taili ve Korelinin yıllarca çalışmalarının semereleri yabancı şirketlerin ellerine aktarılmıştır. Söz konusu serveti yaratacak bir biçimde çalıştırılanlar sokağa atılmıştır ya da yakında atılacaktır. Rekabet ilkeleri ve paydaşların sahip oldukları değerlerin maksimize edilmesi ilkeleri altında, böylesi davranış biçimi kriminal olarak ıdaletsiz bir durum olarak değil de, normal ve esasında erdemli bir davranış olarak görülür.

Neoliberalizmin, politikanın doğal temellerini değiştirdiğini ortaya koydum. Politika öncelikle kimin kimi yönettiğine ve kimin pastadan ne kadar pay aldığına ilişkindir. Bu her iki temel soruna ilişkin görüşler tabii ki ortada durmaktadır. Ancak, benim görüşüme göre, politikaya ilişkin yeni temel soru, 'kimin yaşamaya hakkı olduğu ve kimin olmadığıdır'. Radikal bir bi-

çimde dışarıda tutmak, bugünün düzenidir. Bunu çok ciddi olarak söylüyorum. Son yirmi yıl birçok kötü haberle dolup taştığından bu kötü haberleri vermek zorunda kaldım. Ancak, sunumumu böylesi bir depresif ve pesimist duygularla bitirmek istemiyorum. Yaşamı tehdit eden bu eğilimlere karşı koyan birçok şey gelişmektedir ve daha da öte yapılacak birçok şey bulunmaktadır.

Bu konferans, ideolojik bir saldırıyı da içermesi gerektiğine inandığım bu tavrı tanımlamaya yardımcı olacaktır. Evrenin Efendileri'nin Davos'ta toplanmasına izin vermek yerine, gündemimizi oluşturma zamanımız gelmiştir. Fonlamada bulunanların projelerin yanı sıra fikirleri de desteklediklerini unutmamalarını umuyorum. Bunu neoliberallerin yapmasını beklemiyoruz. Bu nedenle de, para ve finans piyasaları işlemlerinde uygulanacak bir Tobin Vergisi ve Ulusötesi Şirketlerin satışlarına değer üzerinden salınacak bir vergi de dâhil olmak üzere işleyebilecek âdil bir uluslararası vergi sistemlerinin düzenlenmesine ihtiyacımız bulunmaktadır. Bu konferans dâhilinde yapacağımız atelye çalışmalarında böylesi konuları detaylı bir biçimde ele alabileceğimiz beklentisini taşıyorum. Uluslararası bir vergi sisteminin gelirleri Kuzey ve Güney arasındaki açığı kapatmalı ve son yirmi yılda soyulan kişiler arasında yeniden dağıtılmalıdır.

Daha önce söylemiş olduğum bir hususu bir kez daha tekrarlayayım: neoliberalizm doğal insan hali değildir, doğaüstü değildir, kendi başarısızlıklarının ihtiyaç duyması nedeniyle karşı konulabilir ve değiştirilebilir. Neoliberal politikaların yerine geçerek, gücü toplumun ve demokratik devletlerin elinde toplayıp, demokrasiyi kurumsallaştıracak, hukuk kuralını işletecek ve uluslararası düzeyde âdil bölüşümü sağlayacak politikalara hazır olmalıyız. Bu süreçte işletme ve piyasa yer almaktadır. Ancak, sahip oldukları yerler insanın var oluşuna ilişkin tüm alanı işgal etmemelidir.

Bir başka iyi haber de, ortada mebzul miktarda paranın oldu-

ğudur ve söz konusu paranın çok az, oldukça gülünç sayılabilecek, ölçülemeyecek kadar küçük bir kısmı, dünya üzerinde yaşayan herkese iyi bir yaşam, evrensel düzeyde sağlık ve eğitim imkânı sağlamaya, Kuzey-Güney açığını kapatmaya yetecek düzeydedir -en azından UNDP'a göre bunun için 40 milyar $ kadar önemsiz sayılabilecek bir meblağ gerekmektedir. Samimi olarak söylemek gerekirse, bu sadece çerez parasıdır.

Son olarak, neoliberalizmin açgözlü olmakla birlikte zapt edilemez bir şey olmadığını belirtmek istiyorum. Uluslararası aktivistlerin koalisyonu neoliberalleri en azından geçici olarak, Çok Taraflı Yatırım Anlaşması yoluyla tüm yatırımları serbestleştirme projesinden vazgeçmeye zorlamıştır. Muhaliflerin sürpriz zaferi, kurum kuralının işlemesini destekleyenleri çıldırtmış ve ağ üzerinde iyi örgütlenmiş gerillaların savaşı kazanacağını göstermiştir. Şimdi güçlerimizi birleştirmeli ve bir arada tutmalıyız. Bu yolla, Çok Taraflı Yatırım Anlaşması'nı Dünya Ticaret Örgütüne devredemeyeceklerdir.

İşe bu açıdan bakın. Neoliberal oyunda kaybedenler kazananlardan fazla olduğundan kitleler yanımızdadır. Tekrarlanan krizler nedeniyle neoliberallerin fikirleri sorgulanma noktasına gelirken, bizim ortaya koyacak fikirlerimiz bulunmaktadır. Eksikliğimiz, örgütlenme ve bu devirde teknolojinin üstesinden gelebileceği birlikteliktir. Tehdit açıkça ulusötesidir. Bu nedenle, verilecek cevap da ulusötesi olmalıdır. Dayanışma artık yardım ya da sadece yardım yapma anlamına gelmemekte, her birimizdeki gizli sinerjiyi ortaya çıkarmaktır. Böylece, sayısal gücümüz ve fikirlerimizin güçlülüğü her yeri kaplayacaktır. Bu konferansın güçlü bir biçimde bu amaca katkıda bulunacağı konusunda ikna oldum ve beni dikkatle dinlediğiniz için de sizlere teşekkür ederim.

MARKSİST BİR NEOLİBERALİZM TEORİSİ*/**

Gérard DUMÉNIL-Dominique LÉVY

1 – Neoliberalizm Nedir? Anakronizm Mi?

Neoliberalizm konusundaki araştırmalarda, en az 150 yıllık bir maziye sahip olan kapitalizm nasıl ele alınmalıdır? Her şey değişmektedir ve çağdaş kapitalizm Marx'ın tanık olduğu (İngiltere'de ve daha az ölçüde 19. yüzyıl ABD'sinde) kapitalizmden son derece farklıdır. Rudolf Hilferding ile Vladimir Lenin tarafından 20. yüzyılın başlarında geliştirilen yorumları ele alsak birkaç on yıl daha kazanırız ancak yine de *finans kapital* teorisiyle aramızda ortada yaklaşık bir asırlık mesafe kalır.

Bazı durumlarda zaman her şeyi açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Tuhaf bir şekilde, 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başındaki kapitalizmin karakteristik niteliklerinin *Kapital*'in ışığında deşifre edilmesi, bu analitik çerçevenin İkinci Savaş'ı takip eden ilk on yıllara uygulanmasından daha kolaydır. Ortada bir para-

---

* http ://www.jourdan.ens.fr/levy/

** Dr. Hilmi Tunalı tarafından Fransızcadan çevrilmiştir.

doks vardır ancak sadece görüntüdedir. Neoliberalizmin geçiş dönemi 1970'li ve 1980'li yıllara kadar gider. Neoliberalizm, *Kapital*'i haklı çıkaracak şekilde, ekonomilerimizin ve toplumlarımızın bazı spesifik kapitalist niteliklerini kendine has bir keskinlikle yeniden inşa etmiştir.

Yeniden inşadan bahsetmek daha önce bir yıkımın söz konusu olduğu anlamına da gelmektedir. Bunun için biraz daha geriye gitmemiz gerekmektedir. Koloni savaşlarının ve 1950'li ve 1960'lı yılların yakıcı 'soğuk savaş'ının emperyalist karakterine rağmen, savaş-sonrası dönem merkez ülkelerde dikkate değer ilerleme fırsatları doğurmuştur: Ücretlilerin büyük bölümünün satın alma gücünün artması, sosyal güvenlik sistemlerinin gelişmesi, istihdam arttırıcı politikalar ve kamu sağlığı ve eğitimi konusundaki ilerlemeler bunlar arasında sayılabilir. Otosentrik kalkınma modelleri Meksika ve Brezilya örneklerinde olduğu gibi Latin Amerika'da yüzde 6 ya da yüzde 7'lik büyüme oranlarının sürdürülmesini sağlamıştır; Asya'da, aralarında Japonya ve G. Kore'nin de olduğu bazı ülkeler çok hızlı bir büyüme performansı göstermişlerdir. Bütün bu deneyimler, sermaye sahiplerinin gelirlerinin ve üstünlük haklarının gerilemesiyle aynı zamanda gerçekleşmiştir. Bu gerilemeye işletmelerin ya da devletin idari kadrolarının artan otonomisi eşlik etmiştir. Örneğin, Japonya'nın başarısı finansal çıkarların büyük oranda geri plana itilmesi ve güçlü devlet müdahalesi ile sağlanmıştır. Bu "model"in merkezinde, şirketler ve bakanlardan oluşan kadrolar yer alıyordu.

Neoliberalizm ile birlikte, sermaye sahibi sınıflar üstün konumlarını, kapitalizm ise kendine has zorba gücünü yeniden ele geçirmiştir. Bu süreç çoğunlukla kibirli ve sarsıcı bir tarzda işletilmiş ve giderek üretim tarzının en derin çarklarının içine iktisadî ya da politik mekanizmalarla (zaten ikisini birbirinden ayırmak zordur) kök salmıştır. Sınıf çatışması bugün her zamankinden daha açık şekilde kapitalizmin dinamiğine yön vermektedir

ve her ne kadar emperyalizmin bazı yönleri değişmişse de, ekonomik şiddet, çürümüşlük, yıkım ve savaş her zaman gündemdeki yerini korumaktadır.

Biz, 150 yıl önce Marx'ın ortaya koyduğu ilkeleri referans alan diğer analistler için, bu paradoks nasıl formüle edilebilir? Neoliberalizm mi yoksa Marx mı işimizi kolaylaştırır? Yanıt açıktır: ikisi de. Bu tuhaf örtüşmenin etkisi makale içine ele alınmıştır.

Yeni toplumsal düzenin çok kısa sentetik bir tanımı şöyle yapılabilir: *Neoliberalizm, başlıca özelliği kapitalist sınıfın kârının arttırılması ve iktidarının sağlamlaştırılması olan kapitalizmin son evresidir.* Finansal kurumların ve sınıfların çatışmasıdır. Bu yeniden inşa, finans adını verdiğimiz, melez bir toplumsal kimlik olgusudur ve kapitalist sınıfla finansal kurumlarının üst kesimlerini bir araya getirmektedir. Bu sıfatla, bu toplumsal düzen, birincisine (20. yüzyılın başından 1930'lu yıllardaki depresyona kadar) benzeyen ikinci bir *finansal hegemonya* düzeni olarak nitelendirilebilir.

Bu analitik çerçeve bize aittir. Terminoloji bir yazardan diğerine değişmekte ve 'finans' terimi çoğunlukla finansal kurumlar için kullanılmaktadır. Bununla beraber, Marksist yazarlar arasında benzer yaklaşımların sayısı fazladır.[1] Herkes finansal mekanizmaların önemine ve bir finansallaşma sürecine vurgu yapmakta; sömürünün şiddetlenmesinin altını çizmektedir. Emperyalizm boyutu ise her zaman temel sorun olmaya devam etmektedir. David Harvey teorik, tarihsel ve ampirik yönlerini ortaya koyduğumuz egemen sınıfların iktidarının neoliberalizmle yeniden inşa edildiği tezine katılmaktadır.[2] Ancak, bazı farklılıklar

---

1) Bu numara ve hazırlanmakta olan esere ithafen: *Séminaire d'Etudes Marxistes* (Marksist Çalışma Semineri), *La finance capitaliste*, Paris: Presses Universitaires de France (2006).

2) D. Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press (2005), s. 16.

da bulunmaktadır. Bu farklılıklar kapitalizm, globalizasyon ve neoliberalizm ile ilgilidir.

Sıradan mı? Hiç şüphesiz değil. Keynezyen yaklaşımlar ekonominin, egemen sınıfların hizmetinde olduğundan bahsetmeksizin bu sorunları çok farklı biçimde ele almaktadırlar. Bu yaklaşımlar geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Politik yelpazenin bir ucunda, başlangıçta neoliberalizmin içindeki iki devin, *piyasa ile devletin* mücadelesinin neticelerisni ele alan naif bir Keynesyenizm bulunmaktadır. Neoliberal dönüşümün ilk yıllarında bu görüş ağır basmıştır. Diğer uçta ise, neoliberalizmi sınırı iyi çizilmemiş Marksist bir yaklaşımla ele alan siyasi bir Keynesyenizm bulunmaktadır. Keynezyenler için sorun oluşturan ise özellikle sınıflardır. Toplumsal hiyerarşi, eşitsizlik bağlamında düşünülmüştür; devlet yine çok büyük sıklıkla sınıflar üstü otonom bir kimlik olarak kabul edilmiştir; kötü olan çokuluslu şirketlerdir ancak onların sahiplerinin kapitalist sınıflar olduğu unutulmuştur.

Bu makalenin konusu neoliberalizmdir. Makalede, Marx'ın globalizasyonla ilgili düşünceleri ele alınmamıştır. *Manifesto*'dan beri, global bir pazar oluşturma fikri kapitalizmin temel özelliklerinden biri olarak tanımlanmıştır. Bu fikrin, "Bütün dünya işçileri birleşin!" sözünde yankısını bulan önemli siyasî içerikleri vardır. Bu vizyon Marx'ı çok ileri bir noktaya taşımaktadır. Marx, *Serbest Dış Ticaret Üzerine Yazılar*'da (*Manifesto*'yla aynı dönemde yazılmıştır) serbest dış ticaretten yana olduğunu açıklamakta tereddüt etmemektedir çünkü kapitalizmin globalizasyonunun devrimi hızlandıracağını düşünmektedir.

Marx'ın Neoliberalizm analizine en önemli katkılarından biri, devlet ve finansal kurumlar bağlamında, sınıf çatışmasında aktör olarak kapitalist sınıfın oluşum biçimleri üzerine yazdıklarıdır (ikinci kesim). Kapitalizmin dönemlere ayrılması sorunu ikinci katkı alanını oluşturmaktadır (üçüncü kesim). Evrelerin ya da dönemlerin (bu iki terimi aynı anlamda kullanıyoruz) Marksist bir teorisi var mıdır? Varsa, nasıl karakterize edilebilir? Marx'ın

tarihsel ilerleme fikrinin onun geniş çaplı dönemselleştirme (dönemlere ayırma) vizyonundan ayrıştırılamayacağı bilinmektedir. Marx'ı motive eden bu dönemleme vizyonu birbirini takip eden üretim biçimlerinin ardından kapitalizmi geride bırakan yeni bir döneme açılır. Peki öyleyse, şu anda niçin neoliberalizm dönemini yaşıyoruz?

Bu makalede üzerinde durulan tarihin kendisi değil Marksist analitik çerçevedir. Bu konu üzerinde başka bir makalemizde daha fazla durulmaktadır.

2 – Örgütlü Kapitalist Sınıf

Neoliberalizmin analizi sahneye tarihi bir aktörü koymaktadır: kapitalist sınıf ve özellikle kapitalizmin üst tabakası (küçüklerden ziyade büyükler). Ancak, kapitalist sınıfların iktidarı ve eylemleri bireysel müdahalelerin basit toplamı değildir. Bu iktidar kurumsal çerçevede ifadesini bulmaktadır. Bu, tarih içinde öyle bir aktördür ki onu kapitalist sınıfın daha yapısal bir tanımlaması olan ve doğrudan üretim ilişkilerine gönderme yapan *kendiliğinden* (*kendi niteliği gereği, doğal*) sınıf terimi yerine *kendisi için var olan sınıf* olarak adlandırmak yerinde olacaktır.

Bu bölümde, kapitalizmin toplum üzerindeki etkisinin iki temel kurumsal özelliği sunulacaktır: (1) Bir sınıf toplumunun içinde sınıf devletini doğuran devlet iktidarı (2) Finansal kurumların dolaylı çalışmalarıyla ortaya çıkan kollektif örgütlerin diğer biçimlerinin ifadesi olan finansal iktidar.

2.1 Devlet İktidarı

Gündelik konuşma dilinde ve "demokrasilerimizden" söz ederken devlet kavramı, merkezinde meclislerin, bir hükümet ve bir devlet başkanının bulunduğu, çok geniş bir organlar topluluğuyla sarılmış: çeşitli idareler, polis, ordu v.b. kurumlar topluluğuna işaret etmektedir. Bu devlet vatandaşlarıyla ilişkilerinde ulusal düzlemde (bölgesel ve yereli de içerecek şekilde) ya da

devletlerin birbirleriyle iş ve işbirliği yaptıkları veya rekabet ettikleri uluslararası düzlemde düşünülebilir.

Bu, Marx'ın vizyonu değildir. Burada devlet doğrudan sınıf yapısıyla, smıf iktidarıyla ilişkisinde tanımlanmaktadır. Devlet bir kurumlar topluluğundan oluşmakla birlikte bu kurumlar örgütsel işlevlerine bakılarak anlaşılamazlar. Birinci olarak, sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki iktidar ilişkileri bu kurumlarda biçimlenir; ikinci olarak, devlet bu şekilde oluşmuş iktidarın uygulayıcısıdır ve bu uygulamanın ancak kollektif (devletin temel dokusunu oluşturan birkaç azınlık) olabileceğinin bilincindedir.

Şüphesiz durum bundan daha karmaşıktır çünkü sınıf yapısının içindeki bu temel dokuların ötesinde, devlet aynı zamanda, insan topluluklarına özgü, Marx'ın "toplumsallaşma" olarak adlandırdığı çerçevenin arayışında olan tarihî bir hareketin taşıyıcısıdır. Bu hareketin ulusal ve uluslararası bir değeri vardır. Bu, en iyi ve en kötünün daimi "diyalektiği"ni içeren Marx'ın düşünce gelişiminin bir karakteristiğidir.[3]

Bu tür ayrımların teorik kazanımları nelerdir? Devletle piyasaların karşıtlığı anlamında neoliberalizm kavramsallaştırması, Marksizmi referans alanlara bile zarar vermektedir. Bununla beraber, sınıfların üstünde devlet yoktur; Keynesyen dönemin devlet iktidarının neoliberal dönemde sözde geri çekilmesi aslında sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasında iktidar ilişkilerinin sadece görünüşünün bir dönemden diğerine değişmesinin ifadesidir (biraz aşağıda içeriği belirtilecektir). Devleti araçlarına indirgemek kökten yanlış sonuçlara götürmektedir. Bu indirgeme analize iktisadî ve siyasi bütünlüğünü kaybettirmektedir.

Neoliberalizmin doğası nedeniyle, neoliberal devlet güçsüz bir

3) G. Duménil, D. Lévy, "Les trois champs de la théorie des relations financières de Marx. Le capital financier d'Hilferding et Lénine, s. 181-219", in *Séminaire d'Etudes Marxistes, La finance capitaliste*, Paris: Presses Universitaires de France, 2006.

devlet değildir. Tersine, çok güçlüdür. Birleşik Devletler'in güçsüz olduğu nasıl iddia edilebilir? Bahsettiğimiz siyasî ve iktisadî düzlem mi yoksa ulusal ve uluslararası düzlem midir? Hiç şüphesiz, bu devlet önceki toplumsal düzenin gerektirdiği birtakım işlevlerinden (sosyal güvenlik, sanayileşme politikaları) kurtulmuş ama global olarak güçlenmiştir. Bu noktada belirtelim ki, neoliberalizmde devletin rolünün önemli olduğu kanaati ('piyasa'nın mutlak hâkimiyetine karşı göründüğünden) bazı analistleri kapitalizmin bu dönemini kavramsal olarak sorgulamaya götürmüştür. Halbuki asıl tespit edilmesi gereken şey, bu dönemi nitelemek için neoliberalizm kavramının kısmen elverişli olduğudur.

Kapitalist sınıfın devlet kurumları üzerindeki etkisi ne olursa olsun, egemen sınıflar, diğer sınıflarla kurdukları bir ilişkiler dokusundan bağımsız olarak yönetemezler. Bu tür iktidar ilişkilerini anlatmak için, *uzlaşma* kavramını kullanıyoruz. Buradan, sadece ideolojik ve siyasi 'düzenlemeler'i değil aynı zamanda iktisadî temeller üzerine kurulan ittifakları kastediyoruz: Örneğin, gelirler konusunda özel bir iktisadî *ittifak*. Tipik olarak, söz edilen orta sınıflardır, ama bu müphem kavramla yetinilemez. Özellikleri ikinci makalemizde tanımlanan *Keynezyen uzlaşmadan* ve *neoliberal uzlaşmadan* söz ediyoruz. Bir dönemden diğerine devlet, sınıf uzlaşmalarının başkalaşımını yaşamıştır. Bu başkalaşımların kronolojileri ve içerikleri Fransa ve ABD'de olduğu gibi, ülkeler arasında az ya da çok farklılıklar göstermiştir. Bununla birlikte bu başkalaşım, devletin çözülmesi değil uzlaşmaların yeniden şekillenmesi biçiminde olmuştur.

Sonuç birkaç sözcükle açıklanabilir: Neoliberalizmi anlamak için Marx'ın devlet teorisini yeniden okumak gerekmektedir.

2.2 Mülkiyet ve Yönetim

Neoliberalizmin analizi Marx'ın eserinin başka bir yönüyle doğrudan yeniden bağ kurmaktadır. *Kapital*'in III. Cildinde, ka-

pitalist mülkiyet gelirinin dönüşümlerinin teorisinden bahsedilmektedir. Bu analiz Marx'ı, çağdaş dilde *mülkiyetin* ve *yönetimin ayrılması* olarak ifade edilebilecek ve 20. yüzyılın başından itibaren kapitalizmin dinamiğinin yorumlamasının anahtarlarından biri olan konuyu incelemeye götürür.

Marx'ın şahit olduğu kapitalizmde mülkiyet hâlâ bireysel ve aileye özgüdür, ama 19. ve 20. yüzyılların geçiş dönemindeki üretim biçimini devrime götürecek olan dönüşümlerin başlangıç biçimleri çoktan gelişme halindedir; ve Marx onların tarihî değerini sezmiştir. Marx'ın anlattığı süreçteki iki evre birbirinden şöyle ayırt edilebilir:

1. Finansör ve Girişimci. Sermayeyi koyan ve işleten bireysel kapitalistten yola çıkarak, Marx yönetimde yer almadan sermaye koyan yeni bir kapitalist kategorinin ortaya çıktığını not etmektedir. *Faiz getiren sermaye sahibi* kapitalistten söz etmektedir, ama bu kategori hissedarları da içermektedir: bütün bunları *finansman* (finansörün) *sermayesi* olarak adlandırmaktayız. Buna paralel olarak, Marx hâlâ yönetimde yer alan kapitalisti aktif kapitalist olarak isimlendirmektedir. Finansör, faiz ya da temettü elde ederken, *aktif kapitalist* işletme kârı elde eder ki bu kâra literatürde girişimcinin kârı denmektedir. Bu girişimcinin (1) Sermayeye katkısından dolayı diğer finansörlerle birlikte eşit olmak ve (2) Marx'ın *kapitalist işlevler olarak isimlendirdiği* ve daha geniş anlamda yönetici denilebilecek, aracılık fonksiyonunu üstlenmiş olmak gibi iki özelliği vardır.

2. Maaşlı Yönetici. Yeni devre – girişimci yerini yönetici dediğimiz maaşlı bir müdüre bırakır:

> ... ne ödünç alan olarak ne de başka bir biçimde sermaye sahipliği sıfatını taşımayan sıradan müdür, aktif sermayenin gerektirdiği bütün etkin işlevleri yerine getirir. Bunun sonucu olarak kapitalist, üretim sürecinden [daha net olarak, sermayenin değerlenme ve dolaşım sü-

> recinden] fazlalık gibi çekilir; sadece yönetici [işlevleri yerine getiren] kalır.'[4]

Sonuç olarak, yönetim ücretlilere devredilmiştir. Yukarıdaki alıntıda müdürden bahsedilmektedir; ancak bu yetki devri onun gibi ücretliler piramidi doğrultusunda yapılmaktadır.

Sermayenin 'mülkiyeti'nin yazılı olduğu kurumsal çerçeve artık başkalaşıma uğramıştır. Bütünlüğünün içinde, bu kavram mülkiyeti dar anlamda yeniden gruplandırır. Bazen 'hukukî' anlam da denen bu gruplandırma bir taraftan, mülkiyeti devretme ve bu mülkiyetin sağladığı gelirden yararlanma hakkını; diğer taraftan ise mülkiyetin idaresini içermektedir. Ortaya çıkışı 20. yüzyılın başlarına giden bu finansörler ve maaşlı yöneticiler kapitalizmi çağdaş ekonominin karakteristiğidir.

Mülkiyet ilişkisinin bu bölünmesi Marx'ın analiz etmediği önemli gerilimleri ortaya çıkarmıştır. Mülk sahipleri (şirket ortakları) ve üst düzey yöneticiler *mülkiyet-yönetim karşılaşma alanı* olarak adlandırdığımız -yönetim kurullarında olduğu gibi- bir alanda karşı karşıya gelirler. Bu alan, şirket yönetimi denilen üst düzey yönetim dünyasıdır. Hakim sınıfların bu fraksiyonları arasındaki işbirliği sorunlarının büyük bölümünün çözüldüğü yer burasıdır.

2.3 Finansman Sermayesinin Yönetici Bankası

Kapital'de finansal kurumların analizi her şeyden önce, özellikle Marx'ın yaşadığı dönemde, kapitalizmin başlıca finansal kurumu olan banka sermayesinin analizidir. Bu analiz iki teorik alana gönderme yapar: ilk olarak, sermayenin dolaşımının teorisine; ikinci olarak da finansman sermayesinin teorisine.

Kapital'in II. Cildi sermayenin dolaşımına ayrılmıştır. Sanayi

4) K. Marx, *Le Capital*, Livre III, Tome 2, (Cilt 2), Paris 1967: Editions sociales (1894), s. 52-53.

sermayesinin tam dolaşımı içinde, sermaye atölyenin içine nüfuz eder. Sermaye, burada para M, mal C ve üretken sermaye P biçimlerini alır: M ---- C...P...C' ---- M' . "'" artı-değerin yığılmasının ortaya çıkardığı değer artışını simgeler. Bu dolaşımın, meta ticareti ve 'para ticareti' kısımları özel sektöre havale edilmiştir. Bu son ifadeyle Marx, sermayenin M biçimini gerektiren hesap tutma, kasa ve kambiyo işlemlerine işaret etmektedir. Bu işlemleri sağlayan bankalardır. Bankalar böylece tıpkı tüketicilerin ve devletin varlıklarını topladıkları gibi işletmelerin kullanılmayan varlıklarını da toplamaktadırlar. Bu varlıklar tek başlarına önemsiz olsalar da, bir araya getirildiklerinde önemli bir fon imkânı oluşturmaktadırlar.

Bankanın ikinci bir işlevi finansman sermayesini merkezileştirmek ve bu sermayeyi talep eden birimlerin hizmetine sunmaktır:

> Bir önceki bölümde, iş adamlarının fon rezervlerinin korunmasını, kasa, para ve uluslararası ödeme işlemlerini ve aynı zamanda külçe ticaretinin de bankacıların elinde yoğunlaştığını gördük. Bu para ticaretiyle birlikte, kredi sisteminin bir başka yönü daha gelişmektedir: Bankacılara özgü işlevlerden olan kâr getiren sermayenin ya da para-sermayenin [finansman sermayesinin] temsilciliği. Para ödünç almak ve ödünç vermek onlara özgü bir iş haline gelmiştir.[5]

Şu halde sermayenin mülkiyeti, en azından önemli bir kısmı, bankacılık sistemi aracılığıyla kontrol edilmektedir. Bankacılık sistemi *yönetici* olmuştur:

---

5) K. Marx, ibid., s. 66.

> ... bankacılar bireysel borç verenlerin yerine sanayi kapitalisti ve tüccarlar gibi tüm borç verenlerin temsilcisi sıfatıyla hareket ederler. Bankacılar para-sermayenin [*finansman sermayesinin*] genel yöneticisi haline gelmiştir.[6]

2.4 Hilferding'in Finanskapitali ve Çağdaş Finans

Burada Hilferding'in *finanskapital* analizine çok yakınlaşmış bulunmaktayız. Finanskapital, bankalar tarafından içinde finansman sermayesinin toplandığı ve işletmelerin kullanımına sunulduğu bir düzenektir. Lenin, Hilferding'e katılmaktadır.

Finanskapital çoğunlukla sanıldığının aksine, finansal olmayan bir sektörün karşıtı olan bir sektör değildir. Finanskapital *büyük sermayedir*; banka büyük kapitalistlere, Hilferding'in terminolojisine göre 'kodamanlara', üretken sistemin büyük işletmelerini kontrol etme imkanı veren düzeneğin unsurlarından biridir.

Sanayinin, banka sermayesinin boyunduruğu altına girmesi, sanayinin kodamanlarının da banka kodamanlarının boyunduruğu altına gireceği anlamına gelmez. Daha ziyade, sermayenin en yüksek düzeyine ulaştığında finanskapitale dönüşmesi gibi; sermaye kodamanı, finans kapitalist, ulusal sermayenin toplamını giderek artan şekilde banka sermayesi egemenliği biçiminde toplar.[7]

Hilferding ve Lenin, Marx'ın finansal kurumlardaki büyük kapitalistlerin -bunları "kapitalist sınıfın üst fraksiyonu" olarak adlandırıyoruz- iktidarlarının bu yeniden biçimlenmesi fikrini izlemektedirler. Bunun, 19. yüzyılın sonlarından itibaren kapitalizmin tarihsel dinamiğinin yorumlanmasının anahtarlarından biri olduğunu düşünmekteyiz. Bizim finans kavramımızda kapitalist

6) K. Marx, ibid., s. 67.

7) R. Hilferding, *Le Capital Financier, Etude sur le Développement Récent du Capitalisme*, Paris (1970): Editions de Minuit (1910), s. 318

sınıfın üst fraksiyonu ile finansal kurumlar arasındaki bu bağ çok önemlidir. Çağdaş kapitalizmde, finansal kurumların tümüne yer vermek gerekmektedir: Bankalar (artık ABD'de *finansal holding şirketleri*, çeşitlendirilmiş finansal kurumlar), yatırım fonları, merkez bankası, IMF, vb. Neoliberalizmde, bütün bu kurumlar (devlete ait olanlar dâhil) büyük kapitalist ailelerin iktidarlarının temsilcileri ve bu ailelerin gelirlerinin garantisidirler.

Böylece, neoliberalizmin yorumlanmasında marksist teorinin bize gösterdiği üç büyük anahtar özetlenebilir: (1) Sınıf yapısı içinde devletin analizi, (2) Mülkiyetin ve yönetimin ayrılma noktasına kadar sermayenin teorisinin geliştirilmesi ve (3) Finansal kurumlarda kapitalist ilişkinin yoğunlaşması.

3 – Hangi Evreler?

Neoliberalizm analizine Marksist sorunsalın getirdiği bir diğer alan da dönemlemedir. Kapitalizmin tarihinde evreler nasıl ayırt edilebilir?

Marx'ta uzun dönemler teorisi yoktur. 1. Cildin sonlarında bulunan *sermayenin ilkel birikimi* analizi bir başlangıç evresi olarak düşünülebilir. Ancak, bu durum tektir. *Kapital*'de, teknik-örgütsel yöntemlerin kurumsal çerçevesine ait çeşitli dönemlemeler bulunmaktadır. Çok bilinen bir örnek, safhaların birbirini izlemesi ile ilgilidir: *İşbirliği, fabrika ve makineleşme ile büyük sanayi*. Bu silsile, sermaye karşısında şeklî ve reel itaate karşı koyan başka bir kronolojik kavrayış ayrımıyla birlikte kendisini yeniden koparır. Ne zaman ki kapitalistler tarafından bir araya getirilen işçiler hemen hemen hiç değişmeyen teknik ve organizasyonel şartlar altında çalışmaya başlarlar, onların sermayeye itaatleri artık şeklîdir. Makineleşme, kapitalist tarafından (onun temsilcileri vasıtasıyla) yönetilen, makinenin yarattığı dinamizm karşısında işçinin doğrudan bağımlılığını ortaya çıkarmaktadır.

Kapitalizmin, kendini diğerlerine kabul ettirecek bir kritere göre dönemlere ayrılmasının mümkün olduğunu düşünmüyo-

ruz. Evet, kapitalizm değişmektedir ve bazı durumlarda yeterince gürültülü kırılmalar görülebilmektedir. Ancak, sorun bakış açılarının çokluğundan kaynaklanmaktadır. Teknik değişimlerin büyük eğilimleri alt üst olmaktadır; kâr oranı yükselebilmekte ya da düşebilmektedir; smıf yapıları değişmekte; sermayenin mülkiyet biçimleri değişime uğramaktadır: rekabet hafiflemekte ya da şiddetlenmektedir; ya da bu incelemede ayrıcalığı olan dönemlemeye göre, sınıf iktidarları değişik şekillerde kendilerini ifade etmektedirler v.b. Dönüşümler, krizler ya da savaşlar gibi olağanüstü ve genel olarak dramatik olaylarla aynı zamana rastlayabilmektedirler. Bu durum ve şartlar değişimin lokomotifidir. Bu nedenle savaş ya da kriz "öncesi" ve "sonrası" gibi en kaba dönemlemeler çoğunlukla uygun düşmekte ve birçok analist de bu tip dönemlemeleri kullanmaktadır.

3.1 Rekabet

Marksistler tarafından kapitalizmin dönemlenmesindeki merkezi bir konu, rekabetin tekelleşmenin yararına ortadan kalkması konusudur. ABD'de bu teoriler, 19. yüzyılın ikinci yarısında, kâr oranının düşme aşamasını takiben (1890'larm büyük kriz yıllarında) ortaya çıkmıştır. Çağdaşları tarafından "tehlikeli geçit" adı verilen aşırı rekabet, bu düşüşün suçlusu ilan edilmiştir. Bu düşüşe şirketler, talebi ya da kârları paylaştıkları, fiyatları belirledikleri *tröstler* ve *karteller* biçiminde örgütlenerek cevap vermişlerdir. Bu uygulamalar 1890 yılında çıkarılan federal kanunla yasaklanmıştır. Yüzyıl biterken, holding şirketleri biçiminde olağanüstü bir birleşme dalgası ortaya çıkmıştır. Bu holding şirketleriyle ilgili kanunlar da 1890 yılında çıkarılmıştır. Farklı işletmeler tek bir şirket haline gelmişler ve bu dalga şirketlerin devrimi olarak nam salmıştır (*Corporate revolution*).[8] Bu konuyla ilgili literatür çok geniştir ve bu rekabet kaybı varsayımına (ra-

8) G. Duménil, M. Glick, D. Lévy, "The History of Competition Policy as Economic History", *The Antitrust Bulletin*, XLII (1997), s. 373-416

kip teori olan "eksik tüketimle" eşit şekilde) 1929 krizinin en önemli açıklaması olarak başvurulmaktadır. Çiftçilerin ve özellikle işçilerin tekellere muhalefeti ise çok büyük olmuştur. Ekonominin en az gelişen sektörlerinin kapitalistleri ise bu halk hareketini kendi şahsi çıkarlarını koruma aracı olarak kullanmışlardır.

Avrupa aynı dönemde benzer bir gerilim alanı olmuştur. Bu nedenle, Hilferding ve özellikle de Lenin'in, sırasıyla 1910 ve 1916 yılında yazdıkları eserlerinde, tekelleri finanskapitalin yanında kapitalizmin yeni evresinin önemli bir karakteristiği olarak görmeleri şaşırtıcı değildir.[9] Lenin'e göre emperyalizmi tek bir özellikle tanımlamak gerekseydi bu "kapitalizmin tekelci evresi" nitelendirmesi olurdu.

Bir yoğunlaşma teorisine indirgendiğinde, *tekelci kapitalizm* tezi, kapitalizmin bir evresi olarak açık bir güce sahiptir. Ancak, rekabetin sonu ya da rekabetin ılımlılaşması teorisi sıfatıyla, tekelci kapitalizm tezi hatalıdır. Bununla beraber, 20. yüzyılın başından itibaren, Marx'ı referans alarak iktisadî düşüncenin üzerinde derin bir etki yapmıştır. Bunun bir örneği Paul Baran ve Paul Sweezy'nin *tekelci sermaye* tezidir.[10] Fransa'da Komünist Parti'nin *'devletin tekelci kapitalizmi'*nin analizi iyi bilinmektedir.[11] Günümüzde fikirler çeşitlilik kazanmıştır. Bazıları şirketlerin büyüme oranlarını incelerken, bazıları da rekabetin gücünün altını çizmektedir.

Neoliberalizmin yoğunlaşma ve rekabetle ilgili kendine has bir özelliği bulunmamaktadır. 'Globalizasyon' denilen büyük güçle-

9) R. Hilferding, *Le Capital Financier* (Finans kapital), op. cit. note 7; V. Lénine, Oeuvres, tome 22, *L'impérialisme, Stade Suprême du Capitalisme*, s. 201-327, Paris (1976): Editions Sociales (1916).

10) P. Baran, P. Sweezy, *Le Capitalisme Monopoliste*. Un essai sur la société industrielle américaine. Paris: Maspero (1970). Türkçesi *Tekelci Sermaye*, Kalkedon Yayınları, 2007, İstanbul.

11) P. Boccora, *Etudes sur le Capitalisme Monopoliste d'Etat, Sa Crise et Son Issue*. Paris: Editions Sociales (1974).

rin geçmiş eğilimleri ve çarpışması dünya ölçeğinde devam etmektedir. Neoliberalizmin bileşenlerinden biri *antitröst* yargılama usullerinin kanundan çok pratikte değişmesidir. Şirket birleşmelerinin ve ele geçirmelerinin çokluğuna rağmen yoğunlaşmanın hızlandığını söylemek kolay değildir. Burada, her ne kadar sıkı devamlılıkları olanaksız olsa da, dönemleme kriterleri arasındaki sayısız kesintinin bir örneği gözlemlenmektedir.

3.2 Konjonktür Dalgaları: Birikim ve Büyüme, Teknik Değişimler ve Üretkenlik

Konjonktür dalgalarının analitik çerçevesi 1920'lerden itibaren Nicolas Kondratieff'in iş çevrimlerinin izinde gelişmiştir.[12] (Kondratieff fiyatları incelerken, modern çalışmalar büyüme analizleri üzerinde yoğunlaşmıştır). Kapitalizmin biriken çelişkilerinin ve krizlerinin üzerini örttüğü bu sorunsal, Marksistlere ahiret bilimine ilişkin vizyonlarını düzeltir gibi bir etki yapmıştır. Kapitalizm periyodik olarak derin ve uzun süreli krizlere girmekte, ancak sonra yeniden doğmakta ve bu durum otuz yılda bir kendini tekrarlamaktadır.

Bu akım çağdaş Marksizm'de oldukça iyi ortaya konmuştur. Ernest Mandel, konjonktür dalgaları ile ilgili bir çalışma yapmıştır.[13] Dönem olgusunu Marx'ın teorisinin merkezi bir yönü (kâr oranının düşme eğilimi) ile birlikte yeniden ele alarak, sermayenin üretkenliğinin artan ve azalan evrelerine bağlamıştır. Madem ki artan ve azalan evreler arasındaki geçiş, Immanuel Wallerstein'ın yazdığı gibi[14], yatırımların "üretken alandan finansal alana"

---

12) N.D. Kondratieff, "The Static and Dynamic View of Economics", *Quarterly Journal of Economics*, 34 (1925), s. 575-583.

13) E. Mandel, *Les Ondes Longues du Développement Capitaliste. Une Interprétation Marxiste*, Paris: Editions Page deux (1999).

14) I. Wallerstein, "Mondialisation ou ère de tansition? Une vision à long terme de la trajectoire du système monde", in *Séminaire Marxiste, Une Nouvelle Phase du Capitalisme?*, Paris: Syllepse, 2001, s. 71-94, s. 78.

kaymasıyla birlikte yazarlar tarafından bir finansallaştırma[15] evrimine bağlanıyor; o halde, neoliberalizmle ilişki çok güçlüdür. Neoliberalizmde çağdaş finansal türevler artan bir evrenin tükenişinin ifadesi olacaklardır.

Marksistler bir taraftan birikim ve büyümenin, diğer taraftan ise teknik ve üretkenliğin birleştiği bu karmaşanın içinde yönlerini bulmaktadırlar. Bu alan, hakim ekonomideki en ilginç ve rakipsiz katkılarının bulunduğu alanlardan birisidir.[16]

3.3 Üretim ve Sınıf Yapıları İlişkisi

Dönemleme üretim ilişkilerinin dönüşümüne göre adlandırılabilir. İlk olarak, içinde kapitalist mülkiyetin ve sınıf yapılarının ifade edildiği biçimlerden söz edilmektedir. Hatırlanacağı gibi Marx, kapitalist mülkiyetin dönüşümlerini çok az bir biçimde ele almıştır. Evrelerin tanımı asla açıkça çıkarılamaz. Birey ya da aile mülkiyeti kapitalizminden mülkiyetin ve yönetimin ayrıldığı, finansal kurumlarda yoğunlaşmış ve yönetimin ücretlilere devredildiği bir kapitalizme geçilmiştir. Bununla birlikte, Marx dönemleme ihtiyacı hissetmemektedir: Kapitalizm olgunlaşmaktadır.

Biz tersine, bu dönüşümlerin açıkça farklı evreler olarak meydana çıktığını düşünmekteyiz. Belki de, kapitalizmin en uygun dönemlemelerinin bir tanesinden söz edilebilir. Bu kanaat, özellikle yönetim devrimi ve modern finansın ortaya çıkmasının bir arada bulunduğu dönüşümler dikkate alındığında, pekişmektedir.

---

15) G. Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of our Times*, Lonres: Verso (1994).

16) Walt Rostow'un tanınmış pek sıradan periyotlaştırması (dönemlemesi) akla gelecektir: (1) Geleneksel toplum, (2) az gelişmişlikten kurtulmanın hazırlıkları, (3) az gelişmişlikten kurtulma, (4) büyük kitle tüketim çağı, ve (5) "tüketimin ötesinde", bu sonuncu evre önceden öngörülemiyor (W.W. Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridege: Cambridge University Press (1960)).

Diğer alan ise sınıfların alanıdır. Bu alan, üretim ilişkileri ve sınıf yapıları arasındaki benzerliğe kesin bir biçimde bağlıdır. Burada belirleyici nokta, yönetici ve memur sınıflarının ortaya çıkmasıdır. ABD'de uzun bir geleneğe sahip olan *yönetimsel kapitalizm* kavramını üreten marksist-olmayan düşüncedir. Marksistler burada korkuya kapılmaktadırlar.

Çağdaş kapitalizmin analizinde, bu anlayışın çok önemli sonuçları vardır. Neoliberalizmin gerçek anlamını kavrayabilmenin, çoğunlukla *Keynesyen uzlaşma* olarak adlandırılan, savaş-sonrası ilk onyılların toplumsal uzlaşmasının başat etkeni çerçevesinde ele alınmaksızın mümkün olmadığını düşünmekteyiz. Neoliberalizmin cevap verdiği budur. Çağdaş kapitalizmi, neoliberalizme rağmen, bir kapito-kadroculuk olarak karakterize etmekteyiz.[17] İstenirse bu kavram, derin sorunsal farklılığına rağmen, *yönetimsel kapitalizm* kavramına indirgenebilir.

3.4 Sınıf iktidarları ve uluslararası rekabet

Dönemleme bakımından neoliberalizmi tanımlayan olgunun yapısı başkadır. Neoliberalizm, özel bir sınıf yapısı ya da sermayenin mülkiyetinin kurumsal bir biçimi değil, bir sınıf yapısının bağrındaki iktidar ilişkilerinin bir biçimidir. *Finansal hegemonya* formülünü yazan, finansa önceden verilen tanımı dikkate almaktadır. Sözü konusu olan finansal kurumlarla olan imtiyazlı ilişkisi içinde, kapitalist sınıfın üst fraksiyonunun iktidarı ve bu-

17) Dile kazandırdığımız bu yeni sözcük (neolojizm) toplumsal-ekonomik (socialo-économique) değil, sosyo-ekonomik model üzerine kurulmuştur. Kapitalizmin bu dönüşümlerini dikkate almayı reddetmek, "sosyalist devletler" olarak adlandırılması kabul edilen toplumların karakterize edilmesinde yetersizliğe götürür (G. Duménil, D. Lévy, R. Lew, "Cadrisme et socialisme. Une comparaison URSS-Chine", *Transitions*, 40 (1999), s. 195-228; G. Duménil, "L'absolutisme bureaucratique selon Moshe Lewin", *Actuel Marx*, 39 (2006), s. 167-172.

nunla ilişkili olarak elde ettiği geliridir. Bu egemenlik, içinde bulunduğumuz durumda olduğu gibi, ABD'deki yönetici hiyerarşisinin en üstünde ortaya çıkan ittifakları dışlamaz.

Birinci ve ikinci finansal hegemonya ya da Keynesyen uzlaşma kavramları, Marx'ın *18 Brumaire* adlı çalışmasında belirttiği gibi, açıkça geçici politik ittifaklardan geçmiştir. Her ne kadar ikinci finansal hegemonyanın uzun ömürlü olup olmadığını tecrübe etmemişsek de, birkaç onyıla uzanan evrelerden söz edilmektedir. Bunlar büyük siyasî konjonktürlerdendir, ama iktisadî bir temele dayanmaktadırlar: kapitalizmin bazı özel işleme tarzlarına. Bu tarzlar farklı fraksiyonlar arasındaki uzlaşmanın iç ilişkilerini kurmaktadırlar. Örneğin, bir çeyrek yüzyıldan daha yaşlı olan neoliberalizmde, şirketlerin yönetim biçimleri, politikalar ve kurumsal çerçeveler (serbest dış ticaret, sermayenin serbest dolaşımı...) köklü bir değişime uğramıştır. Kadroların üst fraksiyonları yeni toplumsal düzenden elde edilen yararların bazılarına ortak olmuşlardır.

3.5 Kapitalizmin ötesinde

Kapitalizmin dönemlemesini yapan kişi Marx değildir. Bunun iki nedeni ileri sürülebilir. Kuşkusuz birinci neden, üretim tarzının evriminin karmaşıklığını anlamasıdır. Marx'ta, tekniko-organizasyonel değişimler gibi dönemlemeler elbette bulunmaktadır; sermayenin mülkiyet biçimlerinin dönüşümleri gibi bazı dönüşümleri nasıl özenle incelediği tabii ki görülmektedir. Ancak, hiçbir zaman bir sentez yapmayı, küçük modülleri büyüklerin içine koymayı denememiştir.

İkinci neden ise siyasidir. Marx'ın bakışlarını odakladığı kapitalizmin ötesine götüren *dönemlemedir*. Marx dikkatini çelişkili bir süreç olarak tasavvur ettiği kapitalizmin *olgunlaşması* üzerinde yoğunlaştırmaktadır: Bu olgunlaşma, 'toplumsallaşma' olarak adlandırdığı ilerlemeleri olduğu kadar, toplumsal kavrayış mekanizmalarının özel karakterinden kaynaklanan potansiyel ka-

osu da içinde barındırmakta ve kapitalizmin yeni bir evresi yerine, onun yıkımını hazırlamaktadır. Devrim kaçınılmazdır! Marx, örneğin sermayenin çok az elde yoğunlaşmasının altını çizerek şunları yazmıştır:

> İşte o noktada kapitalist üretim tarzının yine kapitalist üretim biçiminin içinde kendiliğinden yok olması söz konusudur ve bu çelişki, kendi kendini ortadan kaldıran ve kendisini bütün açıklığıyla yeni bir üretim biçimi yolunda basit geçici bir evre olarak ortaya koyan bir çelişkidir.[18]

4 – Marx ve Tarih Karşısında Marksistler

Marksist teorinin tarihi sürekli bir uyarlamaya tanıklık etmektedir. İki değişim gerekmekte ve gerekli her iki değişim de, üretim biçiminin aşılmasının sabit "dönüşüm" sürekliliği içinde yer almaktadır:

1. Kapitalizm kendine özgü bertaraf etme şiddetini gayet iyi üretmiştir. Sınıfsız yeni bir toplumun yaratılması başarısızlığa uğramıştır. Çok çabuk biçimde, bu süreç, yeni bir toplumsal sınıf düzeninin, bir bürokratik kadroculuğun restorasyonunun özelliklerini açığa çıkarmıştır. Sonrasında, bu toplumlarm kendilerini yeniden biçimlendirmekten uzak oldukları görülmüştür. Bu toplumların egemen sınıfı, kendi (sınıf) demokrasisini kazanmayı başaramamış ve Sovyetler Birliği'nde üretim araçlarının kişisel mülkiyetine (Çin'de daha yavaş yürütüldüğü görülen) doğru giden büyük bir kargaşa yaşanmıştır. Bu sırada kapitalizm, çok az sakin, hatta bazen kaotik bir biçimde, kendi yoluna devam etmiştir. Böylece Marksistler, kapitalizmin kendini sürekli yenilediğini ve yeni evrelere geçtiğini kabul et-

(18) K. Marx, *Le Capital*, III.2, op. cit. note 4, s.104.

mek zorunda kalmışlardır. Değişimi ve sürekliliği eşzamanlı düşünmeyi öğrenmek gerekmektedir. Rekabet kaybolur, ama hayatta kalır! Kâr oranı düşer, ama yeniden yükselir! Böylece, tarihin en bereketli Marksist yorumları vakanın imparatorluğu altında işlenmiştir.

2. Ancak, neoliberalizm ile birlikte, innovasyon ihtiyacı hâlâ daha büyük bir keskinlikle kendini hissettirmektedir. Çağdaş Marksizm teorisyenlerinin neoliberal düzenle yüzleşmeleri birbirine zıt iki karakter gösteren bir olgudur. Bir yandan, neoliberalizm onlara analist olarak çok büyük bir hizmet sunmaktadır; zira kapitalizmin özelliklerini en ham biçimiyle diriltmektedir. Öte yandan ise çağdaş marksist teorisyenleri onların dönemleme geleneklerine yabancı yeni bir dönemle yüzleştirmektedir. Buradan, Marx, Hilferding ve Lenin'in tanımladıkları süreçlere gitmekteyiz: Globalizasyon ve tekel. Bununla birlikte, Marx bankalarda finansman sermayesinin yöneticilerini görmüştür. Hilferding ise ilk finans hegemonyasının çok yakın bir tanımını yapmıştır. Ancak, hiyerarşiler kapitalist sınıfın içinde düşünülmeye devam etmiştir: Tıpkı sonu getiren gürültülü devrilişten önceki son adımlar gibi. Ne Marx, ne de onu takip eden büyük marksist teorisyenler kapitalist sınıfın ve onun yeniden eski haline gelmesinin elverişliliğinin zayıflaması bilgisine uygun düşen düşünce devrimine marksistleri hazırlamışlardır.

Şu halde, bunun gerçekleştirilmesinde en önemli faktör Marx'ın spesifik olarak belirttiği bir bilgi değil, özellikle devlet ve sermaye teorilerinin büyük analitik çerçevelerin mirasıdır!

KAYNAKLAR

Arrighi G. 1994, *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*, Londres : Verso.

Baran P., Sweezy P. 1970, *Le Capitalisme Monopoliste. Un essai sur la soci'et'e industrielle américaine*, Paris : Maspero. Türkçesi *Tekelci Sermaye*, Kalkedon Yayınları, 2007, İstanbul.

Boccara P. 1974, *Études sur le Capitalisme Monopoliste d'État, Sa Crise et son*

Issue, Paris: Éditions Sociales.

Duménil G. 2006, "L'absolutisme Bureaucratique Selon Moshe Lewin", *Actuel Marx*, 39,

Duménil G., Glick M., Lévy D. 1997, "The History of Competition Policy as Economic History", *The Antitrust Bulletin*, XLII,

Duménil G., Lévy D. 2006, "Les trois champs de la th´eorie des relations financières de Marx. Le capital financier d'Hilferding et Lénine, p. 181-219 in Séminaire d'Études Marxistes" (ed.), *La Finance Capitaliste*, Paris: Presses Universitaires de France.

Duménil G., L´evy D., Lew R. 1999, "Cadrisme et socialisme. Une comparaison URSS-Chine", *Transitions*, 40,

Harvey D. 2005, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford : Oxford University Press.

Hilferding R. 1910, *Le Capital Financier. Étude sur le Développement Récent du Capitalisme*, Paris (1970): Éditions de Minuit.

Kondratie N.D. 1925, "The Static and Dynamic View of Economics", *Quarterly Journal of Economics*, 34,

Lénine V. 1916, *Euvres, tome 22, L'impérialisme, stade suprême du capitalisme*, Paris (1976) : Éditions sociales.

Mandel E. 1999, *Les ondes longues du développement capitaliste. Une interprétation marxiste*, Paris: Éditions Page deux.

Marx K. 1894, *Le Capital*, Livre III, Tome 2, Paris (1967): Éditions sociales.

Rostow W.W. 1960, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press. *Séminaire d'Études Marxistes 2006*, La finance capitaliste, Paris: Presses Universitaires de France.

Wallerstein I. 2001, "Mondialisation ou ère de transition ? Une vision à long terme de la trajectoire du système monde in Séminaire Marxiste" (ed.), *Une nouvelle phase du capitalisme?*, Paris: Syllepse,

NEOLİBERALİZMİ YORUMLAMAK*/**

Chris HARMAN

Kasım 1999 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı Seattle'da düzenlenen önemli bir protestoyla solun kelime haznesine yeni bir kelime[1] eklendi-neoliberalizm.[2] Söz konusu protestoda patlak veren hareketin kendisini globalizasyon (ya da 'birleşik globalizasyon') karşıtı biçiminde tanımlanmasında olduğu gibi, hareketin bizatihi kendisi antineoliberal olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Aşırı sol söz konusu terminolojiyi çoğu kez 'neoliberal' olması nedeniyle karşı olduğu iktisat politikalarını tanımlamak üzere benimsemiştir.

Ancak, 'neoliberal' kavrama ilişkin bir belirsizlik söz konusudur. Bu kavram, devlet politikasının değişmesiyle birlikte kapitalist sistemin işleyiş şeklinin değişmesinden mi yoksa sisteme

---

* *International Socialism* 117, *A Quarterly Journal Of Socialist Theory.*

** Prof. Dr. Gülsüm Akalın tarafından İngilizceden çevrilmiştir.

1) Bu çalışma çıkacak kitap için yapılan araştırmaya dayanmaktadır. Öneri ve yapıcı eleştirilere teşekkür ederim.

2) Harvey, 1989 ya da Harman, 1995 gibi aynı olguyu el alan çalışmalarda yer almamaktadır.

sadece bir bütün olarak muhalefet edilmesiyle birlikte üstesinden gelinecek mevcut kapitalist aşamaya ilişkin kendine özgü bir şeyden mi bahsetmektedir? Ve kapitalizmin söz konusu bugünkü aşaması sağ kanat libertiyenler tarafından gerçekten neoliberallerin antidevletçi ideolojisi olarak mı tanımlanmıştır ya da bu durum daha karmaşık saldırı sistemi mi midir?

Seatte sonrası hareketin en etkili düşünürlerinin çoğunun ilk cevabı, her iki soruya karşı da verilecek cevap olarak kabul edilmiştir. Fransa'daki Attac'ın liderleri 'antikapitalist' olmamakla birlikte sadece ulusal ekonomileri altüst eden kısa dönemli finansal akımları durdurmak istemiştir.[3] Attac'ın kurucusu olan Bernard Cassen, kapitalist sınırlar boyunca 'korumacı' bir ulusal ekonominin örgütlenmesini istemiştir. Susan George ise arada sırada kapitalizmden söz etmesine rağmen 'globalizasyonun zararlı sonuçlarından' sanki globalizasyon kapitalizmden ayrı ve kendine özgü bir biçimi olan daha kötü bir şeymiş gibi söz edebilmiştir.

İş 1960'lardan bu yana neyin değiştiğinin açıklanması noktasına geldiğinde vurgulanan husus, global iktisadî sistemin iç işleyişindeki değişmelerden ziyade bir ideolojinin diğerine karşı kazanmış olduğu zafer noktasına doğru kaymıştır. Bu nokta, Fransız sosyolog Pierre Bourdieu tarafından çok açık bir biçimde ortaya konmuştur. 'Temel sorun neoliberalizm ve devletin küçülmesidir. Neoliberal felsefe Fransa'da devletin tüm sosyal uygulamalarına ve politikalarına iliştirilmiştir'.[4] Bu durum, 'devletin ve dolayısıyla da ekonominin öneminin azalması lehine bir iklim yaratan ortak inancın etkisidir'.[5]

Bu durumun mantığı, kapitalist devletlerin ve şirketlerin izlediği hoşa gitmeyen politikaların tersine döndürülmesi için, top-

3) Pierre Tartakowsky'nin Nisan 2000'de Blackpool'da düzenlenen National Union of Students'ın konferansındaki konuşması.

4) *Socialist Review*, 242, (June, 2000)'de yer alan görüşme.

5) Bourdieu, 1998, s. 6-7.

luma hâkim olan ideolojinin ya da politikaların yer değiştirmesidir. Bu konuda baskı oluşturmak, belli kapitalist gruplarla ittifak yapmayı gerektirir. Susan George bu noktayı, sigorta sektöründe yer alan şirketlerin gerçekleştirdiği gibi 'müttefikler bazen ... ulusötesi şirketler dahi olabilir' biçiminde yazıya dökmüştür.[6] Bernard Cassen bu düşünceyi Fransız eski savunma bakanı olan Jean-Pierre Chevènement'e seçim desteği vererek hayata geçirmiştir.

Böylesi yaklaşımlar, 'neoliberalizm' başlığı altındaki hataların, belli bir aşamaya gelen kapitalizmin mantığından kaynaklandığını ifade eden bizlerin analizleriyle taban tabana zıttır. Bu bizim, bu hatalara karşı isyan bayrağını açan geniş çaplı hareketle bütünleşmemizin önüne geçememiştir. Bir süre önce de yazmış olduğum gibi, 'yüz binlerce, belki de milyonlarca kişi, ilk kez, global sisteme karşı çıkmaya başlıyor. Bu insanlar, oldukça geniş bir yelpaze içinde yer alan geçmişe ve deneyime sahip olan bu kişiler beraberlerinde, söz konusu geçmişleri ve deneyimleri çerçevesinde geliştirdikleri birbirinden farklı olan fikirleri getiriyorlar'.[7] Bununla birlikte, bu farklı yaklaşımlar, uygulamada bir noktada bir araya gelmiştir. Ve şöyle devam etmiştim. 'Bu argümanlar halledilmedikçe, hareket belli bir noktanın ötesine geçemeyecektir'.[8]

Son yıllarda meydana gelen gelişmeler, yapılan tartışmalar gerçekte uygulamada önemli hale gelmeye başlamıştır. Daniel Bensaïd ve Pierre Rousset, Seattle'ın[9] dışında Dünya Sosyal Forumu hareketinde ortaya çıkan zayıflayan bölünmelere dikkat çekerken, Alex Callinicos ve Chris Nineham bu konu üzerinde yazılar yazmıştır:

---

6) George, 1999, s. 184.
7) Harman, 2000, s. 55.
8) Harman, 2000, s. 55.
9) Callinicos and Nineham, 2007.

> Globalizasyonu değiştirmenin dayanakları -Brezilya İşçi Partisi ve Rifondazione- açıktan açığa sosyal liberal politikalar uygulayan merkez sol hükümetlere yol göstermiş ya da etkin bir biçimde söz konusu hükümetlerin politikasıyla bütünleşmiştir. Bu gelişme altı yıl bile geçmeden birçok sonucu beraberinde getirmiştir. Sorun, değişmenin birdenbire olmasında değildir ... Parti içinde yeterli dirençle karşılaşmamış olmaları, hem antineoliberal retoriğin sınırları ve hem de kısmen maskelenen istifalara odaklanılmasını gerektirir.[10]

İşte bu nedenle, antineoliberalizmle kapitalizm -ve antineoliberalizmle antikapitalizm- arasındaki ilişkinin analizi üzerinde bir kez daha durulmalıdır.[11]

Marksist Neoliberalizm Analizi

Yapılan birkaç Marksist analiz, örneğin, Gerard Duménil ve Dominique Lévy'nin *Capitalism Resurgent*, François Chesnais'nin *La Mondialisation du Capital* ve belki de en etkili olanı David Harvey'in *The New Imperialism* ve *A Brief History of Neoliberalism*, neoliberalizmle mutabakata varma girişiminde bulunmuştur.

Bu çalışmalar günümüz dünyasına ilişkin oldukça yararlı bilgiyi içinde barındırmaktadır. Ancak, söz konusu çalışmalar, aynı zamanda da, hareketin içinde yer alan Marksist olmayan yazılarda neoliberalizme ilişkin belirsizliğin vurgulanmasına benzer bir belirsizliği ortaya koymasıyla da dikkatleri çekmektedir. Bu çalışmaların hepsi de, 1970'lerde yeni bir kriz dönemine neden olan kapitalizmin karşılaştığı sorunlardan söz etmektedir. Ancak, kapitalizmin bu nedenle suçlanmaması gerektiği; bu durumun kapitalizmin belli bir rejimi olduğu ileri sürülmektedir.

---

10) Bensaïd and Rousset, 2007, s. 25 (çeviri Harman'a aittir).

11) Yedi yıl önce bir ölçüde üzerinde durmuştum. Bakınız, Harman, 2000.

Bu nedenle de, Duménil ve Lévy, yeni dönemin kendisini, sistemin tam anlamıyla canlanmaması nedeniyle[12] kâr oranlarındaki bir azalmayla haber verdiğini söylerler ve daha sonra da bunu neoliberalizmin 'darbesi' olarak tanımlamaya girişirler -1970'lerin sonlarında 'finansal kapitalin' gerçekleştirdiği darbe.[13] Bu darbe, refah devletindeki işçi sınıfıyla 'uzlaşarak' oluşan birikime dayanan 'Keynesyen' sanayi sermayesi yaklaşımını sözüm ona altüst etmiştir.[14]

Chesnais de hemen hemen buna benzer şeyler söylemekte ve 1970'lerin sonuna doğru gerçekleşen bir 'darbeye' atıfta bulunmaktadır. 'Sanayi sermayesinin' kendisini, 'para sermayenin' emrine girmeye zorlandığını yazmaktadır.[15] Chesnais devrimci bir sosyalist olmakla birlikte ortaya koyduğu argümanın anlamı, 'sanayi sermayesi' 'finans kapital' üzerindeki hâkimiyetini sürdürmüş olsaydı, kapitalizm bugün 'sıradan ya da zayıf yatırım dinamiği' ya da 'sanayideki istihdamın çökmesi... ve mevcut işler üzerinde ağırlığını hissettiren güçlü bir baskı' gibi bir deneyim yaşamayacağı biçimindedir.[16]

Aslında benzer argümanlar David Harvey'in çalışmasında da yer almaktadır. Harvey, kapitalizmin 1970'lerin ortalarından önceki dönemde Birleşik Devletlerde, Avrupa'da ve Japonya'da 'sermaye ve emek arasında gerçekleşen bir sınıf uzlaşması' temeline dayanan genişlemesinin resmini ortaya koymaktadır. Bu ise şu hususun kabulü anlamına gelmektedir:

> Devlet, tam istihdam, iktisadî büyüme ve vatandaşlarının refahı konusuna odaklanabilir ve devlet gücü bu-

12) Açıklamaları Marx'tan farklıdır. Konuya ilişkin verdiğim cevap için bakınız, Harman, 2007a.

13) Duménil and Lévy, 2004a, s. 86.

14) Duménil and Lévy, 2004a, s. 186.

15) Chesnais, 1997, s. 74. Chesnais'den yapılan alıntının çevirisi Harman'a aittir.

16) Chesnais, 1997, s. 304.

> nun yanında özgürce konuşlandırılabilir, ya da kaçınılmaz olarak gerekiyorsa, söz konusu hedeflere ulaşmak için piyasa süreçlerine müdahale edebilir ya da bu süreçlerin yerine geçebilir. 'Keynesyen' olarak dillendirilen maliye ya da para politikaları büyük ölçüde iş çevrimlerini hafifletmek ve makul bir tam istihdam sağlamak amacıyla konuşlandırılmıştır.[17]

David Harvey buna 'iliştirilmiş liberalizm' adını vermekte ve '1950'lerde ve 1960'larda gelişmiş kapitalist ülkelerde sağlanan yüksek oranlı iktisadî büyümenin' ve 'sosyal ve ahlâkî bir ekonominin, müdahaleci devlet faaliyetleri sonucunda ortaya çıktığını' tartışmaktadır.[18]

Harvey, bu sistemin 1970'lerin ortasında kırıldığını kabul etmektedir. Buna ise hâlihazırda da varlığını sürdürdüğüne inandığı 'birikim krizinin' neden olduğunu söylemektedir.[19] Ancak, mevcut sistem dâhilinde bir alternatif bulanacağı üzerinde durmaktadır.

Harvey, kapitalistlerin neoliberal yaklaşımı, sınıfsal güçlerinin Keynesyenizm altında seyreltilmesi ve 1970'lerin ortalarında tehdit altına girmesi nedeniyle uyarladıklarını ifade etmekte ve kapitalistlerin tepkilerini, 'sınıf gücünün restorasyonu' ihtiyacı tarafından belirlenmesi[20] -ya da 'neoliberalizmin sınıf yapısının koşullarını yaratması'- biçimde ortaya koymaktadır.[21]

---

17) Harvey, 2005, s. 10.

18) Harvey, 2005, s. 11.

19) Harvey'in açıklaması Marx'ın *Capital*'inin üçüncü cildinde yer alan satırlarına dayanmaktadır. Ancak, Marx için, aşırı birikim çöküş-boom çevriminin tek bir safhasında ortaya çıkar. Boom en üst düzeye ulaştığında, sermaye birikimi, kâr oranını sürdürecek artı değeri yaratarak, ulaştığı düzeyi devam ettirmek için gerekli emek gücü kaynaklarının üstüne çıkar.

20) Harvey, 2005, s. 16,

21) Harvey, 2005, s. 72. Aynı zamanda bakınız s. 36 ve s. 76.

Sınıf gücünün bu şekilde bir kez daha ileri sürülmesinin ifade ettiği şey, finans kapitalin sanayi sermayesi üzerindeki hâkimiyetidir: 'Hiç şüphesiz, üretimden, finans dünyasına doğru bir güç kayması yaşanmıştır... Main Street ve Wall Street* arasında ortaya çıkan bir çelişkide, Wall Street'in yanında yer alınacaktır'. Harvey sözlerini, 'bu nedenle, neoliberalizmde sınıf gücünü giderek artıran, anonim şirketlerde kilit görevler icra eden ve kapitalist faaliyetin gizli mabedini kuşatan finansal, legal ve teknik yapıyı oluşturan CEO'lardır' biçiminde sürdürmektedir. Ve gücü ele geçirdiklerinde, hissedarlar arasında bulunan bazı talihsizler buna katlanmak durumunda kalmıştır: 'Sermayenin fiilî sahiplerinin, hisse senetlerini ellerinde bulunduranların sayısı bir ölçüde azaltılmıştır'.[22]

Buradan, kapitalizmin içinde basitçe bir alternatifin bulunmasının yanı sıra bu alternatifin kapitalizm tarafından da beğenilebileceği sonucu ortaya çıkmaktadır: 'Paradoksal olarak, sağlam ve güçlü bir sosyal demokrat ve işçi sınıfı hareketi, kapitalizmi kurtarma konusunda, kapitalist sınıf gücünün sahip olduğu durumdan daha iyi bir duruma sahiptir'. Harvey sözlerini, bu da, 'karşı devrimci bir ses yaratır' ancak 'kapitalist kriz sürecinde bu sürece katlanacak, aç kalacak ve hatta ölecek olanlar toplumsal yapıdaki üst sınıflar değil sıradan insanlar olacaktır' biçiminde tamamlamaktadır.[23]

David Harvey *The New Imperialism* adlı kitabında, yeniden şekillendirilmiş bir kapitalizmin işleyişine ilişkin ifadeleri şöyledir:

> Birleşik Devletler, emperyalist rotasını, sınırları içindeki servetin büyük çaplı yeniden dağılımı ve sermaye

* Main Street reel sektörü ve Wall Street ise finans sektörünü ifade etmektedir. (ç.n.)

22) Harvey, 2005, s. 33. Bu argümanı ortaya koymakla, finans kapitali vurgulayanların aksi yönde hareket etmektedir. Finans kapitale vurgu yapanlar, 'paydaş gücüne' yönelmektedirler.

23) Harvey, 2005, s. 152-153.

> akımlarını üretim ve fiziksel ve sosyal altyapının yenilenmesine çevirerek tersine döndürmezse, durumu kötüye gidecektir ... Diğer merkez ülkelerde olduğu kadar Birleşik Devletlerde de neoliberalizm politikasına ve devlet ve sosyal harcamaların kesilmesine karşı büyük çaplı bir karşı saldırı, kapitalizmi, bizatihi sahip olduğu kendi kendini yıkıcı ve kriz temelli eğilimlerden koruyacak yollardan sadece bir tanesi olabilir.[24]

Benzer bir yaklaşıma, 'Kapitalizm tarihine, şu anki sorunları da dâhil olmak üzere, Keynesyen bakış ... çok anlamlıdır' ve 'diğer sosyal ittifaklar çerçevesinde, son on yıllardaki politik koşulların neoliberal saldırıyı durduramamış ve alternatif politikaları uygulamaya sokulamamış olmasından sadece üzüntü duyulabilir' diyen Duménil ve Lévy'in tartışmalarında da rastlanabilir.[25] Bu argümanın mantığı, sol kanat sosyalistlerin, Brezilya ve İtalya'da olduğu gibi merkez sol hükümetlerle birleşmesi konusunda haklı olabileceğine ilişkindir. Antikapitalizm konusunda uzlaşmaya varmak, neoliberalizme karşı oluşturulacak muhalefete izin verebilecek gibi görünmektedir.

Neoliberalizmin Doğası

Neoliberalizmin gerçek karakteri nedir? Soruya, görüldüğü kadar kolay cevap verebilmek mümkün görünmemektedir.

Neoliberalizm bir yönüyle ideolojiktir. Gerçekten 'neoliberalizm', 'yeni liberalizm' ve Kıta Avrupa'sında kullanılan (Kuzey Amerika'dakinin aksine) haliyle 'liberalizm', 'serbest piyasa ekonomisi 'anlamına gelmektedir. Aslında bu kavram, 1930'lardaki büyük çöküşe kadar hâkimiyetini sürdüren ortodoks '*laissez-faire*' iktisat ideolojisinin yeniden canlanışıdır. Bu ideoloji, serbest

24) Harvey, 2003, s. 75-76.

25) Duménil and Lévy, 2004a, s. 201.

piyasa ekonomilerinin sorunsuz süreceği, istikrarlı bir biçimde daha fazla zenginliğin ortaya çıkacağı iddiasındadır. Ortaya çıkacak herhangi bir sorun, aslında, fiyatların ve ücretlerin serbestçe hareket ederek arz ve talebi birlikte etkilemesini önleyen 'doğal olmayan tekeller' (özellikle emek piyasasında) nedeniyledir. Devlet müdahalesi ekonomide sapmalara neden olan bir girişim olarak görülür ve özel mülkiyeti, ulusal savunmayı destekleyecek ve neoliberalizmin parasalcı versiyonunda para arzını yönetecek bir biçimde sınırlanmalıdır. İdeoloji, serbest piyasaların matematiksel olarak daima dengeye geleceği -yani istihdam edilen emeğin üretmiş olduğu malların tümüyle satılması- iddiasında olan sözüm ona katı 'neoklâsik' iktisat teorisi tarafından desteklenir.[26]

Eski tarz iktisadî liberalizmin adı İkinci Savaş'm sona ermesiyle birlikte kötü anılmaya başlanmıştır. Gerçekte, Rudolf Hilferding, Nikolai Bukharin ve Lenin'in de belirttiği gibi, iktisadî liberalizm yirminci yüzyılın başlamasıyla birlikte yaşanan deneyim çerçevesinde yerini çoktan 'serbest piyasa kapitalizminin' neden olduğu tekelci kapitalizme ve bunun bir ürünü olan emperyalizme bırakmıştır. Devlet müdahalesinin, kapitalist üretime altyapı sağlamada gerekli olduğu görülmüştür (Almanya'da demiryollarının millileştirilmesi işi çoktan tamamlanmış ve İngiltere'de muhafazakâr hükümetler elektriği ve havayollarını millileştirmişti). İlk önce Almanya'da ve Japonya'da ve daha sonra da İngiltere'de ve Birleşik Devletlerde ulusal ekonominin savaşa hazırlanması, devlet müdahalesinin kârlılığın ve birikimin yenilenmesine temel teşkil edeceğini göstermiştir.

Bunun aksine, devlet müdahalesini kapitalizmi kendisine karşı koruyacak bir girişim olarak vazeden yeni bir öğreti ortaya

---

26) Bazı liberaller, krizleri 'yaratıcı yıkımın' ayrılmaz parçası olarak gören 'Avusturya Okulu' gibi neoklâsik teorinin krizi dışarıda tutan kısmını reddederler.

çıkmıştır. Bu yeni öğreti, 1930'larda daha önce tüm kalbiyle inandığı neoklâsik fikirleri gözden geçiren İngiliz iktisatçı John Maynard Kaynes'in fikirlerine dayanmaktadır.[27] Al Campbell'in de belirttiği gibi, İkinci Savaş'tan sonra, sermaye, 'sınırlamaların bulunmadığı Büyük Depresyon dönemindeki deneyimlerin sonucunda kendini gösteren birikime ilişkin gelişmelerin olmadığı durumla karşılaştırıldığında, değişik sınırlamaların ve düzenlemelerin söz konusu savaş sonrası tarihî zaman diliminde sermaye birikim süreci açısından yararlı olabileceğine inanıldığından Keynesyen fikirleri uyarlamaya girişmiştir'.[28]

Yeni Keynesyen öğretiye karşı her zaman belli bir karşı koyuş söz konusu olmuştur. Özellikle Friedrich von Hayek and Milton Friedman gibi az sayıda iktisatçı eski doktrine olan bağlılıklarını sürdürmüştür. Campbell, 'finans kapitalin büyük bir kısmının Keynesyen uzlaşmayı asla kabul etmediğini' iddia etmesine rağmen bunun sermayenin sadece yüzde 15'i kadar olduğunu ifade etmektedir.[29] Hükümetler ve büyük anonim şirketler Keynesyen ideolojiyi, bu ideolojinin işçi sınıfının gücü tarafından kendilerine dayatılmasının yanı sıra iktisadî liberalizmin savaş öncesi ideolojisinden ziyade devletin artan iktisadî faaliyetiyle birlikte Birleşik Devletlerde ve Avrupa'nın önde gelen ülkelerinde oldukça yüksek kârlılık düzeylerinin gerçekleşmesi çerçevesinde kabul etmiştir.

Bir ideoloji olarak Keynesyenizm, İkinci Savaş sonrası dönemdeki kapitalizm gerçeğini yansıtmıştır. Diğer ulusal ekonomilerde faaliyetlerde bulunan neredeyse tekel niteliğine sahip kuruluşlara karşı dünya hâkimiyetini ele geçirmek amacıyla devletle işbirliğine giren hemen hemen tekel niteliğine sahip kuruluşlar giderek ulusal ekonomilere egemen olmuştur. Sonuç, devletin

27) Keynesyenizmin değişik versiyonlarına kayış için bakınız Harman, 1996a.
28) Campbell, 2005, s. 189.
29) Campbell, 2005, s. 188.

1880'lerde başlamış olan sermaye birikimi içinde artan bir biçimde yer alması eğilimine doğru amansız bir trendin ortaya çıkmasıdır. 1960'ların başlarında iktisat öğrenenlerimiz açısından, Keynesyenizm savaş sonrası yıllarda sürdürülen iktisadî gelişmeyi açıklamaktadır. Yine de Robin Matthews çok uzun bir süre önce, İngiltere'nin savaş sonrası iktisadî gelişmesinin, yinelenen krizler için ortaya konan Keynesyen 'reçetelere' ya da savaş öncesi yıllarda yüksek düzeylerde gerçekleştirilen kamu harcamalarına dayanmadığını belirtmiştir.[30]

Gelişmiş sanayi ülkelerinde devletleştirilmiş kapitalist ekonomilerin (ve özellikle bunların silâh harcamaları) ortaya çıkardıkları önemli bir yan ürün tam istihdam ve 1950'lerin sonunda ve 1960'larda sermayenin teslim olmak zorunda kaldığı bir ölçüdeki işçi sınıfının gücüdür. Ancak, söz konusu teslimiyeti, devletleşmenin ya da uzun süren boom'un nedeni olarak görmek, olup biteni tümüyle yanlış değerlendirmek anlamına gelir.

Bir ideoloji olmaktan ziyade iktisadî bir uygulama olan Keynesyenizm, 40 yıl sonra 1970'lerin ortasında ilk ciddi iktisadî kriz başlayıncaya kadar hiç test edilmemiştir -ve bu konuda acze düşülmüştür. Kapitalistler, 'stagflasyon' olarak bilinen resesyon ve fiyat artışları bileşiminden oluşan bir durumla yüz yüze gelmişlerdir. Keynesyenlerin söyleyecek sözü kalmamıştır. Francis Cripps'in ifade ettiği gibi, 'kimse modern ekonominin nasıl çalıştığını gerçekten anlayamaz. Kimse, savaş sonrasında neden böylesi bir yüksek büyüme yaşandığını gerçekten bilemez'.[31] Üç dört yıl içinde Keynesyenizm yerini, kırk yıl önce bir tarafa ittiği fikirlerin yeniden doğan versiyonlarına bırakmıştır. Bu durum, devletlerin yanlış fikirler silsilesini bir ölçüde nasıl kabul ettiği sorunu değildir.

Kapitalizmin yapısal krizi söz konusudur. Yani kapitalizmin

30) Matthews, 1968, s. 556. Aynı zamanda bakınız Tomlinson, 1981.
31) *The Guardian*, 26 September 1983.

sermaye birikimi amacına hizmet etmekte olan politikalar, uygulamalar ve kurumlar artık bunu gerçekleştirememiştir. Daha dar anlamda ifade etmek gerekirse, kapitalizmin kâr oranlarının düşmesi karşısında, neoliberalizmin kâr ve birikim performansını artıracağı inancına dayanarak Keynesyen uzlaşmayı terk ettiği söylenebilir.[32]

Bu sürecin ilk aşamasında, eski fikirlerin yeniden doğması 'parasalcılık' şeklini almıştır. Parasalcılığın önde gelen ismi Milton Friedman, serbest piyasa sisteminde ortaya çıkan herhangi bir soruna, hükümetlerin yanlış para arzı kontrolünün neden olduğunu ileri sürmüştür. Ancak, serbest piyasa ekonomisinin bu versiyonu on yıldan daha az bir süre varlığını sürdürebilmiş ve yön, devlet müdahalesine Friedman'dan daha fazla eleştirel gözle bakan von Hayek ve Robert Lucas'ın versiyonlarına benzeyenlere kaymıştır.[33] Bu fikirler, birkaç nedenle, kapitalizmi destekleyen tarafından kabullenilmiştir.

Hâkim Bir İdeoloji Olarak Neoliberalizm

Kısmen basit bir özür dileme söz konusudur. Güçlü sesler, 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında kapitalizmin meşruiyetine muhalefet eden mücadeleden gelmiştir. Söz konusu seslere karşı ana yolcu savunma, Keynesyen devlet müdahalesinin, kapitalizmin insanların ihtiyaçlarını tatmin edebileceğini ispat ettiği biçimde olmuştur. Bu iddia, iktisadî kriz karşısında işe yaramaz hale gelmiştir. Söz konusu argüman tepetaklak olmuştur. Devlet müdahalesi çözümden ziyade sorun biçimde ifade edilmiştir.

Bu durum özellikle yeni öğreti çerçevesinde her nasıl olursa olsun para kazanmanın kaçınılmaz olarak yararlı bir şey olması

32) Campbell, 2005, s. 189.

33) Friedman'ın, devletin, para arzını yönetmede önemli bir role sahip olduğu tezi, kimi 'yeni klâsik iktisatçılar' tarafından hemen hemen Keynesyenizmle aynı şey olarak görülmüştür.

nedeniyle üretimden ziyade finansla uğraşanları memnun etmiştir. Neoliberalizm evde oturarak faiz ya da dividant ödemesi elde etmeyi üretim için bir teşvik unsuru ve dolayısıyla da değerli bir sosyal faaliyet olarak görmüştür. Nikolai Bukharin'in uzun yıllar öncesinde de belirttiği gibi, bu 'aylak sınıfın iktisat teorisiydi'.[34]

Ancak, özür dilenen konudan daha fazlası olup bitmektedir. 1970'lerin ortasında kapitalist çevrelerde umutsuzluk hissi söz konusudur. Sistemlerindeki krizin ilk işaretleri, işçiler arasındaki artan protestoyla örtüşmüştür. 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında bu duruma karşı koyma girişimleri gelişmiştir. 1966-1970, 1971-1972, 1973-1974 ve 1975-1979 yıllarında İngiltere'de ve 1971 yılında da Birleşik Devletlerde ücret kontrolleri uygulanmaya başlamıştır. Ancak, ücret kontrolleri etkin olmamıştır. Bir ya da iki yıl işleyebilecek olmasına rağmen işçiler arasında daha önce gerçekleşebilmesi imkânsız olan militan bir tavrı cesaretlendiren rahatsızlığı ortaya çıkarmış ve işçiler kendilerini aslında grev dalgalarının ortasında bulmuşlardır.

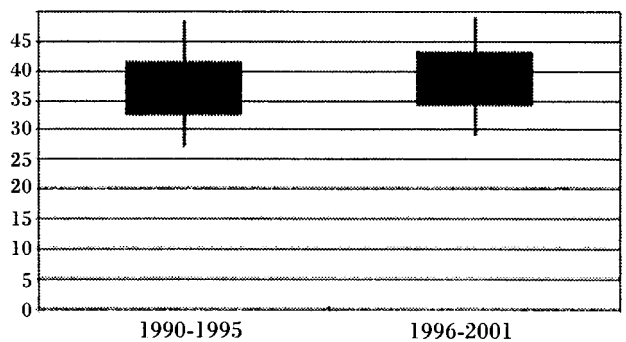
Friedman ve Hayek tarafından ortaya konan serbest piyasa yaklaşımlarının yeniden doğuşu bir çıkış yolu gibi görünmüştür. Bu iktisatçılar, ekonominin sorunlarını piyasa sapmalarından - bu sapmalar ister devlet isterse de sendikaların emek piyasası 'esnekliğine' müdahalesi biçiminde olsun- uzak kalarak çözebileceği iddiasını ileri sürmüşlerdir. Serbest ticaret, ulusal tekelleri sapan fiyatlardan koruyabilecek ve işsizlik, ücretlerin kârlar tarafından yok edilmesini önleyecek 'doğal oran' düzeyinde oluşacaktır.

Hâkim sınıf ideolojileri, hâkimiyet altında bulunanların boyun eğmesini sağlamak için sinik bir yayılma konusunda pek yalana başvurmaz. Hâkim sınıfa kendisinin önemli olduğu hissini veren, diğerlerinin gözünde olduğu kadar kendi gözünde de ku-

34) Bukharin, 1927.

rallarını kutsallaştıran ve sistemindeki açıklarla kendinden emin bir biçimde ilgilenmesini sağlayan inançlar silsilesi bulunmaktadır. Keynesyenizm gelişmiş kapitalist ülkelerde bu rolü, Stalinizmin 'Komünist' ülkelerde ve 'kalkınmacılığın' Afrika ve Asya'nın sömürgecilikten kurtulan ülkelerinde olduğu kadar Latin Amerika'da gerçekleştirdiği gibi, savaş sonrası yıllarda yerine getirmiştir. Ancak, 1970'lerin ortalarından bu yana devlet müdahalesinin dünyanın hiçbir bölgesini iktisadî krizin uzağında tutamayacağı açık bir biçimde ortaya çıkmıştır.[35] Neoliberalizm bu ideolojik boşluğu doldurmada başarılı olmuştur. Bu sadece finans kapital için değil üretken sermaye açısından da kabul edilen bir şeydir.

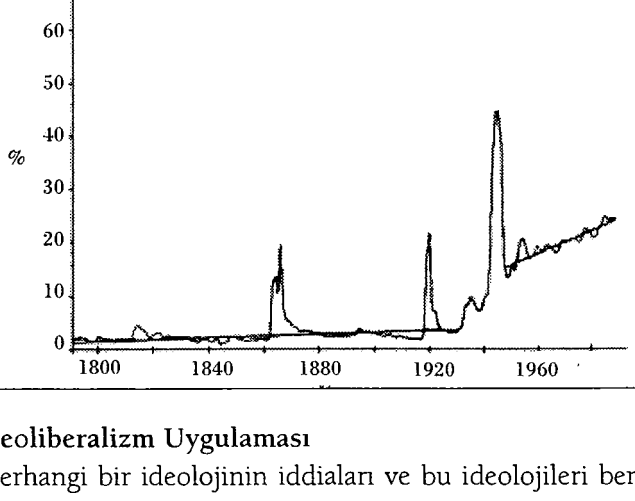
Şekil 1: 21 Gelişmiş Ülkede Toplam Vergi Gelirlerinin GSMH'ya Oranı (Yüzde)[36]

35) Akabinde 1970'lerin ortalarındaki Polonya krizinin yaşandığı 1960'larm Çekoslavakya resesyonu, en uç devlet müdahalesi şekillerinin birikimi sonsuz kadar sürdüremeyeceğini göstermiştir.

36) Kamu harcamalarına ve vergilemeye ilişkin veriler *United Nations Economic and Social Council*, February 2004'ten alınmıştır.

Şekil 2: Birleşik Devletlerde Kamu Harcamalarının GSMH'ya Oranı

Neoliberalizm Uygulaması

Herhangi bir ideolojinin iddiaları ve bu ideolojileri benimseyenlerin gerçekte ne yaptıkları arasında ayırım yapmak önemlidir. İkisi arasında bir ilişkinin olması pek de sık rastlanan bir husus değildir. Yine de, sağda ve solda yer alan birçok eleştirmen, neoliberalizmin son otuz yılın amprik olarak elde bulunan kayıtlara uymadığını iddia etmektedir.

Birincisi, neoliberalizmde devletin geri çekildiğine ilişkin yaygın bir inanç bulunmaktadır. Bu iddia, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki kamu harcamalarındaki artış oranına bakılarak yanlışlanabilir.

Daha önce de belirttiğim gibi, çokuluslu şirketler ülkelerde kök salmaya devam etmiştir.[37] Söz konusu şirketlerin en büyük olanları varlıklarının, piyasalarının ve emek güçlerinin yarısını, kendi çıkarlarını korumak amacıyla ana ülkede tutmuşlardır. Kapitalizm bugün için, devlet olmadan, Keynesyen dönemde ya-

37) Harman, 2007b.

pabildiğinden daha fazlasını yapamayacak durumdadır. Devlet müdahalesi, Margaret Thatcher'in sendika karşıtı kanunlar çıkarması ya da 1984-1985 yılındaki madencilerin grevine karşı polis kullanmasında olduğu gibi işçilere karşı saldırı düzenlemede kullanılmıştır. Ancak, devlet müdahalesi, sermayenin değişik kesimlerini neoliberal ideoloji tarafından sözüm ona önlenen krizin etkilerine karşı korumak amacıyla tekrar tekrar kullanılmıştır. Chrysler 1979 yılında kırılma noktasına yaklaştığında, Birleşik Devletler tarafından yardım edilerek kurtarılmıştır; 1980'lerde Latin Amerika ülkeleri borçlarını ödeyemediğinde Birleşik Devletler bankalarının zor duruma sürüklenmesini önlemek için birçok anlaşma yapılmıştır. 1988 yılında, Uzun Dönem Sermaye Yönetimi hedge fonu desteklenmiş ve yakın zamanlarda da, FED aracılığıyla, subprime varlığa dayalı taksitli ev kredisinin finansal sistemde yarattığı hasar giderilmeye çalışılmıştır. Gerçekte, 1970'lerden beri krizler, 1950'ler ve 1960'larda yaşananlara nazaran giderek daha ciddi bir hal almaya başladığından, devletin krizlerle daha fazla ilgilenmeye başlayarak müdahale etmesi gündeme gelmiştir.

Krizleri durdurmak için eski 'Keynesyen' tekniklerin kullanılarak işlerin piyasalara bırakılması için kısa vadeli girişimlerde bulunulmasının 'yaratıcı yıkımın', 'etkin olan' sermayenin zayıflayan ya da 'etkin olmayan' sermayeden yarar sağlayacağı inancına dayandığı doğrudur. Bu, Volcker şokunun -1970'lerin sonunda Birleşik Devletlerde faiz oranlarının yükselmesi- yapmak istediği bir şeydir; Thatcher uygulamalarının 1980-1984 yıllarında yüksek faiz oranları ve para arzı sınırlandırmalarıyla yapmak istediğidir; gerçekte bu, aynı zamanda da, SSCB'nin 1980'lerden beri gelişen büyük iktisadî, sosyal ve politik krizle karşı karşıya kaldığında *nomenklatura*'yı işletmeye başlamasıydı. Ancak, her defasında bu girişimlerin ayakta kalmasını sağlamak için devlete bel bağlanmıştır.

Neoliberal ideolojinin en sağlam bir biçimde yerleştiği geliş-

miş ülke Birleşik Devletler olabilir. Ancak, neoliberal ideoloji, neoliberal dönemin büyük bir kısmında, Keynesyen çağda bile olmadığı kadar 'Keynesyen' borçlanma yöntemlerini kullanarak kamu harcamalarını finanse etmiştir. Zira piyasadaki çatlakların iyi yolda bulunan sermayeden uzak tutulması anlamında, Birleşik Devletler hâkim sınıfı için neoliberalizm, bu ülkede sınırsız bir biçimde işletilmesine izin verilecek bir ideoloji olmaktan ziyade ülke sermayesinin çıkar sağlaması için daha zayıf ulusal kapitalizmlere yönelik uygulanması gereken bir şeydir.

Aynı mantık Batı Avrupa, Japonya, Çin ve çok da yaratıcı bir yıkım dalgasının gerçekleşmediği Yeltsin döneminde Rusya'da sürdürülmüştür. Aksine, en esaslı neoliberal uygulama girişimleri Güney'in en fakir ülkelerinde gerçekleşmiştir. Burada, savaş sonrası yıllardaki 'kalkınmacılık' sürecinde hâkimiyetlerini sağlam temellere oturtan yerel hâkim sınıflar, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından gelişmiş sanayi ülkelerinin söz konusu fakir ülkelerde faaliyet gösteren sermayesinin küçük ortakları olmaları umudunu taşımaları çerçevesinde desteklenen neoliberal tedbirleri benimsemişlerdir.[38] Ancak, bu durumda bile gerilim ulus devletin rolünü bir kez daha ortaya koyacak bir biçimde artmıştır. Belli Latin Amerika ülkeleri 'neokalkınmacı' dönüşüm uygulamalarını başlatmıştır -perişan eden iktisadî, sosyal ve politik krizlerin arkasından 'Keynesyen' ve 'neoliberal' uygulamaları bir araya getirerek.[39]

Bu nedenlerle, 'neoliberal', gerçekte, sermayenin bugünkü işleyişine ilişkin uygun bir tanımlama değildir. Bir yüzyıl önce sona eren sistemin, serbest piyasa kapitalizm sistemine yeniden geri dönüşüyle karşı karşıya kalmış değiliz. Daha ziyade karşı karşıya kalmış olduğumuz durum, sorunlarıyla, yirminci yüzyılda ortaya çıkan sistemi oluşturan unsurların -Marksistlerin 'tekelci kapitalizmler', 'tekelci devlet kapitalizmleri' ya da 'devlet

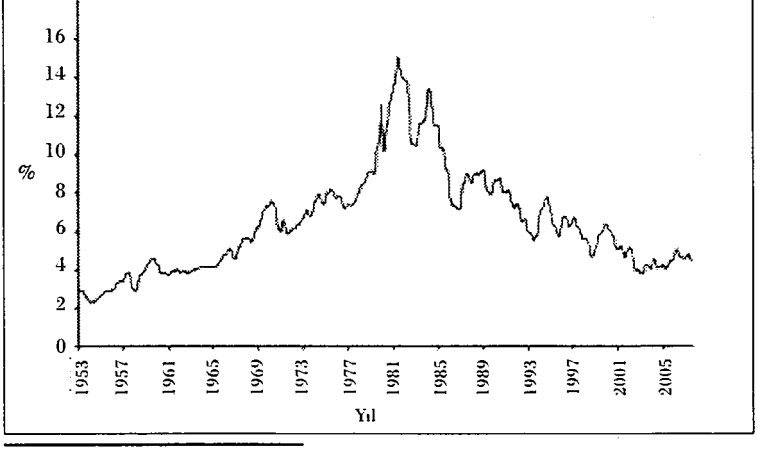
38) Detaylı bilgi için bakınız Harman, 2003.
39) Katz, 2007.

kapitalizmleri' adını verdiği unsurlar- uluslararası ölçekte yeniden yapılanmasıyla ilgilenme girişiminde bulunan bir sistemdir. Üretimin uluslararasılaşması bunu savaş sonrasındakinden daha zor gerçekleştiriyorsa da, devletler bunu kolaylaştırmada ya da düzenlemede merkezi bir rol oynamaya devam etmektedir.

Finans ve Neoliberalizm

Duménil ve Lévy son otuz yılda gerçekleşen devletin iktisadî müdahalesinin 'finans kapitalin' lehine olduğu iddialarını, Birleşik Devletlerde FED başkanı olduğu sırada Paul Volcker tarafından 1978 yılında uygulanan uzun dönemli faiz oranlarına atıfta bulunarak doğrulamışlardır. Bu yüksek faiz oranları '1980'lerden 1990'lara kadar korunmuştur'.[40] Bu durum amprik gerçekliği ortadan kaldırmaktadır. Yüksek faiz oranları 1982 yılında sanayiyi ciddi bir biçimde etkilemeye başladığında, Volcker söz konusu oranları düşürmüş ve neoliberal dönemin ikinci yarısında faiz oranlarının uzun dönemli gerçek eğilimi yükselmeyip aksine düşmüştür.

Şekil 3: Hazinenin On Yıllık Sabit Vade Oranı

40) Duménil and Lévy, 2005, s. 13.

Sermayenin iki farklı kısımdan oluştuğu -finans kapital ve sanayi sermayesi- iddiası araştırılması gereken bir husustur. Önemli birçok finansal kurum, ödünç verenlerle borçlananlar arasında 'aracılık' görevini yerine getirdiklerinden, ödünç para vermenin yanı sıra borçlanmaya da gitmektedir. İlgilendikleri faiz oranlarının mutlak düzeyinden ziyade farklı oranlar özellikle de uzun dönem ve kısa dönem faiz oranları arasında açılan farktır. Ve sanayiciler, borçlanma faizinin yanı sıra ödünç vermeye ilişkin faiz oranıyla da ilgilenmektedir. Sanayiciler, tipik olarak, faiz kazancı elde etmek için yeni yatırıma verdikleri ödünç paraya ilişkin dönemler arasında oluşan artıkları biriktirmektedirler.

Yirmici yüzyılın son çeyreğinde yaşanan bir önemli olgu, kâr oranlarının sistemde 1970'lerin başlarındaki düzeyine tam anlamıyla gelememesi nedeniyle artı değerin yeni üretken yatırıma giden kısmındaki uzun dönemli gerilemedir. Sermayenin korunmasının sağladığı kazanç, ürerken yatırımlarda daha yüksektir[41] -ve sanayi kapitalistleri artık nedeniyle elde ettikleri kârlılıklarını finansal işlerde kullanmaya başlamışlardır. Sermayenin büyük bir kısmı geçmiş dönemlere nazaran daha fazla oranda finans konusuna odaklansa, bu, finans kapital olarak adlandırılan bir şeyin kontrolü, sanayi sermayesinin elinden almasının sonucunda gerçekleşmeyecektir. Bunun nedeni, sanayi sermayesinin 'finansallaşma' süresince kâr oranlarını koruma girişiminde bulunması nedeniyledir. Artan kârlardan elde edilecek yeni değeri sadece üretken emek sağlayacağından, günün sonunda ortaya çıkan sonuç açmazdan başkaca bir şey olmayacaktır. David Harvey'in bahsettiği gibi, Wall Street'in Main Street'e egemen olması diye bir şey söz konusu değildir. Olan, bugün her ikisinin de, İkinci Savaş sonrası dönemde karşılaşmadıkları kadar sorunla karşılaşmış olduklarıdır.

41) Bu eğilimlerin detaylı incelenmesi konusunda bakınız Terrones and Cardarelli, 2005.

El Koyma Yoluyla Birikim

David Harvey'in neoliberalimi açıklaması, yeni bir kapitalist birikim modeline öncülük eden veçheler üzerine odaklandığı iddiasını taşımaktadır -'yoksunlaştırma yoluyla birikim', 'ilkel birikim' ve 'kapitalist olmayan' sektörlerin ve toplulukların sermayesi tarafından massedilme. Yoksunlaştırma yoluyla birikimin, 'genişletilmiş yenidenüretime ilişkin olarak birikimin hâkim şekli' olduğunu[42] ve bunun da, değişik biçimlerde ortaya çıktığını belirtmektedir:

- 'Toprağın ve köylü nüfusun zorunlu hareketinin özelleştirilmesi'; 'genel, kollektif, devlet v.s... mülkiyet haklarının özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi'.
- 'Emek gücünün metalaştırılması ve alternatif üretimin ve tüketimin baskılanması'.
- 'Mübadele ve vergilemenin özellikle de toprağın monetizasyonu'.
- 'Tüm nüfusun borç kölesi' haline indirgenmesi.
- 'Kredi ve borsa manipülasyonu yoluyla varlıklara el konması '.
- 'Genetik malzeme, tohum plazması ve her türlü ürünün patent ve lisans altına alınması'.
- Krizde değer yitiren varlıkları, 'genel bir krize dönüşmeden, el koyma yoluyla birikimin sağlanmasına izin verecek bir sistem oluşturma amacıyla plânlanan, yönetilen ve kontrol edilen' krizlerde 'yüksek fiyattan satmak üzere' 'satın alınması'.
- 'Emeği korumak üzere düzenlenen düzenleyici uygulamaları tersine döndürülmesi'.[43]

Harvey'in listesi, günümüz kapitalizminin bir dizi hoşnutsuzluk yaratan veçhesini bünyesinde barındırmaktadır. Ancak, bunları sadece 'el koyma' biçiminde tanımlamak, sistemin bu-

42) Harvey, 2003, s. 153.

43) Bu yöntemler Harvey'indir. Harvey, 2003, s. 145-147.

günkü aşamasını açıklamamaktadır. 'El Koyma', hırsızlık anlamına gelmektedir. Pierre-Joseph Proudhon on dokuzuncu yüzyılda 'mülkiyet hırsızlıktır' demesi, insanların sisteme yönelik kızgınlıklarını ifade eden bir antikapitalist sızlanma niteliğindeydi; Harvey'in 'el koyma yoluyla birikim' dediği de aynı şeyi ifade etmektedir. Ancak, hırsızlık karşısında slogan atmak, Marx'ın 1847 yılında Proudhon'a yönelik eleştirisi gibi, ciddi bir analiz ortaya koymakla aynı şey değildir.

Harvey'in analizine ilişkin sorun, yaptığı analizin, ücretlere ve çalışına koşullarına yönelik saldırılar kadar kimi sermayeye resesyon-boom-resesyon çevrimi sürecinde başkaları tarafından el konması gibi, kapitalist birikimle daima birlikte varlığını sürdüren veçheleri içinde barındırması nedeniyledir. Söz konusu analiz aynı zamanda, 'kredi ve borsa manipülasyonu yoluyla varlıklara el konması' gibi kimi kapitalistlerin kârlarını diğer kapitalistlerin aleyhine olacak bir biçimde artırma amacıyla kullandıkları yöntemleri de içinde barındırmaktadır. Bu, kapitalist sınıfın tümüyle daha fazla birikim yapmasını sağlayabilecek bir şey değildir. Marx'ın da ifade ettiği gibi:

> Kapitalist sınıf bir bütün olarak ele alındığında, bir sınıf olarak kendini zenginleştiremez, toplam sermayesini artıramaz ya da artı değer üretemez, bir kapitalistin kazancı, diğerinin kaybıdır. Sınıf bir bütün olarak kendini dolandırmaz.[44]

Bazı kapitalistlerin diğerleri tarafından yoksunlaştırması ne ise, nüfusun kapitalist olmayan kesimlerine yönelik belli şekillerde yoksunlaştırılması da aynı şeydir. Örneğin, Üçüncü Dünya'da yaygın olarak görülen ve mülkiyeti ele geçirerek zengin

44) Marx, 1987.

olacakların lehine şehirde yaşayan fakirleri ülkenin iç bölgelerinde yer alan yerlere doğru zorunlu göçe mecbur kılmak, nüfusun en fakir olan kimi kesimlerine yönelik daha da ileri bir baskı ve eziyettir. Ancak, bu durumun bizatihi kendisi, bir bütün olarak kapitalist sınıf açısından yeni değer ya da artı değer yaratmaz. Lüks dairelerden ya da büro katlarından elde edilen rantlar, zengin kişilerin ya da kapitalist şirketlerin hâlihazırda ceplerindeki artı değerden ödenir.[45]

'İlkel' Birikim

Harvey, Marx'ın kapitalizmin yükseliş döneminde önemli olduğunu belirttiği 'ilkel birikim' anlamına gelen el koymanın, günümüz dünyasının temel veçhesi olmaya devam ettiğini tartışmaktadır -gerçekte, emek gücünün sömürülmesi yoluyla gerçekleşen birikimden daha önemli veçhe olarak görünmektedir. Ancak, Marx için ilkel birikim, basitçe, ilk kapitalistlerin soyguncuklukla gerçekleştirdikleri servetlerini oluşturma anlamına gelmemektedir. İlkel birikim, temelde, ücretli işçi olarak istihdam edilmeye zorlanan köylülerden toprağın çalınmasıdır. Özelliği, sömüren sınıfların servetlerini güç kullanarak (her tür sınıflı toplumda olan gelişme) artırmasında değildir. Söz konusu birikim, temel olarak, bu serveti, hiçbir tercih hakkı tanımadan 'özgür' bir işçi sınıfı yaratmakla birlikte bu sınıfın üyelerinin emek güçlerini şimdi üretim araçlarını kontrol altında tutanlara satmaları suretiyle artırmaya ilişkin belirli bir kapitalist yolun gelişmesine izin verir.

Bu tür bir 'ilkel' birikim günümüzde yoktur. Mısır'daki eski toprak sahipleri, Brezilya'daki tarım kapitalistleri, Çin'deki yerel Komünist Parti patronları ve Hindistan'da son zamanlarda ortaya çıkan kapitalist çiftçiler, ülkedeki köylülerin topraklarını sürekli olarak ele geçirmeye çalışmakta ve bunu başardıklarında

45) Bu nokta Fine tarafından ortaya konmuştur. Fine, 2006.

ise yeni bir proletarya yaratılmış olmaktadır. Ancak, Harvey, böyle bir şeyin son zamanlarda yapılan tartışmaların tek özelliğini olduğunu iddia etme konusunda hatalıdır. Terry Byres'in de belirttiği gibi, ilkel birikim, savaş sonrası yıllarda da varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Söz konusu birikim, 'üreticilerin üretim araçlarından uzaklaştırılması konusunda Batı Avrupa'da ülke içinde gerçekleşen ilkel birikimin elde ettiği başarı kadar başarılı olmasa da ... geriye toprağa sahip olan büyük bir fakir köylü tabakası bırakmıştır'.[46]

Son zamanlarda ilkel birikimin en kaba şekilleri görülmekteyse de, Doğu Asya örneği dışında 'kapitalist dönüşümün başarılı bir biçimde ilerlemeye devam ettiği hususunda bir netlik söz konusu değildir'.[47] Byres için, ilkel birikimin sermaye birikimine önemli katkıda bulunduğu tek büyük ülke, 1978 yılından bu yana milyonlarca kişinin topraklardan sürüldüğü yani etkin bir biçimde yoksunlaştırıldığı ve proleterleştirildiği Çin'dir.[48]

İlkel birikimden söz edilmemesi, yirminci yüzyılın en önemli gelişmesi üzerinde durulmamasını beraberinde getirmemelidir - SSCB'de, 1929 yılından bu yana, Stalin'in tarımın 'kollektif hale getirilmesi' yoluyla on milyonlarca köylü ailesinin topraklarına el konması. Harvey buna işaret etmekle beraber, bu durumu, Stalinist tarzdaki rejimler 'kapitalist gelişme içine girmeyen ülkelerde modernizasyon programları uygulama' girişimlerinde bulunduğundan, açıkladığı neoliberalizm öncesi kapitalist çağa dâhil edememiştir.

Harvey açısından, Marx'ın ilkel birikimden söz etmesi, Rosa Luxemburg'a ait konuya ilişkin olarak ortaya koyduğu bir fikirden daha önemli değildir. Luxemburg, kapitalizmin ürettiği ürünlere yönelik talep yetersizliğinin, sistemin sadece çevresin-

46) Byres, 2005, s. 84.
47) Byres, 2005, s. 87.
48) Byres, 2005, s. 88.

deki kapitalizm öncesi durum içinde bulunan dünyayı yiyerek sürekli olarak genişleyebileceği anlamına geldiğini tartışmaktadır. Harvey, 'kapitalizmin istikrarı açısından bir tür 'dış dünya' gereklidir ... anlamı vardır' diye yazmaktadır. Harvey, kapitalizmin sorununun 'aşırı birikim' olduğunu ve bunun da 'kapitalist olmayan sosyal oluşumların ya da kapitalizm içinde henüz proleterleşmenin kimi sektörlerin' yenip bitirilerek çözümlenebileceğini ileri sürmektedir.[49]

Ancak, 'kapitalizmin dışında', gerekli ölçekte 'el koyma yoluyla birikime' izin verecek ne vardır? Harvey'in bu soruya verdiği cevap, söz konusu 'dış dünyayı' devletin oluşturduğudur -bu ister sözüm ona 'kapitalist olmayan ülkelerdeki' devlet, ister Üçüncü Dünya'nın kalkınmacı devleti ya da isterse de gelişmiş kapitalist ülkelerdeki kamu sektörü olsun. Harvey'e göre bunların hepsi kapitalist olmayan devletler olduğundan, söz konusu devletlere ait kaynakları özel kişilerin ellerine geçmesi, sermaye birikimi açısından yeni kaynaklar olacaktır. Harvey, bu argümanı ortaya koyarken, sola ait bir sağduyuyu uluslararası düzeyde ahenkli bir biçimde dile getirmektedir. Ancak, bu hatalı bir sağduyudur.

Daha önce 1870'lerde Engels millîleştirmenin bizatihi kendisinin kapitalizmin dışında bir şey üretmediğini anlamıştır:

---

49) Harvey, 2003, s. 141. Harvey'in bir başka 'düzenlemesi', kapitalizmdeki uzun dönem altyapı projelerindeki yatırımlardır. Bunları, sermayenin kârlılığını nasıl sürdüreceğini açıklamamış olsa da, savaş sonrasının başlarında 'aşırı' sermaye ve emeği masseden şeyler olarak görmüştür. Argümanı bazı açılardan Baran ve Sweezy'nin *Monopoly Capital*'deki argümana benzemektedir- ancak, Harvey, *A Short History of Neoliberalism*, *The New Imperialism* ya da daha önceki *The Condition of Postmodernity* adlı kitabında silâhlara yapılan devasa harcamalardan hiç söz etmemesi nedeniyle Baran ve Sweezy'deki argümandan uzaklaşmaktadır. Bunu işin içine dâhil etmemesi, bugünün kapitalizm için barışçıl bir 'uzamsal düzenleme' algılamasına yöneltmiştir. Argümanına yönelik keskin bir eleştiri için bakınız Fine, 2006, s. 143-144.

> Modern devlet, hangi şekilde olursa olsun, aslında kapitalistlerin devleti, toplam ulusal sermayenin ideal bir biçimde kişiselleştirilmesi şeklinde kapitalist bir makinedir. Üretken güçleri ne kadar üstlenmeye devam ederse, o kadar ulusal kapitalist haline gelir, sömürdüğü vatandaş sayısı da o kadar fazla olur. İşçiler ücretli işçi-proletarya- olarak varlıklarını sürdürür. Kapitalist ilişki ortadan kalkmaz. Daha ziyade bir karar noktasına ulaşır.[50]

İkinci Savaşı izleyen dönemde, tüm ciddi Marksist analizler, devletin gerçekleştirmiş olduğu müdahaleyi bireysel kapitalistleri desteklemenin yanı sıra sermaye birikimini bizatihi kendi denetimleri altına almak için de hesaba katmışlardır. Örneğin, Alman Marksist Joachim Hirsch bunun nasıl olduğun şöyle açıklamıştır:

> Üretken güçlerin gelişimi ilerleme kaydettikçe, birikim sürecinin sürdürülmesi bir taraftan, sermayenin, bir ölçüye kadar, kendisini yenidenüretme sürecinde bizatihi kendisi için artık doğrudan yaratamayacağı ve sadece devlet aygıtının müdahaleyle gerçekleştirilebilecek bir büyüklük düzeninin şekillerini ve bireysel sermayelerini talep eder. Diğer taraftan da, tam da bu süreç, bir bütün olarak yenidenüretim sürecinde nispî bir dengeyi garanti altına alacak karşı koyucu devlet müdahalelerine yönelik gereksinimi yaratır.[51]

Harvey okunduğunda, büyük bir kamu sektörünün varlığının savaş sonrası yıllarda birikimi yavaşlattığını düşünebilirsiniz.

50) Engels, 1897, s. 71-72.
51) Hirsch, 1987, s. 81-82.

Ancak, o günler, bugüne nazaran daha yüksek bir birikimin olduğu bir zaman dilimiydi ve de 'kapitalizmin altın çağı' olarak vaftiz edilmişti. Ben Fine'ın da belirttiği gibi, 'Boom, ... Harvey'in şimdilerde bugün gerçekleştirilen birikim çerçevesinde araç olarak ele aldığı ve millîleştirilen sanayilerin ve de genel olarak devletin iktisadî rolün büyüklüğünden daha küçük olmayan faktörlerin birbirine zıt olmasıyla sürdürülmüştür'.[52]

Özelleştirmenin Gerçek Gerekçesi

Yirminci yüzyılın büyük bir kısmı özel sektöre ait sanayilerin millîleştirilme trendine tanıklık etmişken, son çeyreğinde kapitalist dünyanın büyük bir kısmında tersi bir durum yani millîleştirilen sanayilerin özelleştirilmesine yönelik bir trend ortaya çıkmıştır. Bunu nasıl açıklayacağız? Konuya ilişkin birbirinden farklı unsurlardan söz etmek mümkündür.

Bu unsurlardan ilki, 1980'lerde devlete ait sanayilerin özelleştirilmesi, 'devletin malî krizine' -resesyonun vergi gelirlerini azaltması ve işsizliğin de, işsizlik yardımı ve sosyal güvenlik ödemelerini zorlaması nedeniyle kamu finansmanı üzerinde ortaya çıkan baskı- yönelik pragmatik bir cevap niteliğindedir. Kârlı şirketlerde devlete ait hisselerin ve daha sonra da tümüyle devlete ait şirketlerin satılması, devletin elinde, yaşadığı sorunları çözme konusunda çok miktarda nakit paranın ve kısa vadeli yardımın toplanmasına vesile olmuştur. İşte bu durum, 1974-1979 yılları arasında iktidarda bulunan İşçi Partisi'nin Burma Oil ve BP'ye ait hisseleri satmasına neden olmuştur.

Bu durum, rekabet baskısı altında olmayan devlete ait tekellerin işçilerini yeterince güçlü bir biçimde motive edemediği inancıyla bütünleşmiştir. Bu düşünce -devletin iktisadî müdahaleciliği döneminin bir ölçüde işverenler ve işçiler arasındaki 'Fordist' uzlaşmaya dayanması (Ford Motor Company'nin fiilî tutumunca yalanlanacak bir görüştür)-, sol cenahta bulunan kimile-

52) Fine, 2006, s. 145.

ri tarafından bugün de oldukça yaygın olarak tekrar edilen bağlardır.[53] Bu görüşün mantığı, devlete ait tekellerin dağılması ve söz konusu tekellerin piyasaya açılması, yöneticilerini işçilere daha sert davranmaya zorladığıdır. Özelleştirme yaklaşımı, yöneticileri, üretkenliği artırmaya yönelik yöntemler kullanma konusunda zorladığı kesindir. Ve özelleştirme bir kez gerçekleştirildiğinde, şirketler açısından bir dizi faaliyetleri kısmak, potansiyel olarak daha güçlü olanlara nazaran daha zayıf olan işçi gruplarını birbirine kenetleyen bağları kırmak daha kolay hale gelir. Ben Fine şunları söylemektedir: 'Özelleştirme, sermaye ve emek arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlendiği önemli bir girişimdir' ve bu ilişkiler 'emek piyasasını esnekliğiyle' birbirine bağlanır.[54]

Ancak, özelleştirmeye yönelik bu motivasyon, devletin malî sorunlarına kısa vadeli çözüm olarak kullanılmasıyla aynı zamana denk düşebilecektir. Devlet özelleştirme yoluyla çok para elde edeceğinden, özelleştirmeden yararlananlar tekel kârları elde etme beklentisindedir. Firmaların, yöneticilerin kendilerine gelmelerini sağlayacak ve işçileri korkutacak bir biçimde dağılmaları, tekelle birlikte ortadan kalkacaktır. Uygulamada, firmaların çoğu eksiksiz bir biçimde satılmış ve sermayenin diğer kesimlerine tekel fiyatları uygulayabilecek bir durumda devredilmiştir.[55] Daha sonra devlet, piyasanın yapmak istediğinin kararnameyle yerine getirecek 'düzenleyicileri' atamak zorunda kalmıştır.

Aynı zamanda, özelleştirme, piyasanın otomatizm illüzyonunu yaratmada mutlak olarak gerekli bir şey değildir. Devletin dağılması, kurumları aynı hedefe ulaşmak için çalışan birbirleriyle rekabet eden (vakıf hastaneleri, şehir akademileri, 'özerkliği olan

53) Örneğin, bakınız, Dunn, 2004, s. 63-64 ve s. 66-67.

54) Fine, 1999, s. 42.

55) Ryanair'nın ultra Thathcher taraftarı olan patronu Michael O'Leary'i, BAA'nın Londra'daki ana havaalanlarının kullanılmasına getirdiği tekelci ödentilere yönelik olarak yaptığı şikâyetlere tanık olunuz.

kolejler, 'acenteler'), belli varlıklar içinde 'piyasayı test eden' birimler haline dönüştürmüştür. Deregülasyonun da, farklı ülkelere ait devletin sahipliğinde olan şirketler arasında rekabeti oluşturma amacı vardır. Avrupa Birliği'nin, elektrik ve posta hizmetleri gibi bir dizi sanayilerde yapmaya çalıştığı da budur. Özelleştirmenin, İngiltere'de olduğu gibi, bir ülkede ortaya çıkardığı nihaî sonuç, elektrik, su ve demiryolları gibi 'özelleştirilen' hizmetlerin tüm kesimlerinin, yabancı devletlerin sahipliği altında bulunan işletmeler tarafından işletilmesidir.

Bu son örnekler, Harvey'in özelleştirmeye ilişkin olarak bir ölçüde 'kapitalist olmayan' üretimin 'kapitalist' üretime geçişi olarak görülebilecek sihirli çizgi portresini çürütmektedir. Harvey'in bu geçişi 'sınıf gücünün' 'restorasyonu' olarak tanımlaması, neoliberalizm öncesi dönemdeki kapitalist sınıfın zayıflığını büyük ölçüde abartmışsa da, bunlar 'sınıf gücü' söz konusu olduğunda neoliberalizme ilişkin yapmış olduğu tanıma tamamen uymaktadır. Etkin bir özelleştirmenin gerçekten nasıl yapılması gerektiğine ilişkin önemli bir tartışma da bulunmaktadır. Keynesyen kapitalizm uzmanı analistler, özelleştirme nedeniyle elde edilen sıfır ya da çok az bir kazançla karşılaştırıldığında, yeni teknolojilerin kullanılmasının da en az özelleştirme kadar, belki de millîleştirme söz konusu olduğunda daha da etkin olabileceğini ileri süren çalışmalar ortaya koymuşlardır.

Özelleştirmenin sınıf gücüyle bir başka yoldan da ilişkisi söz konusudur. Burjuva demokrasilerinde kapitalist kuralı sürdüren güçlü bir ideolojik mit de, devletin tüm nüfusu temsil ediyor olmasıdır. Bu miti sürdürmek için hâkim sınıf, kitlelere, seçimler yoluyla devletin davranışını etkilemek için ortaya koyabileceği bir marja izin vermesi gerekir. Bu husus, genel kârlılık düzeyi gerçek reformlara yardımcı olduğunda bir sorun olmamıştır. Gerçekte, devletin sanayilere sahip olması, devletin sınıf ilişkilerinde notr olduğu mitini sürdürmeye yardımcı olacak, bu da kapitalizmi iktisadî olduğu kadar politik olarak da istikrarlı bir ha-

le getirilecektir. Ancak, kapitalizm otuz yıl önce uzun dönemli bir krize girdiğinde, insanların, devletin kontrolündeki sanayiler aracılığıyla söz konusu krizlerin etkine karşı kendilerini koruyacağına ilişkin bir beklenti içine girmesi şeklinde bir risk ortaya çıkmıştır. Sanayiyi devletten ayırmak ve söz konusu sanayileri piyasa ilişkilerine konu olan bir duruma getirmek, krizle birlikte gelişen, suçu piyasanın otomatik, doğal güçleri üzerine yıkıyor gibi görünen işçilere yönelik saldırıları depolitize edebilir.

Bu çerçevede, 1989 yılından 1992 yılına kadar geçen çalkantılı dönemde Moskova belediye başkanı olan serbest piyasaya inanan bir iktisatçı olan Gavriil Popov şunları söylemektedir:

> Yakın bir tarihte millileştirmenin önüne geçemezsek ve mülkiyeti özelleştiremezsek, işçilerin kendi çıkarlarını korumak için başlatacakları saldırı dalgasıyla karşı karşıya kalacağız. Bu ise perestroykanın güçlerini kıracak ve geleceğinin sorgulanmasına neden olacaktır ... Fazlaca popülüzme bağlı olmayan yeni mekanizmalar ve politik güç kurumları bulmak zorundayız.[56]

Bu Rusya örneği, Harvey'in 1989-1991 yılları arasında 'kapitalist olmayan devletlerin' bir bütün olarak dünya sisteminin yararına olacak bir biçimde kapitalist devletler haline dönüşmüştür fikrine karşı bir durumu ortaya koymaktadır. Bu durumu, yeni bir sınıfın 'yaratılması' biçimde görmenin aksine, ayrı kişilerin birçoğu sanayiyi ve devleti kontrol etmeyi sürdürmüştür. Genel bir sosyal krizle yüz yüze gelindiğinde, kendilerini korumak için, kitlelerin sahipliğinde olan bir sahiplik üzerine vurguda bulunup, özelleştirme şekilleri yoluyla (örneğin, sanayiciler ve *apparatchiks* lehine olan ve ucuza satın alabilecekleri belgeleri dağıtarak yapılan özelleştirme) kontrollerindeki ekonomiyi yeniden yapılandırarak bir çıkış yolu aramışlardır. Eskinin hâkim

56) *Socialist Review*, December 1990'dan alınmıştır.

sınıfından bazıları bundan kazançlı çıkmış ve bazıları da kaybetmiştir. Ancak, ortaya çıkan sonucun ister önceki SSCB'de, isterse de dünya çapında birikimi büyük ölçüde artırdığını söylemek zordur -birikim oranları 1990'larda, 1980'lerdeki birikim oranlarının bile altına düşmüştür.[57]

Firmalar ve evler gerçek değerlerinin altında satıldığında, 1980'lerde İngiltere'de yapılan özelleştirmelerin sağladığı promosyon, orta sınıfta yer alanların bazı kesimlerinden ve işçilerin bazılarından ilâve ideolojik destek sağlama avantajı yaratmıştır. Bununla birlikte, bu kazanç, 1980'lerde 'otoriter popülizm' olarak ileri sürülen destek kadar sağlam bir güç olamamıştır. Örneğin, 1980'lerde yapılan bir çalışma, oturdukları belediye ait evleri satın alan işçilerin Muhafazakâr Parti'ye, söz konusu evleri satın almayanlardan daha fazla oy vermediklerini ortaya koymuştur.[58] Harvey, Thatcher döneminde 'orta sınıfa ait değerlerin, bir kez güçlü işçi sınıfı kimliğine sahip olmuş olanların çoğunu içine alacak biçimde yayıldığı' biçimindeki ifadelerinde durumu abartmaktadır.[59]

Özelleştirme yapılmasına ilişkin iki unsur daha bulunmaktadır. Yorum yapanların çoğu özelleştirmelerin ulusal sınırlar içinde şirket birleşmeleri ve kazanımlarının yeniden yapılanmasını kolaylaştırdığına inanmaktadır. Ben Fine'nın da ortaya koyduğu gibi, uluslararası yeniden yapılanma 'sadece yurtiçi sahiplikle kendini sınırlı tutan devletin sahip olduğu sanayiler için bir sorun çıkarmaktadır'.[60] Bu tür faaliyetlerle ilgilenen kapitalistler açısından, devletin sahip olduğu sanayilerin ortaklarının vergi ayrıcalıklarını ve yardımlarını bilânçolarında sapmalara neden olacak devletten alacaklarına ilişkin -birleşen şirket, devletin politik baskı altında sorumluluğu yabancı ortağın üzerine yöneltecek iktisa-

57) Terrones and Cardarelli, 2005'deki verilere bakınız.

58) Heath, Jowell and Curtice, 1985.

59) Harvey, 2005, s. 61-62.

60) Fine, 1999, s. 42.

dî güçlüklerle karşılaşırsa- daima bir şüphe bulunmaktadır.

Özelleştirmenin mantığında bulunan bu unsur özellikle bu durumdan en iyi yararlanacak olanların hoşuna gitmektedir. Borç yeniden ödemelerini erteleme amacıyla Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından Üçüncü Dünya ülkelerine dayatılan özelleştirmenin önemli ölçüde Amerikan ve Avrupa sermayesine yararı vardır. Harvey bu konuda tam anlamıyla haklıdır. Bununla birlikte, bu tür bir 'el koyma yoluyla birikim' şekli üzerinde durması bir ölçüye kadar kâr elde etmenin belli başlı unsurudur.

Sermayenin en iyi kârı nerede elde edeceğine ilişkin bir gösterge, global yabancı doğrudan yatırını akımlarıyla ortaya konmaktadır. Söz konusu yatırımların üçte ikisi gelişmiş sanayi ülkelerine ve geriye kalanın büyük bir kısmı ise tek bir adrese - Çin'e- gitmektedir. Finansal fazlalığı olan Batılı olmayan ülkelerin (Çin, Gulf'teki petrol üreten ülkeler, v.s.) bu yatırımları özsermayenin finansmanında kullanılmasının Batılı firmaların kazanımları olduğu, söz konusu firmaların hâlâ en kârlı alanların nereleri olduğunu bilmelerinde yattığı ileri sürülmektedir.[61]

---

61) Duménil and Lévy, resmi, çok okunan makalelerinin birinde tümüyle saptırmıştır. '2000 yılında, Birleşik Devletlerin dünyadaki finansal yatırımlarının (hazine bonolarını, tahviller, ticarî senetler, hisse senedi payları, doğrudan yatırımlar, v.s.) 3,466 milyar dolardı. Buna tekabül eden gelirse 381 milyar dolardı yani yüzde 11'lik getiri. Yüzde 100 oranında yurtdışından gelen akımlar hariç tutulduğunda, bu gelirin yaklaşık olarak Birleşik Devletlerdeki tüm şirketlerin vergi sonrası kârlarının toplamına eşit olduğunu söylemek ilginç olacaktır' demektedirler (Duménil and Lévy, 2004b). Bu ifadeler, Birleşik Devletlerde gerçekleşen yabancı yatırımları ve bu ülkeden kapitalistlere ve diğer ülkelere giden gelir akımlarını göz önüne almadığından, sayıların tümüyle yanlış kullanımı anlamına gelmektedir. Birleşik Devletler yapılan yatırımlar bazı yıllarda dikkat çekici bir biçimde ülke dışına yapılan yatırımlardan daha büyüktür-yurtdışına yatırımlar ortalama olarak daha kârlı olsa da. Duménil and Lévy, bunu, Birleşik Devletlere giren ve çıkan akımların birbirini dengelediğini gösteren verilerle ortaya koymuştur. Harvey, 2005, s. 191'deki grafiğe bakınız..

Son olarak, özelleştirme kimi kapitalistler için çok kârlıdır. Bundan daha fazla bir artı değeri kendi başına hiçbir yerde elde edemez. Bu sadece işçilerin ya da köylülerin sömürüsünün artırılmasıyla elde edilebilir. Bunun dışında yapılacak her şey, artı değerin bir kapitalistten diğerine yöneltilmesine neden olacaktır. Ancak, bu sadece belli kapitalistlerin yararınadır. Elde ettiği maddî çıkarlar, neoliberal ideolojinin propagandasıyla çok yakından ilintilidir ve politikacıların özelleştirmeyi daha öteye taşımaları konusunda onlara çok fazla kur yapmakta, rüşvet vermekte ve gözlerini korkutmaktadır.

Kapitalizm Açısından Neoliberalizm Ne Kadar Etkindir?

Yinelenen kapitalist saldırılara karşı propagandaya ve ajitasyona girişmenin daima belli bir tehlikesi bulunmaktadır. Bu tür girişimlerin vereceği zararın ne olacağı konusunda, bunların yaratacağı başarıların aşırı ve engellerin eksik tahmin edilmesi çok kolaydır. Aynı zamanda bu engellerin yaygın bir dirençten kaynaklanacak olmasının yanı sıra bizatihi kapitalizmin kendi içindeki çelişkilerden de geleceğinin unutulması kolaydır. İçinde bulunduğu koşullara yönelik saldırılara artık karşı duramayan yenilmiş bir işçi sınıfına ait bir resim ortaya konmuştur. Tipik bir işçinin, firmanın mütemadiyen kapatılacağı ve yoluna yurtdışında devam edeceği biçiminde ifade edilen bir söylemin başının üstünde Demokles'in kılıcı gibi sallanmasının yarattığı güvenilemeyecek bir istihdama katlanmak zorunda olduğu söylenir.

Bu nedenle John Holloway, 'Sermaye, dünyanın bir ucundan diğer ucuna birkaç saniye içinde gitmektedir' demektedir.[62] Hardt ve Negri, *İmparatorluk* adlı çalışmalarında 'Sermaye, yaptığı anlaşmaları, global ağda bulunduğu yerini veri bir yerel nü-

62) Holloway, 1995, p. 125. Holloway üretken sermayenin para sermayeden daha az hareketli olduğunu bir noktada onaylamış olsa da, sermayeler ve devletler arasındaki ilişkilerde bu farkın yarattığı etkiyi önemsememiştir.

fus çerçevesinde bir yerden başka bir yere kaydırarak bozar ... Böylece, tüm çalışan nüfus bir anda kendisini güvensiz bir istihdam konumunda bulur' demektedir.[63] Harvey'e göre, sermaye, aşırı birikime cevap vereceği 'uzamsal zamana ilişkin sabitelerden' bir tanesi olarak üretimin yerini yeniden belirler: 'Sermayenin coğrafî olarak hareket etmesi, coğrafî hareketliliği sınırlanan global emek gücü üzerinde hâkimiyet kurmasına izin verir'.[64] Teknolojik değişmeyle birlikte, 'denizaşırı üretim mümkün hale gelir ve kâr elde etme peşinde koşulması bunu sağlar. Peş peşe gelen sanayisizleştirme dalgası Birleşik Devletlerdeki sanayileri ve bölgeleri tek tek vurur'.[65] Harvey, bu durumun sermayeye, işçilere yönelik olarak giderek güvensiz iş şekillerini dayatması imkânını verdiğini ileri sürmektedir:

> Neoliberal şemada, esnekliğin maksimize edilmesi için kısa vadeli anlaşmalar tercih edilir ... Esnek emek piyasaları kurulur ... Bireyselleştirilmiş ve nispî olarak güçsüz olan işçiye alışılmış bir temelde kısa vadeli işler sunulur. Toprak mülkiyetine ilişkin güvence geçmişte kalmış bir güvence haline gelir. Neoliberalizasyon koşullarında, 'kullanılıp atılan işçi' figürü dünya sahnesinde bir prototip olarak kendini gösterir ... Kullanılıp atılan işçiler -özellikle kadınlar- hem sosyal ve hem de etkilenmiş olarak, esnek emek piyasalarının ve kısa vadeli anlaşmaların, kronik iş güvensizliklerinin, sosyal koruma kayıplarının ve çoğu zaman da kendilerine zerre kadar saygı duymayan ve destek vermeyen kollektif enkaz kurumlarının bulunduğu güç ve takat bırakmayan emek dünyası içinde yaşarlar.[66]

63) Hardt and Negri, 2001, s. 296-297.
64) Harvey, 2005, s. 168-169.
65) Harvey, 2003, s. 64.
66) Harvey, 2005,s. 169-170.

Bu durum, neoliberalizm eleştirisine yöneltilecek tek husus değildir. Bu aynı zamanda, sol cenahın 'Üçüncü Yol' konusunun bazı versiyonlarını kabul etmesi yolunda yazı yazanların çalışmalarında da yer almaktadır. Harvey'in çalışmasındaki bazı paragraflar, Anthony Giddens ya da Manuel Castells'dan yapılan alıntılardır.[67] Örneğin, Castells şunları yazmaktadır:

> Tüm emek piyasalarındaki yapısal istikrarsızlık ve esnek istihdama duyulan ihtiyaç, emeğin hareketliliği ve işgücüne sürekli olarak vasıf kazandırılması. İstikrarlı, öngörülebilir, profesyonel meslek, sermaye ve emek arasındaki ilişkinin bireyselleştirilmesinde ve anlaşmaya dayalı olarak geliştirilen çalışma koşullarının toplu pazarlığın uzağında durmasında olduğu gibi, aşınmıştır.[68]

Bu nedenle, birçok farklı ses, hikâyenin karşı gerçeklikleri ortaya koyan ne kadar çok çalışma yapılırsa yapılsın ve ortaya konursa konsun, insanların buna inanmalarının önüne geçilemeyeceğinden bahsetmektedir.[69] Örneğin, Harvey, 18 yıl önce yazdıklarında, "emek piyasalarındaki ve emek örgütlerindeki esneklik fikirlerine karşı duran ve 'esnek işgünün keşfedilmesinin, uysallaşmaya ve kaygısızlığa hayran kalan ve bunları kaçınılmaz gören' ideolojik saldırının bir parçası" olduğu sonucuna varan Anna Pollert'in amprik çalışmasını göstererek, böylesi bir karşı gerçekliğin varlığını kabul etmiştir.[70] Harvey'in vermiş olduğu cevap, böylesi bir gerçeğin kontrolden çıkmasını beraberinde getirmiştir: 'Bu durumu kabul etmiyorum. Kapitalist dünya aracılığıyla artan esneklik gerçeği (talî anlaşmalar, geçici ve tek ba-

67) Bakınız Giddens, 1998; Giddens, 2002; Castells, 2006.

68) Castells, 2006, s. 9.

69) Bakınız John Harris, "The Slow Death of the Real Job is Pulling Society Apart", *The Guardian*, 19 October 2007.

70) Harvey, 1989, s. 190.

şına istihdam, v.s.) Pollert'in karşı örneklerini kabul edilebilir hale getirmenin üstesinden gelebilmesi çok kolaydır."[71] Harvey böylesi bir gerçeği ne bizatihi kendisi ortaya koyabilmiş ve ne de daha sonraki kitaplarında yer verebilmiştir.

Harvey'in daha önce kabul ettiği bu tür iddialara karşıyım ve gerçeği bir kez daha burada ele alarak düzenleme niyeti taşımıyorum.[72] Ancak, belli önemli noktaların belirtilmesi gerekir:

- Finansal sermaye çok hareketli olabilir. Ancak, bunu sürdürmek için gerekli sanayi sermayesi, binalar, makine ve maddî altyapıda için sabittir. Bir anda hareket edemez. Harvey en azından bunun farkına varmış[73] olmakla birlikte, güvenilmezliğin sürekli yayılması hikâyesini mahvetmesine izin vermemiştir.

- Son zamanlardaki iş kaybının temel kaynağı, yurtdışında gerçekleştirilen işin uzağında akdedilen anlaşmaların varlığı değildir. Tim Koechlin Birleşik Devletlerin yatırımlarını analiz etmiş ve bu ülkeye ait şirketlerin 1991 ilâ 2004 yılları arasındaki yabancı doğrudan yatırımlarının, söz konusu şirketlerin toplam üretken yatırımlarının sadece yüzde 7,4'ü ve 'gelişmekte olan ülkelerdeki' yatırımlarının ise sadece yüzde 2,5'i olduğu sonucuna varmıştır. Bir başka çalışma, 1993 ilâ 1998 yılları arasında Birleşik Devletlerdeki imalât sanayindeki istihdamın '16,8'den 17,6'ya yükseldiğini ve hemen hemen 1989 yılında ulaştığı zirve olan 18 milyona' eriştiğini göstermiştir.[74] Bunu, 'savaş sonrası dönemde imalât sanayindeki istihdamda meydana gelen en büyük çöküş izlemiştir'. Bunun nedeni mal ya da hizmet ithalatının artması değil, daha ziyade 'sağlam temellere dayalı üretkenlik artışının olduğu bir durumda yurtiçi talepte uygun olamayan bir biçimde meydana gelen artış' ve 'Birleşik Devletler

71) Harvey, 1989, s. 191.

72) Bakınız Harman, 1996b; Harman, 2002. Aynı zamanda bakınız Dunn, 2004 ve Bellofiore, 1999.

73) Harvey, 2003, s. 100.

74) Koechlin, 2006.

dolarının değerli olması nedeniyle bu ülkenin ihracatının zayıf olmasıdır'.[75]

- Belli vasıflara sahip olan işçiler olmadan sermaye ayakta duramaz ve iş sorumluluğuna sahip işçileri tercih eder. İnsanları eğitmek işverenin zamanını alır ve bunu yapmazlarsa da, işçileri kaybetmeleri pek mümkün değildir. İşte bu nedenle de, yarı vasıflı ya da vasıfsız işçiler olsa da, işçilere her zaman 'kullanılıp atılacak' bir güç olarak bakmazlar. Bu husus, gelişmiş ülkelerde olduğu kadar gelişmekte olan ülkeler için de geçerlidir.[76]

- Batı Avrupa'ya ilişkin amprik gerçeklik, tek bir, güvenilirliği olmayan işin sürekli yayılmasını haklı çıkarmamaktadır. 1990'ların başlarında, böylesi işlerin sayısında 'önemli' artışlar olsa da, bunun sürekli işlere (yüzde 82) ve sürekli olmayan işlere (yüzde 18) oranı 1995 ilâ 2000 yılları arasında hemen hemen değişmeden kalmıştır. Bu konuda, ülkeler arasında da büyük farklılıklar bulunmaktadır. Avrupa'daki en neoliberal ülke güya İngiltere olmasına rağmen güvenilmez istihdama ilişkin bir ölçüt, bu tür istihdamın, 1992 yılında İspanya'nın bu konuda sahip olduğu yüzde 35 oranıyla karşılaştırıldığında, işlerin yüzde 16'sı oranında olduğunu göstermektedir.[77] 1990'larda bu konuda gerçekten bir azalma meydana gelmiştir. Böylece, yapılan bir çalışmada, 2000 yılıyla birlikte İngiliz işçilerinin sadece yüzde 5'inin geçici anlaşmalar yapmış olduğunu görülmüştür.[78] Ve aynı işyerinde on yıldan fazla çalışan insanları sayısı yüzde 29'dan yüzde 31'e yükselmiştir.[79]

---

75) Baily and Lawrence, 2004.

76) Örneğin, Selwyn, 2007'de yer alan Brezilya tarım işçilerine bakınız.

77) Bodin, 2001.

78) Taylor, 2002.

79) Bu veriler 'Office for National Statistics', *Social Trends 2001*, s. 88'den alınmıştır. Henüz yayınlanmamış olmakla birlikte işin dönüşümü üzerine Kevin Doogan tarafından yazılan mükemmel bir kitap bu verilere ilişkin benzer bir durumu ortaya koymaktadır.

- 'Güvenilir olmayan' birçok iş türleri uzun dönemli, sürekli işlerdir. Bu husus, hiçbir surette geçici olmayan yarı zamanlı işlerin büyük bir çoğunluğu için de geçerlidir. Gerçekte, sürekli işçi konumunda olanların iş akitleri çoğu kez kısa dönemlidir ve söz konusu süre dolduğunda düzenli olarak yenilenir. İstihdama ilişkin belli haklar reddedilmekle birlikte bu, işverenin, işçilerin sundukları hizmetlerden kolayca vazgeçeceği ya da gücü ele geçirmek için verecekleri mücadeleyi önleyecekleri anlamına gelmez. Buna rağmen, 1960'ların sonlarında işten çıkarılanlara ödeme yapılmaya başlanmasından önce İngiltere'de resmî istihdam anlaşmaları gibi anlaşmalar bulunmuyordu ve işverenler, işçileri istediklerinde işten atma hakkına sahipti. Ancak, günlük olarak istihdam edilen liman işçileri gibi gruplar arasında bile, sendika gücüne dayanan sendika dışı oluşumların gelişmesi önlenememiştir.

- Sıkça istenen husus, işçilerin işvereni etkileme kapasitelerini kaybetmeleri olmayıp, daha ziyade işverenlerin, işçilerin bunu gerçekleştirebileceklerine olan inançlarını yok etmektir. Kate Bronfenbrenner tarafından yapılan bir çalışma, 1990'lardaki iktisadî düzelme sırasında Amerikalı işçilerin iktisadî geleceklerine ilişkin hissettikleri güvensizliğin, 1990-1991 arasında yaşanan depresyonunun en zor zamanlarında bile hissettikleri güvensizlikten daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. 'İşverenlerin yarıdan çoğu, sendikaların örgütlenmelerinin hızlandığı sırada işyerlerinin tümünü ya da bir kısmını kapatma tehdidinde bulunmuşlardır. Ancak, daha sonra, "işverenler tehditlerini, sağladıkları hizmetlerin tümünü ya da yüzde 3'ten daha azını kapatma çizgisinde" sürdürmüşlerdir'.[80]

Bir başka deyişle, işçilerin moralini bozarak ve dirençlerini kırarak kendilerine sağlamış oldukları işlerin ne kadar güvensiz olduğu konusunda abartıya kaçmaları işverenin çıkarınadır. So-

80) Bronfenbrenner, 2000.

lun görevi, güvensizliği abartmamanın yanı sıra işçilere, konuşlandırma konusunda güven duymaya devam ediyorlarsa, sürekli güç veren karşı unsurlar üzerinde durmaya devam etmektir.

Neoliberalizm, Refah Devleti ve Sosyal Ücret

Harvey'in de belirttiği gibi[81], antineoliberal yazının çoğunda, 'devletin sosyal yardım yapma konusunda' geri çekildiği bir dönemde yaşadığımız biçiminde ortaya konan bir varsayım yer almaktadır. Ancak, amprik gerçeklik bir kez daha özellikle de gelişmiş sanayi ülkeleri açısından böylesi bir ifadeyi desteklememektedir. Genelde devlet harcamaları gibi, sosyal yardım çerçevesinde gerçekleştirilen devlet harcamaları, hiç değilse, 1970'lerden itibaren artma eğilimindedir. (Bakınız Şekil 4).

Başlıca Avrupa ülkeleri tarafından 'sosyal korumaya' yönelik olarak 1995 yılında yapılan harcama üç aşağı beş yukarı sabit, işsizlik düzeyinin biraz altında ya da üstünde ve Clinton'un başkanlık döneminde gerçekleşen 'refah reformuna' rağmen Birleşik Devletlerde, öncekilerine nazaran, yakın zamanda gerçekleşen resesyonlardan daha düşük olmayan bir düzeydedir. Anwar Shaikh, birkaç ülkedeki 'net sosyal ücret' -işçilerin yararlandığı sosyal harcamalar eksi işçilerin ödedikleri vergiler- hesabını ortaya koymaktadır.[82] Almanya, Kanada, İngiltere, Avustralya ve İsveç bir arada ele alındığında, söz konusu net sosyal ücretin GSMH içindeki yüzde payının, 1960'lardaki ve 1970'lerdeki payından genellikle daha yüksek olduğu görülmüştür; trend Birleşik Devletlerde de benzer bir seyir izlemektedir (Şekil 5).

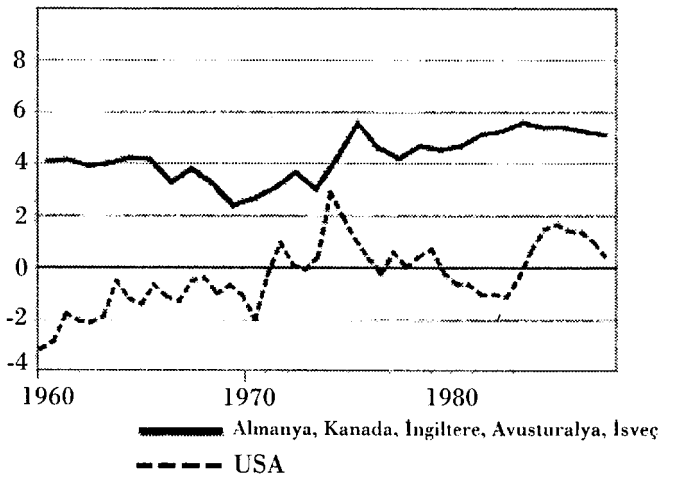
Shaikh'in analizi aynı zamanda önemli bir noktaya da işaret etmektedir. 'Sosyal ücret' harcamaları daima diğer ücretlere konan vergilerle ödenmektedir. Gerçekte, sosyal ücret, işçi sınıfının ücret gelirinin yeniden dağılımına eşittir-ve 1950'lerde ve 1960'lar

81) Harvey, 2005, s. 161.
82) Shaikh, 2003.

Şekil 4: 1979 İlâ 1995 Yılları Arası GSYİH'nın Bir Yüzdesi Olarak Refah Harcamaları[83]

Ülke	1979	1995
Avustralya	13.2	16.1
Kanada	14.5	18.0
Fransa	22.0	29.1
Almanya	25.4	28.7
İtalya	21.2	22.8
İsveç	25.1	34.0
İngiltere	16.4	22.5
Birleşik Devletler	13.8	15.8

Şekil 5: GSMH'nın Bir Yüzdesi Olarak Net Sosyal Ücret

83) Swank and Martin, 2001, s. 917-918'den alınarak çizilmiştir.

Birleşik Devletler'de, net sosyal ücretler negatifken, bunun işçilere bedeli, devletin işçiye değil de işçinin devlete sağladığı sübvansiyona eşittir. Ülkeler arasındaki farklılıkları belirterek şunları ortaya koymuştur:

> Birleşik Devletlere benzemeyen bir biçimde, diğer OECD ülkeleri genellikle pozitif net sosyal ücret oranlarına sahip olmuşlardır. Net sosyal ücretler GSMH'nın yaklaşık olarak yüzde 5'i ve toplam ücretlerin yaklaşık olarak yüzde 8'i olsa da, Almanya ve İngiltere en yüksek net sosyal ücret oranlarına sahiptir. İkincisi, tam da bir refah devleti paradigması olan İsveç, boom dönemi süresince sıfıra yakın ortalama net sosyal ücrete sahip olmuştur.[84]

Son otuz yıl içinde hükümetlerin sosyal harcamaları kısma yönünde birkaç kez yaptıkları girişimler söz konusudur. Gerçekte İngiltere'de söz konusu kısıntılara karşı çıkma biçiminde başlatılan mücadele çok daha yakın tarihlerde gerçekleşmiştir.[85] Yine de harcamalar artmaya devam etmiştir. Bu nasıl açıklanacaktır?

Açıklamaların bir kısmı kısıntılara karşı verilen mücadeleyle ilgilidir. Burjuva demokrasilerinde hükümetler seçimle gelip gittiğinden, söz konusu hükümetler politikalarının nüfus kitlesinin yaşamları üzerinde yaratacağı etkilere umursamaz davranamazlar. Bu nedenle İngiltere'de birbirini izleyen seçimlerde net sosyal ücretlere GSMH'dan daha fazla pay aktarılmıştır. Harvey neoliberalizasyonun derecesi konusunda 'sınıf güçlerinin dengesinden' söz etmede haklıdır.[86] Ancak, hikâye bundan ibaret de-

84) Shaikh, 2003.

85) 1950'lerin başlarında yapılan ilk indirimlerle ilgili yazıları sol yayınların eski baskılarından hatırlıyorum.

86) Harvey, 2005, s. 50.

ğildir. Kapitalizmin gücüne gitse de, söz konusu sistemi sosyal ücret ödemeye zorlayan veçheler bulunmaktadır.

Kapitalist hâkim sınıflar insanların çalışma kapasitelerini ('emek güçlerini') sömürerek zenginleşmişlerdir. Bu kapasite hastalık, kaza ve yanlış beslenme nedeniyle yıpranır. Bu nedenle kapitalistler işçilerin formunu koruması ve yeteneklerini sürdürmesi (yani 'emek gücünün yenidenüretilmesi') konusunda endişelenme zorunda kalır. Bu da işçilerin, işsizlik dönemlerinde yaşamlarını sürdürmesi ve dolayısıyla da ekonominin yeniden canlanma dönemlerinde kapitalistlerin sömürmesine uygun hale gelmesini sağlayacak sağlık hizmetlerinden ve diğer yardımlardan yararlanmasını gerekli kılar.

Modern kapitalizm aynı zamanda emek gücünün bir sonraki neslinin yetişmesine ilişkin olarak da endişelenmek zorundadır ve bu nedenle de işçilere eğitim, uzmanlaşma ve çalışma disiplini sağlayarak daha kârlı bir biçimde sömürülebilme imkânını da yaratır. Bu nedenle, bu durumu savunanların göz önünde bulundurmaları gereken nokta, işgücünün 'beşerî sermaye' olması hususu ve okulların eğitim açısından gerçekleştirdikleri 'katma değerdir'. Son olarak da, sorun, fiziksel olarak iyi durumda bulunma ve yeteneğe sahip olma sorunu değildir. Bu aynı zamanda da moral sorunudur. Çiftçi nasıl ki ineklerinin iyi durumda olmasını isterse, kapitalist de sömürmek için işçilerinin iyi durumda olmasını arzular. İşçiler emeklilik yaşına geldiklerinde açlıktan ölme beklentisi içindeyse, kendilerini işlerine vermeleri kati surette beklenemez. Marx'ın da belirttiği gibi, fizyolojik olduğu kadar emek gücünün yenidenüretim maliyetine ilişkin tarihî ve sosyal olarak belirlenmiş bir unsur söz konusudur.

İngiltere'nin refah gelişimindeki çok önemli bir an, silâhlı kuvvetlere alınmak istenenlerin büyük bir oranının savaşacak durumda olmadıklarının anlaşıldığı Boer Savaşı sırasında ortaya çıkan panik durumu olmuştur. Ann Rogers üst ve orta sınıf tepkisini şöyle özetlemiştir:

> İngiltere, Almanya ve Birleşik Devletlerle başarılı bir biçimde rekabet edecekse, değişikliğin gerekli olduğu düşüncesi temel inanç olma özelliğini sürdürdü. Argüman ister Fabiyanlar isterse de Liberal emperyalistler tarafından förmüle edilmiş olsun, yoğunlaşma, fakirliğin bireysel işçileri sefalete itmesinden ziyade toplumda meydana getirdiği zarar üzerineydi ... işçi sınıfının sağlığını iyileştirme arzusunun altında yatan neden, fabrikalarda ve orduda sağlıklı emek gücüne olan ihtiyaçtı.[87]

1906 yılındaki Liberal hükümetin emeklilere yardım etmesinin ve okul yemeklerini sağlamasının arka plânı buydu.

Ancak, emek gücü, diğer emtia gibi alınıp satıldığında pasif olan bir nesne değildir. İnsanoğlunun yaşamının ifadesidir. Kapitalistin bakış açısından 'emek gücünü iyileştirme', işçi için gevşeme, eğlenme ve yaratıcılık şansını elde etme anlamına gelir. Normal ücret ve sosyal ücret, belli bir dereceye kadar, sermaye için gerekli olsa da, normal ücret konusunda olduğu gibi sosyal ücret konusunda da mücadele söz konusudur.

Bu ise refah devletini, dar iktisadî ihtiyaçlarına gerçekten uyacak bir biçimde yeniden düzenlemek isteyen sermayenin işini çok zorlaştırır. Bu da, kronik hastalığı bulunanların, ciddi olarak iş göremeyecek olanların ve emekli işçilerin bakımı gibi konularda 'üretken olmayan' harcamaların perdelenmesine ya da terk edilmesine neden olurken, üretken emek gücünü koruma ve yenidenüretmede esas olan unsurlarının korunmasını ve hatta genişletilmesini gerektirir. Artı değerin rekabetçi bir biçimde elde edilmesi için refah devletinin sürekliliğine ihtiyaç vardır. Burjuva demokrasisi yoluyla gücü sürdürmenin politik gerçeklikleri,

---

87) Rogers, 1993. Bu makale, refah devletinin yükselişi ve üzerinde son zamanlarda ortaya çıkan baskıların içerdiği farklı güçleri mükemmel bir biçimde ortaya koymaktadır.

söz konusu demokrasinin geri kalan kısmının pasif bırakılmasını imkânsız hale getirir.

İç piyasalar, piyasanın test edilmesi, anlaşmaların bozulması, özelleştirme, özel emeklilikler ve bütün her şey bunun peşi sıra gelir. Bunlar, sosyal yardım sürecini depolitize etme anlamına gelen mekanizmalardır ve bu nedenle de, bir taraftan, bunu hak etmediği düşünülenlerin reddedilmesini kolaylaştırırken, diğer taraftan da, refah sektörü içinde bulunan işçileri zor duruma sokar.

Antineoliberalizmin Politik Belirsizlikleri

Piyasanın hâkim olması, özelleştirme ve güvensizliğin kötü şeyler olduğu konusunda hemfikirsek, bu argümanlar neden konu edilmektedir? Bunun nedeni, iş mücadele etmeye geldiğinde, eksik analizlerin ciddi hatalara neden olmasıdır. Sömürü günden güne birikimin merkezi olmaktan uzaklaşıp yerini 'el koymaya' bırakıyorsa, mücadelenin odak noktası işçi sınıfından çıkıp üretken süreçte marjinal olanlara doğru kayar. İşverenin isyan eden işçileri işten atabilme imkânına sahip olmasıyla birlikte tüm işler güvensiz olarak görülmeye başlanırsa, odak noktasının yer değiştirmesi daha da desteklenir bir durum haline gelir. Harvey'in 1973 sonrası dünya için, 'el koyma yoluyla gerçekleşen birikim, sermaye birikiminin emperyalist örgütlenmesi içinde birincil çelişki olarak öne çıkmıştır' dediğinde ileri sürdüğü konu budur.[88]

Bu tür bir analiz, sınıf hareketlerine karşı 'sosyal hareketlere' vurgu yapmaktadır.[89] Böyle bir sonuç ortaya koymada daha da ileri giden yazarlar, 'Üçüncü Dünya'da sosyal mücadelelerin var-

88) Harvey, 2003, s. 172.

89 Kimi Avrupa ülkelerinde 'sosyal hareketler' kavramının kullanımında bir karışıklık söz konusudur. Bunun nedeni ise sınıf çizgisinde sömürüye karşı sürdürülen mücadeleyi, bir ölçüde sınıf çizgisi dışında gerçekleşen baskı ve savaş karşıtlığıyla bir arada ele almasıdır.

saydığı aşırı kararlılık', keskin sınıf sınırları üzerinde durmayan politik kimliklerin kurulmasını içinde barındırdığını yazan Laclau ve Mouffe'dir.[90] Harvey bu sonuca, sınıfın direncin merkezi olması noktasında ısrar ederek karşı durmakla birlikte, teorik çerçevesi Laclau ve Mouffe'nin teorik çerçevesine yönelik olarak yapılan yorumlardan çok az farkı olan yorumlamalara açık durumdadır. Bunun önemli pratik sonuçları vardır. Sosyal hareketlere ait mücadeleler hızla artma ve hemen ardında da, söz konusu hareketler, kapitalist üretim yapıları içindeki durumları nedeniyle organik olarak birbirine bağlı ve bu nedenle de, sisteme karşı çıkacak güce sahip olanlara dayanmadığından, hızla azalma eğilimindedir. Konuşmaya devam edersek, sosyal hareketler 'füze gibi yükselir, sopa gibi düşer'. Geriye kalansa, amaca ulaşamayacak kadar zayıf iskeleti kalmış örgütlenmelerdir. Bu ise bu duruma gelenlerin kolaylıkla mücadelenin zafere ulaşamayacağı ve mevcut toplum içindeki kaderlerini ister eski stil reformist ya da popülist partilerin, isterse de sivil toplum örgütlerinin ellerine bırakmaları sonucuna varmalarını içinde barındırır.

Konuya ilişkin öğretici argümanlar İtalya'da Rifondazione Comunista'daki Fausto Bertinotti tarafından Romano Prodi'nin başında bulunduğu prokapitalist 'merkez solla' koalisyona gittiğinde, hükümet etme sırası geldiğinde kendini haklı çıkarmakda kullanılmıştır. Hükümet etme sırası, Genova G8 toplantısıyla (Temmuz 2001) Irak savaşının başlaması (Mart 2003) arasında ortaya çıkan gösteri dalgası gerilemeye yüz tuttuğunda ve işçi haklarını kanunlaştırmak için yapılan referandumda yeterli oyu alamadığı başarısızlığın hemen ardından gelmiştir. Güvensizlik insanların söz konusu konuya ilişkin olarak geriye dönüp mücadele etme kapasitesini azalttığından, utanç verici yenilgiler riskini göze alarak İtalya'da popüler hareketleri ilerletme girişiminde bulunmuştur:

---

90) Laclau and Mouffe, 1985, s. 13.

> Neoliberal glozalizasyonu karakterize eden temel unsur güvensizliktir. Üretim ilişkileri ve sosyal ilişkiler çerçevesinde çalışma ve yaşama ayrılan zamanı etkiler ve hatta insanların yaşamlarını değiştirme girişimlerine nüfuz eder.[91]

Rifondazione'da meydana gelen bu değişme, sadece tek bir kişinin teslim olması -ya da hıyanet- değildir. Önemli olan, Rifondazione'nın binlerce aktivisti argümanlarını kabul etme hususunda ikna etme kapasitesidir. Böyle olması, Rifondazione'nın aktivistlerinin uzun zamandır, işçi sınıfının gücünün kapitalizmin hareketliliği ve 'sanayisizleştirme' ve sanayisizleştirmenin ortaya çıkardığı 'güvensizlikten' sürekli olarak zarar gördüğü biçiminde ortaya konan belli otonomist ve Avrupa komünizmi fikirlerinden etkilenmesi nedeniyle mümkündür. Sosyal hareketler ileriye yönelik tek yol ve gerilediğinde de, en azından 'neoliberalizmden' bir parça geri adım atacak bir hükümete girme tek umut olarak görülmüştür. Hemen hemen aynı şey, Aralık 2001'den Ocak 2002 arasındaki büyük isyandan sonra Arjantin'deki kimi yarı otonomistler için de geçerli olmuştur. Piqueteros'ların sosyal hareketlerinde ve halk meclislerindeki büyük bir sıçrama sona erdiğinde en kolay seçenek, bir önceki on yılın neoliberalizminin radikal versiyonundan vazgeçen Kirchner hükümetiyle çalışma olarak görülmüştür.

Kapitalizmin 'iyi' 'Keynesyen' versiyonu ve 'kötü' 'neoliberal' versiyonu -ya da işçileri dikkate almayan 'finans kapital' ve sözüm ona dikkate alan 'üretken sermaye' arasında benzer bir zıtlık yaratılarak- kavramlarıyla, radikal muhalefetten, partiler ve hükümetler aracılığıyla kapitalizm lehine bir sistem yönetimi biçiminde gelişen böylesi kaymalar özendirilmiştir. Gerçek olan

---

91) Fausto Bertinotti, "15 Tesi per il Congresso di Rifondazione Comunista", *Liberazione*, 12 September 2004 (çeviri Harman'a ait).

şey, sermayenin devleti, 'Keynesyenizmin' altın çağını yaşadığı dönemde olduğu gibi bugün de kullanıyor olmasıdır -gerçekte, bu zamana kadar müdahale gerektiren krizlerle yüz yüze geldiğinden, devleti kullanması bundan daha da fazla bir düzeydedir. Bir ideoloji olarak neoliberalizm, iş bu konuya geldiğinde uygulamaya yönelik yol göstericilik görevi sunmaz. Savaş sonrası yıllardan farklılığı, sermayenin, daha kârlı bir çağda olumlu reformların çoğuna yaptığı yardımı kesme konusunda endişe duyması ve buna binaen de devletin buna karşılık vermesidir.

Solun 'neoliberalizm' kavramını kullanmada anlaşmazlığın ortaya çıkmasının nedeni budur. Kavram basitçe sistemin bugünkü safhasında devletin aldığı birçok tedbirin olumsuz veçhelerini göstermede kullanılabilir -karşı reformların yerine olumlu reformları koyarak, 1940'ların sonlarından 1970'lerin ortalarına kadar büyük bir mücadeleye girmeden sermayeden bir şeyler elde etmek mümkündür. Ancak, kavram, sistemin işleyen yönlerinde yapılacak küçük değişikliklerin kitlelerin durumunu iyileştirmek için gerekli olduğu biçiminde ortaya konan yanılsamayı desteklemek üzere de kullanılabilir. Aynı şekilde, 'antineoliberal' mücadele verdiklerini söyleyenler, bu mücadeleyi 'antikapitalist' olarak görmeye başlayabilse de, sistemle uzlaşmaya da yönelebilir. Retorik ve sloganlar politikada rol oynasa da, düşman ve onunla mücadelede bir netlik sağlamaz. Yinelenen krizlerin ulus devletler ve kapitalist firmalar üzerindeki rekabetçi baskıları ücrete, sosyal ücrete, çalışma koşullarına ve işlere daha fazla saldırmaya başladığından daha da berrak olmamız gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Baily, Martin Neil, and Robert Z Lawrence, 2004, "What Happened to the Great US Job Machine? The Role of Trade and Offshoring", *paper prepared for the Brookings Panel on Economic Activity*, 9-10 September 2004, http:// ksghome. harvard.edu/~ RLawrence/BPEA%20Baily-Lawr%20Oct%208%20 clean.pdf

Bellofiore, Riccardo, 1999, "After Fordism, What? Capitalism at the End of the Century: Beyond the Myths", in **Riccardo Bellofiore** (ed), *Global Money, Capital Restructuring, and the Changing Patterns of Labour* (Edward Elgar).

Bensaïd, Daniel, and Pierre Rousset, 2007, "Un Etrange Bilan", *Que Faire* 6 (September/November 2007).

Bodin, Raymond-Pierre, 2001, "Wide-ranging Forms of Work and Employment in Europe", *ILO report*, www.ilo.org/public/english/bureau / inst / download/ bodin.pdf

Bourdieu, Pierre, 1998, *Acts of Resistance: Against the New Myths of our Time* (Polity).

Bronfenbrenner, Kate, 2000, "Uneasy Terrain: The Impact of Capital Mobility on Workers, Wages, and Union Organising", *The ILR Collection*, http:// digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=reports

Bukharin, Nikolai, 1927, *Economic Theory of the Leisure Class*, www.marxists.org/archive/bukharin/works/1927/leisure-economics/

Byres, Terry, 2005, "Neoliberalism and Primitive Accumulation in less Developed Countries", in **Alfredo Saad Filho** and **Deborah Johnston**, *Neoliberalism, A Critical Reader* (Pluto).

Callinicos, Alex, and Chris Nineham, 2007, "At an Impasse: Anti-capitalism and the Social Forums Today", *International Socialism* 115 (summer 2007), www.isj.org.uk/index.php4?id=337

Campbell, Al, 2005, "The Birth of Neoliberalism in the United States", in Alfredo Saad Filho and Deborah Johnston (eds), *Neoliberalism, A Critical Reader* (Pluto).

Castells, Manuel, 2006, "The Network Society: From Knowledge to Policy", in Manuel Castells and Gustavo Cardoso (eds), *The Network Society* (Center for Transatlantic Relations).

Chang, Ha-Joon, "Breaking the Mould: An Institutionalist Political Economy Alternative to the Neoliberal Theory of the Market and the State", *Cambridge Journal of Economics* 26 (2002), also available online from www.unrisd.org

Chesnais, François, 1997, *La Mondialisation du Capital* (Syros).

Duménil, Gerard and Dominique Lévy, 2004a, *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution* (Harvard University).

Duménil, Gerard and Dominique Lévy, 2004b, "The Economics of US Imperialism at the turn of the 21st Century", *Review of International Political Economy*, volume 11, number 4.

Duménil, Gerard, and Dominique Lévy, 2005, "The Neoliberal Counterrevolution", in **Alfredo Saad Filho** and **Deborah Johnston** (eds), *Neoliberalism*, A Critical Reader (Pluto).

Dunn, Bill, 2004, Global Restructuring and the Power of Labour (Palgrave).

Engels, Frederick, 1897, *Socialism: Scientific and Utopian*, (Allen and Unwin), www.marxists.org/archive/marx/works/1880/soc-utop/

Fine, Ben, 1999, "Privatisation: Theory and Lessons for the United Kingdom and South Africa", in Andriana Vlachou (ed), *Contemporary Economic Theory: Radical Critiques of Neoliberalism* (Macmillan).

Fine, Ben, 2006, "Debating the 'New' Imperialism", *Historical Materialism*, volume 14, number 4.

Garrison, Roger, 1992, "Is Milton Friedman a Keynesian?", in *Mark Skousen* (ed), Dissent on Keynes (Praeger), available online: www.auburn.edu/~garriro/fm2friedman.htm

George, Susan, 1999, *The Lugano Report: On Preserving Capitalism in the Twenty-first Century* (Pluto).

Giddens, Anthony, 1998, *The Third Way: Renewal of Social Democracy* (Polity).

Giddens, Anthony, 2002, *Runaway World* (Profile).

Hardt, Michael, and Antonio Negri, 2001, *Empire* (Harvard), www.angelfire.com/ cantina/negri/HAREMI_unprintable.pdf

Harman, Chris, 1977, "Poland and the Crisis of State Capitalism", *International Socialism* (old series) 94 and 95.

Harman, Chris, 1995, *Economics of the Madhouse: Capitalism and the Market Today* (Bookmarks).

Harman, Chris, 1996a, "The Crisis of Bourgeois Economics", *International Socialism* 71 (summer 1996), http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj71/harman.htm

Harman, Chris, 1996b, "Globalisation: A Critique of a New Orthadoxy", *International Socialism* 73 (winter 1996), http://pubs.socialistreviewindex.org.uk / isj73/harman.htm.

Harman, Chris, 2000, "Anti-capitalism: Theory and Practice", *International Socialism* 88 (autumn 2000), http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/ isj88/

harman.htm.

Harman, Chris, 2002, "The Workers of the World", *International Socialism* 96 (autumn 2002), http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj96/harman.htm.

Harman, Chris, 2003, "Analysing Imperialism", *International Socialism* 99 (summer 2003), http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj99/harman.htm.

Harman, Chris, 2007a, "The Rate of Profit and the World Today", *International Socialism* 115 (summer 2007), www.isj.org.uk/index.php4?id=340.

Harman, Chris, 2007b, "Snapshots of Capitalism Today and Tomorrow", *International Socialism* 113 (winter 2007), www.isj.org.uk/index.php4?id=292.

Harvey, David, 1989, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change* (Blackwell).

Harvey, David, 2003, *The New Imperialism* (Oxford University).

Harvey, David, 2005, *A Brief History of Neoliberalism* (Oxford University).

Heath, Anthony, Roger Jowell and John Curtice, 1985, *How Britain Votes* (Pergamon Press).

Hirsch, Joachim, 1987, "The State Apparatus and Social Reproduction", in **John Holloway** and **Sol Picciotto**, *State and Capital: A Marxist Debate* (Edward Arnold).

Holloway, John, 1995, "Global Capital and the National State", in Werner Bonefeld and John Holloway (eds), *Global Capital, National State and the Politics of Money* (St Martin's).

Katz, Claudio, 2007, "El Giro de la Economía Argentina (Parte I)", www.aporrea.org/internacionales/a30832.html.

Koechlin, Tim, 2006, "US Multinational Corporations and the Mobility of Productive Capital: A Skeptical View", *Review of Radical Political Economics*, volume 38, number 3.

Laclau, Ernesto, and **Chantal Mouffe**, 1985, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (Verso).

Marx, Karl, 1987, *The 1861-63 notebooks, in Karl Marx and Frederick Engels Collected Works*, volumes 28-30 (Lawrence and Wishart), www.marxists.org/archive/marx/works/1861/economic/.

Matthews, Robin, 1968, "Why has Britain had Full Employment since the War?", *The Economic Journal*, volume 78, number 311 (September 1968).

Rogers, Ann, 1993, "Back to the Workhouse", International Socialism 59 (summer 1993).

Selwyn, Ben, 2007, "Labour Process and Workers' Bargaining Power in Export Grape Production, North East Brazil", *Journal of Agrarian Change*, volume 7, number 4 (October 2007).

Shaikh, Anwar, 2003, "Who Pays for the 'Welfare' in the Welfare State?", *Social Research*, volume 70, number 2, http://homepage.newschool.edu/ ~AShaikh/ welfare_state.pdf.

Swank, Duane, and **Cathie Jo Martin**, 2001, "Employers and the Welfare State", *Comparative Political Studies*, volume 34, number 8.

Taylor, Robert, 2002, "Britain's World of Work: Myths and Realities", *ESRC Future of Work Programme Seminar Series*, www.esrc.ac.uk/ESRCInfoCentre/Images/ fow_ publication_3_tcm6-6057.pdf.

Terrones, Marco, and **Roberto Cardarelli**, 2005, "Global Imbalances: A Saving and Investment Perspective", in *World Economic Outlook 2005*, International Monetary Fund, www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2005/02/pdf/ chapter2.pdf.

Tomlinson, Jim, 1981, "The 'Economics of Politics' and Public Expenditure: a Critique", *Economy and Society*, volume 10, number 4 (November 1981).

GLOBAL NEOLİBERAL REJİMİN YAPISAL ÇELİŞKİLERİ*/**

James CROTTY

I. Giriş[1]

II. Savaş sonrası iktisat tarihinin, birbirinden farklı iki politik-iktisadî rejim içinde yavaş yavaş gelişme gösterdiği düşünülebilir. Yüksek bir büyümeye sahne olan Altın Çağ, sosyal ya da politik olarak 'ilişkilendirilmiş' yurtiçi piyasalara, devletin derneşik talebin artması sorumluluğuna ve devletin tüm ülke sınırları içindeki iktisadî faaliyetleri kontrol etmesine dayandırılmıştır. Bu gelişme, 1970'lerin başlarına kadar devam edecek, on yıllık bir türbülanstan sonra, deregülasyon, serbestleşme, özelleştirme ve giderek birbirine daha da sıkı sıkıya bağlanan global entegrasyon üzerinde inşa edilen Neoliberal Rejimle değiştirilecekti. Neoliberal Rejim 1980'lerde kök salmaya başlamış ve 1990'larda da pekişmiştir. Bu nedenle, söz konusu rejim şimdilerde iktisadî performansına yönelik ilk değerlendirmelerin yapılmasına izin verecek kadar uzun bir süre geçirmiş durumdadır.

---

* *Review of Radical Political Economics*, Vol. 32, 3 (2000).

** Prof. Dr. Gülsüm Akalın tarafından İngilizceden çevrilmiştir.

1) Bu çalışmadaki genel argüman çizgisi, Crotty and Dymski (1998) ve Crotty, Epstein and Kelly (1998)'de de yer almaktadır.

Serbestleşmeyi savunanlar, global piyasaların hükümetlerin neden olduğu sapmalardan bir kez arındırılmasının ve bilgiye dayalı teknolojik devrimin sağladığı nimetlerden tüm dünyanın serbestçe yararlanmasına izin verilmesinin beraberinde yüksek büyümeyi, üretkenlik nedeniyle elde edilen kazançların hızla artmasını ve işsizliği azalmasını getireceğini tartışmışlardır. Finansal serbestleşme, düşük faiz oranları ve yüksel global yatırımların önünü açacak ve para ve teknoloji, sermaye -bilgi- zengini gelişmiş ülkelerden, fırsat zengini fakir ülkelere akacaktır.

Ne yazık ki, Neoliberalizmin elde edileceği vaadinde bulunduğu nimetler henüz gerçekleşmemiş, en azından dünyadaki insanların büyük bir çoğunlu bu nimetlerden yararlanamamıştır. Global gelir artışı yavaşlamış, üretkenlik artışı kötüleşmiş, reel ücret artışı azalmış, eşitsizlik birçok ülkede artmış, Doğu Asya'nın dışındaki alanlarda bulunan azgelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerin daha da gerisine düşmüştür ve ortalama işsizlik yüksektir.

Bu çalışmada, dünyadaki çıktı artışına odaklanacağım. Altın Çağ'ın yaşandığı 1950 ilâ 1973 yılları arasında reel global GSYİH artışı yıllık ortalama yüzde 4.9 olmakla birlikte, istikrarsız bir dönemin yaşandığı 1974 ilâ 1979 yılları arasında bu oran yıllık yüzde 3.4'e düşmüştür. 1980'lerde yaşanmaya başladığı ifade edilen Neoliberal dönemin başlarında bu oran yıllık ortalama yüzde 3.3 olmuş, daha sonra Neoliberalizmin güçlendiği 1990-1999 arasında çarpıcı bir biçimde yüzde 2.3 olarak gerçekleşmiş, 1990'ları, savaş sonrası çağın en yavaş büyümenin yaşandığı on yıl haline getirmiştir.[2] Bu çalışmada sorulan soru şudur: Neoliberalizme ilişkin yapılar ve uygulamalar neden böylesi yavaş global büyüme ortaya çıkarmaktadır?

II. Global Büyüme Neden Durağan?

2) 1950 ilâ 1973 yılları arası büyüme oranı Madison (1995:60)'dan alınmıştır. 1973 yılı sonrasına ilişkin veriler *United Nations Conference on Trade and Devleopment*'ın *Trade and Devlcopment Report*'tan alınmıştır.

Kronik olarak zayıf derneşik talebin global Neoliberal Rejimin temel özelliği olduğunu ve atalet içinde bir seyir izleyen global büyüme oranlarının nedeninin yetersiz derneşik talep artışı olduğunu ele aldım. Talebin yavaş artması da, şirket stratejilerinin talep yetersizliğini daha da abartacak bir biçimde gelişmesine neden olarak temel sanayilerde yıkıcı rekabet baskılarını şiddetlendirmiştir.

A) Neoliberal Rejim Kronik Olarak Yetersiz Global Derneşik Talep Artışı Ortaya Çıkarmıştır

Neoliberal Rejime derinden iliştirilmiş altı yetersiz global derneşik talep nedeni belirlenmektedir.

Talebi sınırlayan en önemli unsurlar ücretler ve kitlesel tüketimdeki yavaş artıştır. Ücretler; yüksek ortalama işsizlik, sendikaların zayıflaması, hükümetin toplu pazarlık düzenlemesinin zayıflığı, üretkenlik artışında dünya çapında meydana gelen gerileme, emek ilişkilerinde birçok büyük firmayı yüksek bir çizgiden düşük bir çizgiye kaymasına neden olan daha yoğun uluslararası rekabet, artan ithalat talebi nedeniyle iş güvensizliğinin artması, fizikî sermayenin artan hareketliliği, 1990'larda birleşme ve satın almada meydana gelen patlama ve kronik iş 'kaybı' (emek tasarrufu sağlayan teknik değişme ve küçülme ve yeniden mühendislik yönünde gerçekleştirilen yeni şirket stratejileri nedeniyle)[3] ve sosyal ücretlerin azalması nedeniyle işçilerin 'iş bırakma seçeneğinde' meydana gelen kötüleşme tarafından sınırlandırılır. Bunun ötesinde, teknolojide global açıklığın artması ve meydana gelen gelişmeler, çokuluslu şirketler için yüksek ücret ödenen Kuzeyli işçilerin, düşük ücret ödenen Güneyli işçilerle ikâme edilmesini kolaylaştırır -düşük global ücret eşitsizliğine

3) 'Büyük şirketlerin değişmeyen yeniden yapılanmaları ve birleşmeleri işten çıkarmaları rekor düzeye çıkarmaktadır' (*Business Week*, December 27, 1999, 55).

katkıda bulunabilecek olsa da yine de global emek gelirini azaltır.[4]" 19 gelişmiş ülkeyi kapsayan bir çalışmada (Birleşik Devletler dâhil edilmemiştir), 1970'lerin başlarında meydana gelen hızlı artıştan sonra, reel telâfi edici büyümenin 1979-1989 yılları arasında azalarak yıllık yüzde 1,2 ve 1989-1996 yılları arasında ise yine azalarak yıllık yüzde 0,7 olarak gerçekleştiği görülmüştür. Birleşik Devletler içinse, reel telâfi edici büyüme 1980'lerde keskin bir biçimde azalarak yıllık yüzde -0,3 ve 1986-1996 yıllar arasında ise sadece yıllık ortalama yüzde 0,1 olarak gerçekleşmiştir (Mishel, Bernstein and Schmitt 1999, s. 362). Son olarak da, işçilerin harcanabilir gelirindeki artış da, vergi yükünün, hareketli sermayeden hareketsiz sermayeye doğru topyekûn yer değiştirmesi, tüketicilerin borç yüklerinin artması ve son günlerde de sosyal güvenlik ağının daralması nedeniyle yavaşlatılmıştır.

Global büyüme oranlarını baskılayan bir ikinci unsur, 1980 yılı sonrası bağımsız, muhafazakâr ve enflasyon takıntısı olan merkez bankaları tarafından uygulanan yüksek reel faiz oranlarıdır. David Felix, G7 ülkelerinin 10 yıllık bono-tahvil reel faiz oranını 1959-1970 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 2,5, 1971-1982 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 0,4 ve 1983-1994 yılları arasında da yıllık ortalama yüzde 4,9 olarak tahmin etmiştir (Felix, 1998, s.184). Merkez Bankasının tercihleri, 1980'lerde ve 1990'larda global finansal çıkarların gücünü artıran finansal deregülasyonun yayılmasıyla pekiştirilmiştir. Rantiyerler, sermaye çıkışlarını, makro politikayı düşük enflasyondan ziyade büyüme ve istihdama yönelik olarak işleten ülkeleri cezalandırmak üzere giderek kullanmaya başlamışlardır. Bundan başka, bankacılık ve para krizlerinin yansımasının abartılı hale gelmesiyle global finansal piyasalardaki artan istikrarsızlık, fi-

4) Global ücretleri baskılayan bir diğer unsur, Çin'den, önceki Sovyetler Birliği'nden ve Hindistan'dan mümkün olan global emek havuzuna gelen işçilerdir.

nansal yatırımcıların ödünç verme işlemlerinde yüksek risk primi talep etmelerine neden olmuştur.

Bir üçüncü unsur, maliye politikasının giderek kısıtlayıcı özellik taşımaya başlamasıdır. Hareketli sermaye ve üst gelir gruplarına yönelik olarak uygulanan düşük vergiler, sosyal güvenlik ağının pek de cömert olmaması ve nefret ettiren finansal açıklar Neoliberal devrimin parçalarını oluşturmaktadır. Sıkı maliye politikalarına verilen önem, Maastricht Anlaşması'yla oluşturulan ve Euro bölgesine taşınan kriterle açıkça kendini göstermeye başlamıştır. Hükümetlerin Avrupa'da ve Kuzey Amerika'daki sosyal harcamaları hâlâ çok fazladır -on yıl öncesine göre millî gelir içinde daha yüksek bir payı ifade etmektedir. Ancak, kamu harcamalarının millî gelir içindeki payının, 1980'lerdeki düşük büyüme ve yüksek işsizlik oranlarını telâfi edecek bir biçimde zirveye ulaşması sorun oluşturmamaktadır ve bu artış, birçok ülkede muhafazakâr politik güçlerin bu zamana kadar olmayan bir düzeyde güç kazanmasıyla gerilemeye başlamıştır. Örneğin, gelişmiş ülkelerde GSYİH'nın bir yüzdesi olarak yapısal bütçe açıkları 1992 yılında yüzde -3,3'ten, 1998 yılında yüzde -0,6'ya doğru sürekli bir düşüş sergilemiştir (IMF, *World Economic Outlook*, May 1998, s. 167). Azalmaya devam etmesi de beklenmektedir.

Bir dördüncü unsur, global yatırımların düzeyi ve niteliğidir. Talep artışının atalet içinde bir gelişme seyretmesi nedeniyle yatırım harcamalarındaki gelişme Neoliberal çağda yavaşlamıştır - düşük talep artışı yatırımı yavaşlatmış, bu da. süregiden çarpan-hızlandıran süreci, yüksek reel faiz oranı ve istikrarsızlığın ve belirsizliğin artması (daha önce yukarıda da ele alındığı gibi, bu durum kilit imalât sanayilerinde şaşırtıcı bir biçimde geciktirilmiş olsa da) çerçevesinde talep artışını daha da yavaşlatmıştır. Dünya Bankası verilerine göre, 1966 yılından Altın Çağ'ın sonu olan 1973 yılı arasında yıllık reel gayrisafî yurtiçi yatırım artışı oranı yüzde 7 olmuştur. Daha sonra bu oran 1974 ilâ 1979 arasında yüzde 2,2'ye düşmüş, 1980 ilâ 1989 yılları arasında çok

ılımlı bir artışla yüzde 2,8'e yükselmiş, 1990 ilâ 1996 yılları arasında çok az bir azalmayla yüzde 2,7'ye düşmüştür. 1990'larda yatırımdaki büyüme özellikle gelişmiş ülkelerde atalet içinde bir seyir izlemiştir: 1990 ilâ 1996 yılları arasında yüksek gelirli OECD ülkelerinde yıllık ortalama yatırım artışı sadece yüzde 2,1 olarak gerçekleşmiştir.[5] Ancak, bunun ötesinde, yapılan yatırımların çoğu, emek karşıtı politikaları destekleyen, emek tasarrufu sağlayıcı ve çalışma haklarını azaltıcı bir biçimde gelişme göstermiştir: böylece de, bu sürecin yarattığı derneşik talep artışı, bir ölçüye kadar bu gelişmeyle birlikte ortaya çıkan iş ve ücret kayıplarıyla etkisiz hale getirilmiştir.[6]

Beşinci unsur, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların rolünün artmasıdır. Son yirmi yılda, daha çok sayıda gelişmekte olan ülkenin acz içine düşmesiyle birlikte, IMF ve Dünya Bankası, daha fazla ödünç vermeye başlamıştır -Kore'ye açılan paketin toplam tutarı 58 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak, gelişmekte olan ülkeler, ödünç alınan paranın ödenmesi çerçevesinde, her zaman sert makroekonomik politikalar artı Neoliberal yeniden yapılanma programlarının uygulanması konusunda baskı altında kalmışlardır. Ancak, IMF ve Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak sert makroekonomik politikaları artı yeniden yapılanma programlarını uygulatmaları, global derneşik talebi ciddi olarak sınırlamıştır. Dünya nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 40'ının, IMF'nin dayatmaları altındaki ülkelerde yaşamakta oldukları tahmin edilmektedir.

Son olarak, 1990'lar, son yirmi yılın tek başarılı modelleri olan Doğu Asya'nın devlet güdümündeki kalkınma modellerinin zayıflamasına, belki de ölüm haberlerinin gelişine tanıklık etmiştir.

---

5) Dünyada yapılan 210 ülkeye ilişkin yatırıma ilişkin zaman serisi mevcuttur ve Dünya Bankası'mn yüksek gelirli OECD ülkeleri için hazırlamış olduğu '1999 World Development Indicators CD- Rom' adlı çalışmadan alınmıştır.

6) Emek tasarrufu sağlayan yatırım, artırılan rekabet ve yer değiştiren şirket stratejileri, Crotty (1993)'de ele alınmıştır.

Ticaret liberalizasyonunun, yatırımın ve özellikle de finansal akımların artmasıyla hırpalanması, G7 ülkelerden, IMF'den, Dünya Bankası'ndan ve çokuluslu firmaların ve bankaların tehdidi altında kalması ve ülke içindeki elitlerin bu zamana kadar hiç olmadığı bir biçimde devlet kontrolünden kurtulmak istemeleri karşısında Asya'daki geleneksel devlet iktisadî düzenleme yapılarını zayıflamaktadır. Doğu ve Güneydoğu Asya, yerli kalkınma modelleriyle, Neoliberal çağda dünyada yüksek büyümeyi tutturan tek alan olmuştur. 'Bu on yıllar içinde [1960'ların ortalarından 1990'ların ortalarına kadar], Dünya Bankası'nın üzerinde değerlendirmeler yaptığı 119 ülkeden sadece yedisi, hem yüksek büyüme ve hem de gelir eşitsizliğinin az olması hedefini tutturabilmiştir. Bu yedi ülkenin hepsi de Asya'dadır' (Business Week December 13, 1999, s. 120). 1989 yılından 1997 yılına kadar global GSYİH'daki artışın yarısı Doğu Asya kaynaklıdır. Bu modellerin çökmesi ortalama büyüme oranlarını düşürecektir.

B) Global Neoliberal Rejim, Yıkıcı Rekabete ve Talebin Kısıtlanmasına Neden Olan Kronik Aşırı Derneşik Arzı Yaratır[7]

İşletme dünyasına yönelik yayın yapan dergilere göre, global sanayinin birçoğunda kronik aşırı kapasite, Neoliberal çağda yaşamın bir gerçeği olarak ortaya çıkmıştır. Business Week şunları yazmaktadır: 'arz her yerde talebin önünde seyrederek, fiyatları düşürmekte, kurum kârlarını aşındırmakta ve işten çıkarmaları artırmaktadır' (January 25, 1999). General Electric'ın Başkanı Jack Welch, 'sanayinin hemen hemen her alanında aşırı kapasite söz konusudur' (*New York Times*, November 16, 1997, s. 3) demektedir. *The Wall Street Journal*, 'kaşmirden blue jeans'e, gümüş mücevherattan alüminyum kutulara kadar her alanda, dün-

7) Bu kesimde ele alınan kavramlar ve teori, Altın Çağ'dan neoliberal çağa geçişte rekabetçi rejimdeki yer değiştirmelerin nedenlerini ve sonuçlarını inceleyen ve bu yer değiştirmenin iktisadî faaliyet üzerindeki etkilerini analiz eden Crotty (1993)'de detaylı bir biçimde yer almaktadır.

yada arz fazlası söz konusudur' gözlemini yapmaktadır (November 30, 1998, A17). İktisatçılar, satış ve kapasite arasındaki açığın, '1930'lardan bu yana gerçekleşen en büyük açık olduğu' spekülâsyonunda bulunarak, 'aşırı kapasite ve zayıf talebin neden olduğu hastalıklı deflâsyon' konusunda endişe duymaktadırlar (February 10, 1999, 15).

Global arz artışı, son yirmi yıl içinde neden atalet içinde olmakla birlikte dengeli bir büyüme sağlayan global talepteki azalan yönlü gelişime uyumlu hale getirilmemiştir? Bana göre cevap, Neoliberal Rejimde, talep sorunları, global imalât sanayinde aşırı yatırım ve aşırı kapasiteye neden olarak yıkıcı rekabet süreçlerini kötüleştirmiş olmasıdır.

Altın Çağ boyunca, Kuzey'deki birçok önemli sanayi, Schumpeter'in 'birlikte rekabet' olarak adlandırdığı, firmalar arası ilişkilerin tüm savaş araçlarını kullanmak yerine kısmî işbirliğine dayanması şeklinde nitelendirilir. Birlikte rekabetin sürdürüldüğü koşullarda, firmalar, makul ölçülerde, rakiplerin fiyatları azaltarak sanayinin talep artışını azaltma ya da sanayinin kârlılığını aşındırma niyetini taşıyan girişimlerde bulunmayacaklarından emindir. Özellikle önemli olan husus, firmalar, kârları yok eden ve büyük ölçekli sanayilere ilişkin aşırı kapasite durumuna neden olan öldürücü fiyat ve sermaye yatırımı 'savaşlarından' uzak durmuşlardır. Kapasite üst ve fiyat alt limitlerini belirleyerek, firmaların, çağın hâkim firmalarının etiketi olan başarılı emek ilişkilerini kısmen fonlamada kullanılan güvenli oligopol rantları oluşturmuşlardır. Başarılı emek ilişkileri de, yüksek üretkenlik artışı ve hızla artan reel ücretlerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Çemberin daraltılmasıyla, artan ücretler ve düşük işsizlik, güçlü özel talep artışının sürmesine yardımcı olmuş ve dönemde talep artışı sağlayan sosyal refah harcamalarını finanse etmiştir. Belirsizlik ve sağlama alınan kârların oluşturduğu koşullarda, ana oligopol içinde yer alan firmalar uzun dönemli plânlama, Ar-Ge'yi fonlama, işçilerinin çoğuna yaşam bo-

yu istihdam imkânının sunulması ve sermaye donanımının, geri ödeme süreci sona ermeden demode olmamasını sağlayacak yeni teknolojilerin kullanımının yönetilmesiyle ilgilenmişlerdir. Bunun ötesinde, kârlar, borcun güvenli sınırlar içinde kalmasını sağlayan çoğu yatırımların firma içi yollarla finansmanını sağlayacak kadar yüksek olmuştur.

Neoliberal çağda, teknik değişme, sınırların giderek açılması ve hükümetlerin yüksek büyüme konusunda verdikleri taahhütün sona ermesi, birlikte hareket etmek için gerekli olan koşulları ortadan kaldırmıştır. İmalât ve başka alanlarda, kıran kırana bir fiyat savaşma, güvenli oligopol rantlarının yok edilmesine, talebe nazaran aşırı yatırımın ortaya çıkmasına ve çoğu zaman da, yakın zamanda üretilmiş sermaye mallarının zamanından önce demode olmasına neden olan -ve söz konusu malların finansmanı nedeniyle üstlenilen borcu ödenemez hale getiren- hızı iki yönlü olarak değiştirilebilen teknik yeniliklere dayanan ve 'zorlayıcı rekabet' olarak adlandırdığım (Crotty 1993) salgına tanıklık etmiş bulunuyoruz.

Hayatta kalmaları vahşi rekabetle tehdit edilen çoğu uluslararası nitelikte olan sanayileşmiş Kuzey'in büyük firmaları, kısa dönemli plânlara uyum sağlamaya zorlanmıştır. Altın Çağ'da yüksek üretkenlik artışının sağlanmasında esas olan, yarı işbirliği temelli yönetim-emek ilişkileri, firmaların kısa dönemin ötesine geçecek bir zaman dilimi içinde ayakta kalabilmeleri için, küçülme ve ücret indirimleri yaparak emek maliyetlerini azaltacaklarına inanmaları nedeniyle, uygulanabilir olmaktan çıkmıştır. Çelişkiler yaratan emek ilişkileri politikaları, günün düzeni haline gelmiştir.[8] Şiddetli rekabet, kısa yoldan başarı elde etme konusunda çok zayıf kurumsal ve kanunî taahhütlere sahip olan

8) Rekabetçi çevredeki değişmelerin Birleşik Devletler firmaları ve genelde artan ücret eşitsizliği üzerindeki etkileri mükemmel bir biçimde Howell, Duncan and Harrison (1998)'de ele alınmıştır.

Birleşik Devletler ve İngiliz firmaları hızla stratejilerini değiştirmiştir. Sendikalarına ilk saldıranlar, işçiler ve tedarikçileriyle yaptıkları 'zımnî anlaşmaları' reddedenler, dış kaynak ve geçici işçi kullanımını maksimize edenler ve küçülmeyi politika olarak sürekli hale getirenler söz konusu şirketlerdir. Ancak, şiddetli rekabet, Avrupa'daki firmalar kadar Doğu Asya'daki firmaların da geleneksel uygulamalarını amansız bir biçimde çökertmiştir. Birlikte rekabet ve güçlü derneşik talep artışı veri olduğunda, uzun dönemli plânlamaya bel bağlanılması ve kısa yoldan başarıya ulaşmayı hedefleyen emek politikaları kazançlı çıkmıştır. Ancak, talep artışının düşük oranlı varlığını sürdürmesi ve şiddetli rekabet, belli bir noktada, bu politikaları sürdürülemez hale getirecektir. Yeni Anglo-Amerikan firmalarının en güçlü oldukları durum, istikrarsızlık ve sıkıntıların yaşandığı koşullardır (ve istikrar ve refah dönemlerinde nispî olarak zayıflardır). Zira söz konusu firmalar, sıkıntıların yaşandığı dönemdeki maliyetleri, firmalarından ve paydaşlarından, işçilere ve hükümetlere kaydırma esnekliğine sahiptir. Bu nedenle de, güçlü talep artışı, kısa yoldan başarı elde edecek emek politikaları ve birlikte rekabetin her biri, diğerlerinin var olabilmesinin gerekli koşullarıdır.

Birlikte rekabet neden kronik global aşırı kapasiteye neden olmaktadır? Günümüzün global ekonomisi, uluslararası ticaret ve yatırıma hükmeden birçok temel imalât sanayiye sahiptir -otomotiv, uçak, bilgisayar, yarı iletken, elektrik aksamı, çelik, gemi inşaat ve makine aksamı gibi. Bunlar, büyük ölçekli, sermaye yoğun sanayilerdir. Bu nedenle de, büyük kârlar elde edilmedikçe, firmalar, sermaye yatırımlarının finansmanı konusunda borçlanmaya yönelirler. Firmalar, sanayiye has makinelere, emeğe ve yönetime sahiptir; bu nedenle de, sahip olunan varlıklar temelde, sanayide ortalama kârlar azaldığında kolaylıkla diğer kullanım alanlarına aktarılabilecek 'likit varlıklar' değildir. Bundan başka, bunların birçoğu, mevcut sermaye varlıklarının ve giderek artan borç yükünün ciddi bir biçimde değer kaybetmesine neden olan

rekabetçi baskı sınırlanmadığında, ayakta kalabilmek için yeniden canlanan yatırım dalgasına gereksinim duyan sanayilerdir. Firmaların büyüklüğü, sanayiye has fizikî, beşerî ve örgütsel varlıklar ve bu varlıkların hızlı teknik değişmeye ve finansal kırılganlığa açık olmaları nedeniyle, söz konusu firmaların kıran kırana geçen rekabet koşullarında aşırı risk ve makul olmayan kârlarla karşılaşabileceği ileri sürülmektedir. Bu nedenle, bunlar 'doğal oligopollerdir' -kendileri ya da devlet tarafından, makul kârların elde edilebilmesini sağlayabilecek, sermaye stokunun zamanından önce demode olmasını önleyecek, iflâs riskini sınırlayacak, kronik aşırı kapasiteye neden olacak yatırımı dizginleyecek ve kısa yoldan başarı sağlayacak emek ilişkilerine izin verecek rekabet düzenlemesine gereksinim duyan sanayiler.

Tüm ekonomide oligopolistik örgütlenmenin ve uygun bir büyümenin geçerli olduğu koşullarda, bunlar oldukça kârlı sanayilerdir. Bu nedenle, gelişmiş sanayi ekonomilerinde faaliyet gösteren büyük çokuluslu şirketler, söz konusu sanayilere hükmetmeyi isterler. Bununla birlikte, savaş sonrası dönemde gelişmeye başlayan ve teknoloji/üretkenlik/katma değer basamaklarını tırmanmak isteyen Japonya, Kore ve Tayvan gibi ülkeler söz konusu sanayilere girmişlerdir. Son on yıllarda Güney Asya ülkelerinin girmesi gibi her yeni giriş dalgası, firmalar arası işbirliği ilişkilerinin sürdürülmesini giderek zorlaştırarak, piyasanın potansiyel olarak kalabalıklaşmasına neden olmuştur. Global derneşik talep artışı güçlü bir biçimde varlığını sürdürmüş, yeni girenler piyasada daha kolay barınabilmiş ve birlikte sürdürülen ilişkilerin çökmesi ortadan kaldırılmış olmalıdır. Altın Çağ'da, hızlı büyüme ve sınırlı uluslararası rekabet, Kuzey'deki oligopollerin belli bir ölçüde birlikte sürdürdükleri ilişkilerin devam etmesine izin vererek, Japonya ve daha sonra da Kore ve Tayvan gibi ülkelerin ihracatlarını artırmalarını mümkün hale getirmiştir. Ancak, daha önce de görmüş olduğumuz gibi, Neoliberalizm, global talep artışını ciddi bir biçimde sınırlamıştır. Talep

atalet içindeyken, iyi durumda bulunan oyuncuların, yeni firma girişlerinin yaratacağı kronik aşırı arzın, fiyat düşüşlerinin ve düşük ortalama kârların uzağında durabilmeleri için sanayiden hızla çıkmaları gerekmektedir. Ancak, bu gerçekleşmemiştir.

Yeni girişler neden devam etmektedir ve iyi durumda olan firmalar elde edilen kârlar kötüleştikçe neden bu pazarlardan çıkmaktadır? Gelişmekte olan ülkeler, iktisadî gelişmeyi hızlandıracaklarsa, teknoloji merdiveninin basamaklarını tek tek çıkmak zorundadır; emek yoğun tekstil ihracatından birden otomobil ve yarı iletken ürün ihracatına geçemezler. İyi durumda olan firmalar, sanayinin dışına itilmeye zorlandıklarında, büyük ölçüde yok edilecek devasa batık fizikî, beşeri ve örgütsel maliyetleri vardır. Temel belirsizlik bu süreçte büyük rol oynamaktadır. Firmaların sanayide ayakta kalabilmek için verdikleri savaşı eninde sonunda kaybedecekleri peşinen bilinebilmiş olsaydı, kaybedecek olanlar kayıplarını azaltmak için pazardan çıkardı. Ve muhaliflerinden gözle görülür bir biçimde daha zayıf olanlar çoğu zaman pazarı terk ederler. Ancak, bu pazarların birçoğunun önemi ve buralara girmede ve büyümede gerekli devasa batık maliyetler veri iken, rakiplerin çoğu, rekabet tırmansa da, süren mücadelede ayakta kalabilmek ve de er geç kazananların sanayiyi yeniden oligopolize edecek duruma geldiklerinde beklenen ortalama kârların üzerinde bir güvenliği sağlayabildiklerinde, 'oyunun içinde kalmayı' sürdürecektir.

Örneğin, global otomotiv sanayini düşünün. Business Week, dünyanın kırk araba üreticisinin dörtte üçünün 'borca battığını ve fabrika kapasitesinin üzerinde olduğunu belirtmiştir: fabrika, yılda satabileceğinin üzerinde 20 milyon daha fazla araba üretmektedir'.[9] 'Aşırı kapasite sorunlarının üzerinde, maliyet baskı-

9) Büyük Birleşik Devletler araba şirketleri son zamanlarda kârlı olmakla birlikte, bu kârlılık öncelikle popüler bir biçimde banliyölerde kullanılan araçlardan elde ettikleri yüksek kâr marjları ve ikinci olarak da, finansal işlemleri nedeniyle elde edilen kârlar nedeniyledir.

ları ve kıran kırana süren bir fiyatlama politikası' global piyasayı rahatsız emektedir (January 25, 1999, 69). Yine de firmalar hastalıklı görünen bu sanayi koşullarında yatırım yapmaya devam etmektedir-bu büyük ölçüde, bu sorunlar nedeniyledir, bu sorunlara rağmen değil.

Bir başka çalışmamda (Crotty 1993) bu olguyu 'zorla yaptırılmış yatırımlar' olarak ifade ettim. Fiyat-kâr baskıları, emek ve diğer ucuz maliyetlerin en ucuz olduğu tesisler yaparak 'oyunda kalmayı' düşünen firmaları zorlar -Neoliberalizm tüm dünyayı söz konusu firmalara potansiyel maliyet azaltan alan olarak sunmaktadır. Bu firmalar, daha büyük ölçek ekonomilerine ulaşmak ve hem maliyetin azaltılması ve hem de niteliğe ilişkin nedenlerle daha iyi uygulaması olan teknolojilere sahip olmak üzere emek sayısını azaltmak ve emeği daha sıkı kontrol etmek için yatırım yaparlar; otomobil, yarı iletkenler ve uçak imâli gibi pazarlarda daha iyi uygulaması olan teknolojileri kullanmak büyük yatırımları gerektirir. Son olarak da, söz konusu firmalar, şimdilerde coğrafî sınırlarda hızla geriye ve ileri hareket olarak ifade edilen ve büyümenin beklendiği gelişmekte olan ülkelerin sınırlardan içeriye girmek ve bu ekonomilere yerleşmek için yatırım yaparlar.

Örneğin, Ford, GM ve Daimler Chrysler, satışların 1996 ilâ 2004 arasındaki düzeyine dönmeyeceği beklenmekteyse de, büyük ölçüde yine Asya'ya yatırım yapmaktadır. 'Birleşik Devletler ve Avrupa pazarlarının olgunlaşmaya başlamasıyla söz konusu Üç Büyükler Asya'nın büyümesine güvenmektedir'. Ancak, Japon firmaları bu pazarı bu firmalara bırakmayacaktır, Asya, 'aralarında Üç Büyüklerin de kazanmayı amaç edindiği bir yıpratma savaşına dönüşmüştür' (*Wall Street Journal*, December 8, 1999, B1). *Wall Street Journal*, GM'un işlerin kötü gitmekte olduğu piyasada maliyetleri azaltmak, yeni modeller yaratmak ve potansiyel olarak büyük bir Brezilya piyasası oluşturmak amacıyla bu ülkede büyük kapasiteli yeni tesisler geliştirmektedir: 'GM, za-

rarları kontrol ederek ve yeni ürünler üretmek üzere geleceğe yönelik yatırım plânları yaparak, piyasa canlandığında kazançlı çıkmak istemektedir' (February 25, 1999, 1). 'Birçok uzman, otomobil üreticileri açıklanan yeni tesis plânlarının belli bir kısmını tamamlasalar bile, Asya ve Güney Amerika'da çok büyük çaplı aşırı kapasitenin ortaya çıkacağı konusunda uyarıda bulunmaktadır' diye belirtilmektedir, ayrıca bu uzmanlar yerel piyasalarda 'ilk üretici olmanın (karşılaştırmalı) avantajını kabul etmektedir' (August 4, 1999, 1). *The Economist*, 'globalizasyona' koşut olan maliyet azaltma baskılarını, yeni kapasite patlamasının ardındaki suçlu olarak görmektedir; 'her yerde tesis kurma aceleciliği sadece kapasite dağına katkıda bulunacaktır' (May 10, 1997, 21).

Bu zorla yaptırılmış yatırım süreci irrasyonel görünmekte ve bu nedenle de, Neoklâsik teorinin dünyasında yer almamaktadır. Ve bir bütün olarak ekonominin ya da toplumun bakış açısından, bu irrasyoneldir. Ancak, firmalar açısından irrasyonel değildir. 'Doğal' oligopolistik örgütlenmeleri çerçevesinde, bu sanayiler istisnasız kârlıdır. Böylelikle, firmalar, ayakta kalanlardan bir tanesi olmak ister: 'Aşırı kapasitenin tersine dönmesi durumunda ayakta kalanlar çoğu zaman kazançlı çıkar' (*The Wall Street Journal*, November 30, 1998, A17).

Tabii ki, en güçlü firmalar, bu sürecin yıkıcı bir biçimde tamamlamasından hoşnut olmazlar. Söz konusu firmalar global birleşme hareketine yani büyük ölçüde, yıkıcı rekabete cevap niteliğinde olan gelişmeye dalıp gitmişlerdir. Şirketler 'çalışanların sayısını azaltarak maliyetleri kısmak' ve 'kapasiteyi düzeltmek, rekabeti azaltmak ve fiyatları artırmak' amacıyla birleşmektedir (*Business Week*, October 18, 1999, 234). *Business Week*, aşağı yukarı on yıl içinde, global otomotiv sanayinde altı süper firmanın kalacağını ileri sürmektedir (January 25 , 1999, 68). Gelecekte, birlikte hareket etmeyi sağlayan yeni anlaşmaların yapılması durumunda, kazananlar global aşırı kapasiteyi ortadan kaldıracak-

lar (kaybedenlerin fabrikaları kapatmasıyla) ve yatırımı düzenleme, fiyatları kontrol etme ve güzel kâr marjları sağlama durumunda olacaklardır -global talebin daha da yavaşlamayacağı varsayımı altında.

Vurgulanması gereken nokta, talebin atalet içinde bir gelişme göstermesinin ve kronik derneşik arz fazlalığının fasit bir daire içinde birbirini etkilediğidir. Rekabetçi baskılar ne kadar gelişirse, o kadar çok firma ücretleri indirecek, sendikaları yerle bir edecek, yüksek ücret alan işçiyi düşük ücretli işçiyle ikâme edecek ve devlete harcamaları kısıp, bütçe fazlası vermesi konusunda o kadar fazla baskı yapacaktır. Ancak, bu girişimler global derneşik talebi daha güçlü bir rekabet yoğunluğu yaratarak daha da daraltacak ve de bu böyle sürüp gidecektir.

Birleşme dalgasından sonra ortaya çıkan zora dayalı rekabetin gelişimiyle birlikte, bu kalıp finansal sektörde de tekrarlanacaktır. Sürmekte olan finansal deregülâsyonun ardından, büyük bankalar hem yatırım ve simsarlıkla uğraşan firmalarla ve hem de birbirleriyle artan bir rekabete doğru hareket etmektedir.[10] Finans sektöründen yüksek kârların elde edilebilmesi giderek yeni ürünlerin ve ya da yeni piyasaların yaratılmasıyla mümkün hale gelmektedir -oluşturulan geçici kıtlık rantları oligopolizasyon yoluyla yoğunlaştırılmadıkça ya da daha fazla kaldıraç imkânı ve risk alınmadıkça, bu sadece sorunun ertelenmesinden başkaca bir işe yaramayacaktır. Her iki sürecin de son yirmi yılda açıkça ortaya çıkmasına tanık olmaktayız.

Diğerlerinin arasında, Keynes ve Minsky bize, düzenlenmemiş finansal sektörün özde, aşırı kötümserliği aşırı bir iyimserliğin izlediği düzensiz çevrimlere neden olacak kadar spekülâtif ve volatil olduğunu öğretmişlerdir. Ancak, bu, büyük bankaların inanılmaz riskli ödünç verme ve türev anlaşmalar işine girmelerine ya da tehlikeli bilânço dışı taahhütleri üstlenmelerine neden

10) Bu noktada bakınız Dymski (1998).

olan 'yeni ekonomiye' ilişkin aşırı iyimserlik ya da perili hikâyelere inanma işi değildir. Şirketlerinin diğer kurumlara ödünç verme işinde -kârlarının ana kaynağı budur- zararla karşılaştıklarında, bankalar daha fazla risk üstlenmeye ya da büyüklüğünü ve gücü azaltmaya zorlanır. Büyük risk üstlenmeleri şok edici bulunmamalıdır.

Böylece, global Neoliberal piyasalar hem oldukça spekülâtiftir ve hem de zorlayıcı bir rekabet temeline dayanmaktadır. Bu nedenle de, riskli ve dikkatsizce verilen ödünçlerin oluşturduğu bankacılık ve para krizleri ve finansal yatırım kalıplarının giderek daha sık bir biçimde kırılması hiç de sürpriz karşılanmamalıdır. *The Economist*, 'finansal krizlerin şimdilerde hemen hemen monoton bir düzenlilik içinde ortaya çıktığı görülmektedir' saptamasını yapmaktadır (June 12, 1999, 65). Süreklilik gösteren IMF-Fed'in gerçekleştirdikleri kurtarma harekâtları, global finansal sistemin kendi kendini yıkmasını önlemekte ve çokuluslu finansal işletmelerin kâr elde etmeye devam etmesini sağlamaktadır. Ancak, yinelenen krizler ve hemen ardından gerçekleştirilen 'kurtarmalar', kriz alanlarında derin ve süresi uzayan resesyonlar yaratarak, faiz oranlarında yüksek risk primine neden olarak ve gittikçe daha fazla ülkenin IMF ve Dünya Bankası'nın dikte ettirdiği refaha yönelik makro politikalara boyun eğmesini beraberinde getirerek global talep artışını aşındırmaktadır.

III. Sonuç

Atalet içinde seyreden bir derneşik talep artışının ve kronik aşırı kapasitenin Neoliberal Rejimin temel, kökleri derin olan nitelikleri olduğunu belirttim. Bu iki husus, yavaş büyüme, yüksek işsizlik, düşük ücret, artan eşitsizlik ve nispî fakirlik, ülkeler arasındaki istikrasız finansal akımlar, sık sık bankacılık ve para krizlerinin ortaya çıkması ve dünyanın en başarılı kalkınma modellerinin çöküşü gibi globalizasyonla birlikte ortaya çıkan birçok hastalığa da önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Asya'da yaşanan finansal krizi bu ilişkiye örnek olarak ele alalım.[11] Düşük büyüme ve ortalamanın altındaki kâr Neoliberal çağda, gelir piramidinin üst dilimindeki gelirleri, yatırım alanları arayan fon akımlarının sürdürülmesine yönelik olarak artırırken, gelişmiş dünyada fizikî sermayeye ilişkin yatırım teşvikini azaltmaktadır. Finansal deregülasyon, dünya ölçeğinde sermaye kontrollerinin ortadan kaldırılması ve yenilik, bu fonların giderek daha fazla bir kısmının azgelişmiş ülkelerde yüksek getiri elde etmek üzere ülke sınırlarının dışına çıkmasını mümkün hale getirmiştir. Kısa dönemli portföy yatırımı ve banka ödünçlerinin gelişmekte olan ülkelere 1990'larda, özellikle de Doğu Asya'nın 'mucize' ülkelerine doğru akışını hızlandırmıştır.

Söz konusu kısa dönemli fonların birden geri çekilmesini önlemek için, bu fonları alan ülkelerin ticaret dengelerinde önemli sayılacak kötüleşmelerden uzak durmaları gerekmektedir. Söz konusu ülkeler bu ödünçleri er ya da geç geriye ödemek için uzun bir süre ticaret fazlası yaratmalıdır. Ancak, global imalât piyasalarındaki şiddetli rekabet, herhangi bir ülkenin sürdürmeyi umut edebileceği piyasa payını sınırlandırırken, özellikle gelişmiş ülkelerdeki düşük global büyümenin toplam ticaret talebini kısıtlaması, gelişmekte olan ülkeler için sağlıklı ticaret dengelerine ulaşmayı giderek zor hale gelmiştir. En büyük ihracat gelirini yarı iletkenlerden sağlayan ve kısa dönemli yabancı banka ödünçlerini alan en önemli ülke olan Güney Kore örneğini düşünün. 1996 yılında aşırı arz ve şiddetli rekabet yarı iletkenlerin fiyatını hemen hemen % 80 azaltarak, Kore finansal krizinin tetiklenmesine neden olan ticaret açıklarının hızla artmasına (GSYİH'nın % 2'sinden % 5'ine yükselmesi) neden olmuştur. Bu bölgenin büyük bir kısmı benzer sorunu yaşamıştır.

11) Crotty and Dymski (1998), atalet içindeki global talep artışının ve zora dayanan rekabetin neden Asya krizini ortaya çıkardığını açıklamaktadır.

Güney ve Doğu Asya'da ihracat artışı, 1996 yılında, 1994 ve 1995 yılında ulaşılan oranların üçte ikisine düşmüştür (*United Nations, Trade and Development Report*, 1997, 5).

Böylelikle, Kuzey'deki yavaş büyüme ve düşük sanayi kâr oranları finansal akımları Asya'ya yöneltmekle birlikte, düşük büyüme ve şiddetli rekabet de eşanlı olarak birçok ödünç alan ülkenin Kuzey'den yapmış oldukları ödünçleri ve portföy yatırımlarını sürdürmek için gerekli olan ticaret performanslarını hemen hemen imkânsız hale getirmiştir. Liberalizasyon sürecinin bir parçası olarak ithalât düzenlemesinden vazgeçilmesi, söz konusu ülkelerin krize toslamama konusunda çok az bir şansları olduğunu hissetmelerine neden olurken, IMF müdahalesini ve bu müdahalenin beraberinde getireceği derin, ithalâtı kamçılayıcı, resesyona neden olan politikaları kabul etme durumunda kalmışlardır. Paradoksal olarak, Neoliberal Rejimin yapısal çelişkileri, en azından geçici olarak, fonların ilk olarak Asya'ya gitmesini sağlayan yüksek büyüme ve kâr oranlarını yok etmeyi sonlandırmıştır.

Özetle, Neoliberalizmin yapıları ve uygulamaları temelde hatalıdır. Bu yapılar ve uygulamalar, gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde yaşan nüfusun büyük bir çoğunluğu için refah ve güvenlik sağlayacak iktisadî bir çevre yaratamamaktadır. Ulusal ekonomiler ve global entegrasyonun sağlanması için ilerleme sağlayacak yeni yapılar ve uygulamalar gerçekleşmedikçe ve gerçekleşinceye kadar, bu çalışmada belirttiğimiz tüm sorunların yoğunlaşarak devam etmesini bekleyebiliriz.

KAYNAKLAR

Brenner, Robert. 1998, 'The Economics of Global Turbulence: A Special Report on the World Economy, 1950-98', *New Left Review*, 229,

Crotty, James. 1993, 'Rethinking Marxian Investment Theory: Keynes-Minsky Instability, Competitive Regime Shifts and Coerced Investment', *Review of Radical Political Economics*, 25 (1).

Crotty, James and Gary Dymski 1998, 'Can the Global Neoliberal Regime Survive Victory in Asia? The Political Economy of the Asian Crisis', *International Papers in Political Economy*, 5 (2).

Crotty, James, Gerald Epstein and Patricia Kelly, 1998, 'Multinational Corporations in the neo-liberal regime', In *Globalization and Progressive Economic Policies*, Dean Baker, Gerald Epstein and Robert Pollin (eds.), Cambridge: Cambridge University Press.

Dymski, Gary, 1998, *A Spacialized Minsky Approach to Asset Bubbles and Financial Crisis*, Mimeo. University of California, Riverside.

Felix, David, 1998, 'Asia and the Crisis of Financial Globalization', In *Globalization and Progressive Economic Policy*, Dean Baker, Gerald Epstein and Robert Pollin (eds.), Cambridge: Cambridge University Press.

Howell, David, Margaret Duncan and Bennett Harrison, 1998, *Low Wages in the US and High Unemployment in Europe: A Critical Assessment of the Conventional Wisdom*, Mimeo. New School for Social Research.

Maddison, Angus 1995, *Monitoring the World Economy 1820-1992*, Paris: Organization for Economic Cooperation and Development.

Mishel, Lawrence, Jared Bernstein and John Schmitt, 1999, *The State of Working America: 1998-99*, Ithaca: Cornell University Press.

NEOLİBERALİZM NEDİR?*/**

Dag Einar THORSTEN-Amund LIE

Giriş

Bu çalışmanın konusu, neoliberalizm kavramı ve tarihine ilişkindir. Söz konusu kavram, son 20 yıldır ya da hemen hemen aşağı yukarı bu kadar bir süredir, birçok politik ve akademik tartışmaları oldukça teşvik edici bir hale gelmiştir. Bu durum, özellikle kavramı, global kapitalizmin ve tüketici haklarının endişe verici bir biçimde yayılması olarak algılanması çerçevesinde tanımlayıp, pejoratif olduğu kadar proaktif refah devletinin de benzer bir biçimde üzüntü verici yıkılışı anlamında kullanan yazarlar arasında gelişmiştir (özellikle Bourdieu 1998; 1998a; 2001; Chomsky 1999; Touraine 2001; Hermansen 2005; Saad-Filho and Johnston 2005; Hagen 2006; Plehwe et al. 2006).

Kavram şu tanımı akla getirmektedir: 'Neoliberalizm', 'liberalizmin' yeniden canlanmasıdır. Bu tanım, politik bir ideoloji olarak, liberalizmin belli bir süredir politik tartışmalardan ve poli-

---

* www. folk.uio.no/daget/What is Neo-Liberalism FINAL.pdf

** Prof. Dr. Gülsüm Akalın tarafından İngilizceden çevrilmiştir.

tika yapımından uzak olduğunu, sadece son zamanlarda yeniden bedenlenmiş bir biçimde ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bir başka deyişle, liberalizm başlangıçta büyüme, ara dönemde gerileme ve en nihayetinde de, son zamanlardaki canlanma sürecine maruz kalmıştır. Alternatif olarak, neoliberalizm, kaynağı liberalizm olmasına rağmen onunla özdeş olmayan farklı bir ideoloji olarak algılanmalıdır. Bu yorum çerçevesinde, neoliberalizm, genelde liberalizmle belli tarihî kökleri ve belli temel sözcükleri paylaşabilir. Bu yorum neoliberalizmi, geleneksel muhafazakâr düşünceye bir ölçüde benzeyen ve dikkat çekici bir biçimde olsa da yine söz konusu düşünceden farklı Amerikan 'yeni muhafazakârcılıkla' aynı kategoriye sokmakta ve çoğu zaman gerçek muhafazakâr bir ideoloji olarak kabul edilmemektedir (Kristol 1983; Wolfson 2004, Fukuyama 2006).

Neoliberal ideoloji üzerinde detaylı bir biçimde çalışmak isteyen herhangi birinin yüz yüze geldiği ilk gizem, neoliberalizme ilişkin olumlu ya da tarafsız bir bakış açısından bile yazı yazan hiç kimsenin bulunmadığı biçimindedir. Gerçekte, noeliberalizm konusunda yazı yazan herkes kendince neoliberal ideolojinin eleştirisini yapmıştır. Neoliberalizm bu 'kritik literatür' içerisinde mutat bir biçimde, liberal geleneğin belli bir yönünün yani *iktisadî liberalizmin* geri dönüşü ve yayılması olarak düşünülmüştür. İktisadî liberalizm, temelde, bireylerin serbest ve kendi kendini düzenleyen piyasalara katılımına mümkün olduğu kadar izin vererek, ekonomiye müdahale etmekten sakınılması gerekliliğini ifade eden bir inançtır. Görüşümüze göre, iktisadî liberalizm ve neoliberalizmin, *Oxford English Dictionary* (1989)'le paralel bir biçimde, geniş anlamda, 'özgürlük ve demokrasi eğilimine giren anayasal değişiklikler ve legal ya da idarî reformlar lehine olan' genelde liberalizmden kesinlikle ayrı tutulması gerekmektedir. Aynı sözlük 'geleneksel liberalizmin, değiştirilmiş ya da yeniden canlandırılan şekli olduğu söylenen' neoliberalizmi de, '[özellikle] serbest piyasa kapitalizmi ve birey

hakları çerçevesinde' tek bir unsura dayalı bir inanç olarak tanımlamaktadır (*Oxford English Dictionary*, 1989a). Bu tanımlar oldukça aydınlatıcıysa da, aşağıda da ele alacağımız gibi, daha da açıklığa kavuşturulmaya ihtiyacı vardır.

Çalışmanın ikinci kısmında, -neoliberalizmin ne olduğunu tartışmadan önce gerekli olduğunu düşündüğümüz için- liberalizm kavramını kısaca ortaya koyacağız. Liberalizmin geneline ilişkin bu analiz, neoliberalizm kavramının ayıklanmasına yönelik olarak yapılacak girişimin yer aldığı üçüncü kısma zemin teşkil edecektir. Söz konusu kısmın sonunda ise tanımlamak üzere ortaya koyduğumuz kavrama ilişkin ortak bir tarif önerisinde bulunacağız. Dördüncü ve son kısımda ise neoliberalizmin gerçekte ne ölçüde önemli ve 'eleştiri' yönelten bir yazarın benimsediği gibi, dünyayı ne ölçüde yöneten bir güç çeşidi olduğunu sorgulayacağız. Söz konusu kısım, verilecek açık cevaplardan ziyade sorulardan oluşacaktır ve böyle yaparak, başkalarının daha dikkatli bir biçimde fikir üretme ve daha ileri bir araştırma yapma konusunda esin kaynağı oluşturma niyetini taşımaktayız.

Liberalizm

Neoliberalizm kavramı, liberal ideolojinin belli bir ifadesini öne sürmektedir. Liberalizmin belli bir zamanda etkili bir politik ideoloji olmasına rağmen belli bir zamanda da önemini kaybetmiş ve son zamanlarda da yeni bir şekilde yeniden canlandığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, liberalizm dışlanıncaya kadar, Batı'da atmış yıl boyunca, politika teorisyenleri, profesyonel politikacılar ve çıktığı ülkelerde hemen hemen tüm önemli politik hareketler arasında ortak bir miras haline gelerek fiilen uygulanan politika kadar normatif politik düşünce üzerinde de egemen olmuştur. Bu durum, yukarıda belirtilen sözlükte de ortaya konduğu gibi, liberalizmin başlıca değerleri olan özgürlük ya da demokrasi konusunda daha fazla karşı bir şey söylenememesi gerçeğiyle de doğrulanmaktadır. Bu nedenle, neolibera-

lizm, kayıp liberal geleneğin, politik düşüncenin, canlanması olarak anlaşılması pek de mümkün değildir. Bize göre, neoliberalizm, daha çok 'liberalizm' olarak tanımlanan ideolojiden farklı ve ona karşı bir ideoloji olarak görülmelidir.

'Liberal' kelimesi, on dokuzuncu yüzyılın ilk on yıllarında İsveç ve İspanya ve daha sonra da tüm Avrupa'da liberal parlamenter meclislerin kurulmasıyla özellikle politik anlam kazanmıştır (Gray, 1995). Embriyo halindeki bu politik partiler 'liberal' kavramını türettiklerinde, devrim öncesi hükümet şekillerine dönmek isteyen muhafazakâr muhaliflerine karşı koyan İngiltere ve özellikle de Birleşik Devletler'de gelişmeye başlayan demokratik sistemlere yönelik ortaya koydukları beğenilen değerlendirmelerine işaret etmek istemişlerdir (Sartori, 1987, s. 367). Bununla birlikte, bu kelime, en azından John Locke'un politik teorilerine ve on yedinci yüzyılda yine Locke'un herkesin egemenlik ve dinî kabullerinin felsefî ve teolojik savunmasına kadar uzanan, oldukça eski bir olguyu tanımlamak için kullanılmıştır (Laski, [1936] 1997; Ryan, 1993; Gray, 1995). Kısmen söz konusu kelimenin uzun tarihi nedeniyle, 'liberalizm' kelimesi daha ziyade bulanık bir kavram haline gelmiş ve kullanımı zaman içinde ve değişen bölgesel deneyimleri çerçevesinde oldukça dikkat çekici bir biçimde değişme eğilimi göstermiştir. Referans olarak kullanılan bir kitabın başlangıcında yer alan ilk cümleler leksikografın yaşadığı baş ağrısını anlatmaya yetmektedir:

> "Liberalizmin kısa bir açıklamasını yapmaya çalışan herhangi biri, birden bire utanç verici bir soruyla karşılaşmıştır: liberalizmi mi, liberalizmleri mi ele alıyoruz? Ünlü liberalleri sıralamak kolaydır; ortak yanlarını söylemek zordur. John Locke, Adam Smith, Montesquieu, Thomas Jefferson, John Stuart Mill, Lord Acton, T. H. Green, John Dewey ve Isaiah Berlin ve John Rawls gibi çağdaşları kesinlikle liberaldir -ancak, kabullerin sınırları, refah devle-

> tinin meşruiyeti ve demokrasinin erdemi, üzerinde anlaşamadıkları konular ve daha ziyade merkezî bir öneme sahip politik sorunlardır" (Ryan 1993, s.291).

Birçok liberalin "liberalizmi, oldukça yanıltılanların ya da kötülük peşinde olanların liberal olamayacağı biçimde tanımlamaya" teşebbüs etmesinin yanı sıra birçoğunun 'liberalizmi', 'politik mücadeledeki övmenin ya da kınamanın' genel kullanımı gerçeği çerçevesinde ele alması da, söz konusu baş ağrısının giderilmesine bir katkıda bulunmamıştır (Ryan, 1993, s. 292). Buna ilâveten, farklı liberal partiler, politikacılar ve politika filozofları liberalizmin gerçekten 'orijinal' ya da 'doğru' anlamının ne olduğuna ilişkin birbirinden farklı fikirleri sıkça ortaya koymuştur. İktisadî liberalizm taraftarlarının, 'sosyal liberalizm' taraftarlarıyla devletin ne ile ve ne ölçüde ilgili olması gerektiği konusu gibi temel politik sorularda çatışmaya girdiklerinde yaşanan durum bu olmuştur.

Bununla birlikte, liberalizmin ve liberal düşüncenin sıkça rastlanan bazı farlılıklarını teşhis edebiliriz. Sıkça rastlanan bir fark, 'klâsik' ve 'modern' liberalizm kategorisi arasında ortaya çıkmaktadır (Ryan, 1993, s. 293-296). Ryan'ın anlayışı çerçevesinde, *Klâsik* liberalizm, John Locke ve Adam Smith gibi hâlihazırda adlarını belirttiğimiz ilk liberaller çerçevesinde akla gelmektedir. Buna ilâveten, Ryan, on dokuzuncu yüzyıldan Alexis de Tocqueville'in ve yirminci yüzyıldan da Friedrich von Hayek'in klâsik liberalizm geleneği içinde olduklarını belirtmektedir.

Klâsik liberalizm, çoğu kez devletin; askerî, hukukî ve üretilmesi zor olan diğer mallar dışında her konuda vatandaşların serbestçe iş ilişkisine girmesi ve örgütlerini kurma serbestîsine sahip olması ve söz konusu örgütlerde serbestçe yer alması çerçevesinde *mininal* düzeyde olması anlamına gelen bir inanç olmasıyla akla gelmektedir. Bu tür bir devlet bazen, mininal devletin tek amacının kamusal düzenin temel yönlerini desteklemek ol-

ması temelinde 'gece bekçisi durumunda olma hali' olarak tanımlanır. Bu yazarların bazıları özellikle de John Locke ([1689/90] 1823), üyelerinin, devletin, vatandaşları tarafından aslen kendisine verdiği güçten daha fazla bir gücü ele geçirmesi durumunda, ayaklanmasını haklı çıkartan bireyler arasında özgürce kurulmuş birliktelik olabileceğini düşünmüştür. Böylelikle, klâsik liberalizm, yukarıda olarak tanımladığımız 'iktisadî liberalizmle' birçok ortak paydası bulunmaktadır. *Laissez-faire* iktisadî politikalar lehine eğilim gösteren klâsik liberallerin sıkça 'neoliberalizmin' önde gelen savucuları olduğu portesini çizdikleri görülür.

Diğer taraftan, modern liberalizmse, devlete, ekonomiye aktif katılımcı olarak inanılmaz bir gönüllülükle girmesine izin vermesiyle karakterize edilir. Bu husus ise sık sık piyasayı düzenleme konusunda önceden açıklanan bir eğilim ve devletin herkese gerekli mal ve hizmetleri arz etmesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, modern liberalizm, her halükârda, liberalizmin özellikle de liberalizmle birlikte geleneksel olarak akla gelen iktisadî politikaların büyük ölçüde yenilenmesidir. 'Klâsik' ya da 'iktisadî' liberalizmi benimseyen liberaller daha fazla özgürlük ve demokrasi sağlayacağı düşünüldüğünden *laissez-faire* iktisat politikaları tercih ederken, modern liberaller, bu analizin yetersiz ve yanıltıcı olduğunu ve en temel liberal hedeflerin ve amaçların gerçekleştirilmesi isteniyorsa, devletin ekonomide muhakkak önemli bir role sahip olması gerektiğini iddia etmektedirler.

Böylesi 'modern' görüşler, Benjamin Constant ve John Stuart Mill gibi on dokuzuncu yüzyıl teorisyenlerini hatırlatmaktadır. Son zamanlarda da John Dewey, William Beveridge ve John Rawls benzer fikirleri benimsemişlerdir. Modern liberalizmin, devleti - daha iyi ve adil olarak addedilecek bir toplum yaratmak için- serveti ve gücü yeniden dağıtma aracı olarak kullanmaya gönüllü olması nedeniyle genellikle klâsik liberalizmin sol kanadında yer aldığı düşünülür (Beveridge, 1944; 1945; Rawls, 1993).

Ryan (Ryan, 1993, 296-297; Kymlicka 2002,: s. 53-165), liberal düşünce içinde yer alan bir başka boyutu, bir taraftan 'liberalizm' ve diğer taraftan da libertiyen' (ya da 'liberal eşitlikçik') arasında son zamanlarda ortaya çıkan çelişki olarak tanımlamaktadır. Liberal düşüncenin bu boyutu, tümüyle olmasa da, bir ölçüde klâsik ve modern liberalizm arasında yapılan ayırımla örtüşmektedir. Libertiyanizm, bu durumun en azından örneğin Robert Nozick (1974) ve Murray Rothbard ([1962/1970] 2004) tarafından ifade edildiği haliyle, klâsik liberalizmin radikal hale getirilmiş bir türü ve liberal eşitlikçilikse modern liberalizmin daha sistematik ya da teorik olarak yeniden ifade edilmesi olarak algılanabilir (özellikle Rawls, 1971; Ackerman, 1980).

Libertiyanizm, kavramında ortaya koyduğu gibi, özgürlüğün yanında, özellikle de iktisadî ya da ticarî özgürlük uğruna, demokrasi ve sosyal adalet gibi diğer geleneksel amaçlar ve değerlerden dikkati uzaklaştırma çabası çerçevesinde her şeyin göze alınmasını simgeler. Bu ise Libertiyanizm taraftarlarını, oldukça kapsamlı olan iktisadî özgürlükleri sıkı sıkıya savunmanın yanı sıra diğer konuların da geçerliliğini ve meşruiyetini kabul eden Smith ve Tocqueville gibi ilk klâsik liberallerden ayrı bir yere oturtmaktadır. Bununla birlikte, Hayek gibi, daha sonraki klâsik liberalleri, libertiyenlerden ayırt edebilmek oldukça zordur. Hayek ve 'Avusturya Okulu'nun' diğer iktisatçıları, kendilerini klâsik liberalizmin taraftarları oldukları biçiminde tanımlama konusunda ısrar etseler ve aynı zamanda da ana akım mensubu liberalleri, "sadece detayda sosyalistlerin totaliterciliğinden farklı olan bir programı" savunmakla suçlasalar da, bu böyledir (Mises, 1962; Hayek, 1973; 1976, 1979). Bu arada liberal eşitlikçiler, genellikle birçok meşru amaç ve idealin bulunduğu ve ticarî özgürlüğün bu amaçlardan ve ideallerden sadece bir tanesi olduğu biçimdeki geleneksel liberal görüşü paylaşmaktadır. Liberal eşitlikçilik, liberal eşitlikçilik taraftarlarının, modern liberal-

lerle aynı çizgiye gelmelerine neden olan eşitlik ve özgürlük kavramları sayesinde, kendilerini politik olarak birbirlerine benzeyen klâsik liberallerin ve libertiyenlerin solunda görmek istemelerine işaret etmektedir.

Liberal düşünce tarihinin ve söz konusu düşüncede son zamanlarda meydana gelen gelişmelerin incelenmesi çerçevesinde, liberallerin hangi politik idealleri, amaçları ve inançları olduğu konusunda tam olarak bir belirlemede bulunmanın zor olacağını ifade eden Ryan'la (1993) kolaylıkla fikir birliğine varılabilir. Bununla birlikte, liberalizmin ne tür bir ideoloji olduğu konusunda yeniden bir araya getirilmiş bir tanım yapmaya ilişkin birkaç girişimde bulunulmuştur. John Gray'ın bulduğu çözüm, tüm liberallerin hepsinin de aynı olduğuna olan inancını vurgulamak biçiminde olmuştur. Gray, tüm liberallerin sıkı sıkıya bağlanmış oldukları ve kendilerini liberal olmayanlardan ayıran insan ve toplum düşüncesinin oldukça soyut niteliğe sahip olan dört unsurunu tanımlamıştır:

> "Liberal geleneğin tüm varyantlarında ortak olan husus, insan ve toplum konusunda kendine özgü bir biçimde modern olan belli bir düşüncenin ortaya konmasıdır. Bu düşüncenin temel unsurları nelerdir? Herhangi bir sosyal ortaklığın taleplerine karşı kişinin ahlâkî olarak önceliğini ileri sürdüğünden *bireyselci*; tüm insanların aynı ahlâkî statüde olduğunu ileri sürdüğünden ve insanoğlu arasında ahlâki değer konusunda legal ya da politik farklılık düzeninin uygun olduğunu reddettiğinden, *eşitlikçi*; insan türünün ahlâkî birliğini ve ikincil öneme sahip belli tarihî birleşmeler ve kültürel şekilleri onayladığından, *evrenselci*; tüm sosyal kurumların ve politik düzenlemelerin düzeltilebilir ve geliştirilebilir olduğunu onaylaması nedeniyle *ıslah edici* olması. İnsan ve topluma ilişkin bu düşünce, liberalizmin, geniş bir içsel

çeşitlilik ve karmaşıklıkla birlikte üstünlük elde etmesini sağlayan belli bir kimliğe sahip olmasıdır (Gray, 1995: xii. İtalikler yazara aittir)".

Ryan'ın liberalizm üzerine giriş niteliğinde yazdığı deneme aynı zamanda liberalizmin 'liberal antipati' ve üç 'liberal reçete' başlıkları altında özetlenen kimi merkezi öneme sahip üç ilkesinin ayrıntılarını içermektedir. Ryan'a göre (1993), politik mutlakıyetçilik, teokrasi ve sınırsız kapitalizm açısından liberal antipati, Locke'dan günümüze kadar tüm liberallerin sahip oldukları ortak noktadır. Bunların içinde yer alan sonuncu unsur olarak belirtilen sınırsız kapitalizm, klâsik liberaller tarafından ticarî özgürlüğe vurgu yapması nedeniyle bir ölçüde şaşkınlık yaratmaktadır. Bununla birlikte, Ryan'ın da gösterdiği gibi, Smith gibi piyasa ekonomisine ilişkin olarak klâsik liberallerin işaret ettikleri hoşa giden değerlendirmeyle, Ryan'ın zımnen 'yerleşik' liberalizmin dışında tuttuğu ve birçok libertiyen tarafından ortaya konan herhangi türden bir piyasa faaliyetinin kararlı bir biçimde desteklenmesi arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Diğer taraftan, daha bilindik reçeteler ima etmektedir. Liberalizmin, her şeyden önce, bireylerin hayata ilişkin kararlarda farklı anlamlı seçenekler arasında seçim yapmada kesinkes özgür olmaları gerektiğini vurgulayan politik teoriler seti olduğunu söylemektedir. İkinci olarak, liberalizm, toplumun kesinlikle hukuk kuralı ve demokratik yönetişime bağlı olması görüşünü içinde barındırmalıdır. Son olarak da, Ryan liberalizmi, devlet gücünün kesinlikle ihtiyatlı ve anayasal sınırlar içinde, örneğin, Locke ve Montesquieu gibi ilk liberallerin ileri sürdüğü gibi güç ayrılığına dayanan bir sistem içinde kullanılmasına bağlamaktadır. Liberalizm, hiç şüphesiz, daha ziyade belirsiz ve çoğu kez de çekişmeye konu olan bir kavramdır. Genellikle, bir kişinin politik bakış açısını ya da politik inançlarının iyi tanımlanmış ve çok açık bir biçimde sınırının çizilmesinden ziyade bir

ülkenin politik kültüründe kökleşmiş bireysel özgürlük ve demokrasiye yönelik konumunu ifade eder (Waldron, 1987; Shklar, 1989; Walzer, 1990; Larmore, 1990; Rawls, 1993; Galston, 1995; Kekes, 1997; Gray, 2000). Bununla beraber, liberalizme ilişkin başlangıç bilgisi olarak, bu kavramın, en iyi, *amaçları; anayasal demokrasinin, sınırlı devletin, bireysel özgürlüğün ve insanın iyi bir biçimde var oluşuna yardımcı olan temel insan ve medenî hakların en göze çarpan bir biçimde yayılması, derinleşmesi ve korunması olan, politik bir program ya da ideoloji olarak* anlaşılabileceğini ileri sürme arzusundayız.

Bu tanım, kısmen, liberalizmin, insan ve topluma ilişkin 'metafizik' bir kavram olmaktan ziyade demokratik yönetim kurmaya ve korumaya ve bireysel özgürlüğü sağlamaya ilişkin pratik teori olarak daha iyi anlaşılabileceğini vurgulayan Giovanni Sartori tarafından geliştirilmiştir. Bunun anlamı, liberalizmin pek de 'partizan' bir ideoloji olmadığı ve demokrasi ve özgürlük gibi amaçlara ve ideallere bağlananlar arasında paylaşılan bir mirasa benzediğidir. Tanımımızın ise liberal politikaların uygulamalı yönünü önemli yanlarını ve liberallerin gerçekleşmesini görme arzusunda oldukları en temel amaçları ortaya koyması nedeniyle birçok tanımdan daha iyi olduğuna inanıyoruz. Zira tanımımız metafizik gerçek dışılığa kaçmayı denememektedir. Gray'in tanımından daha tartışmalı olacaksa da, aslında 'temelde karşı konulan kavram' haline gelmeyi temsil etmek üzere yapılan diğer girişimlerden politik olarak (küçük bir umutla da olsa) daha uygun olduğuna inanıyoruz (Abbey, 2005; Gallie, 1956).

Neoliberalizm: Kavramsal Tarih ve Tanımlar

'Eleştirel' Literatür

Saad-Filho ve Johnston (2005, s.1)'e göre, "neoliberalizm çağında yaşamaktayız". *Neoliberalism – A Critical Reader*, adlı kitaptaki diğer yazarlar ise kaçınılmaz olarak gerçeklere dayalı ol-

masa da, güç ve servetin, 'neoliberalizm' olarak teşhis ettikleri bir iktisadî ve politik ideolojinin pratik olarak yürürlüğe girmesinin bir sonucu olarak artan ölçüde ulusötesi kurumlar ve elit gruplar içinde yoğunlaştığı biçimdeki bir ortak görüşü paylaşmaktadırlar. Kitabın arka kapağındaki reklâm yazısında, kitabın yayıncısı daha ileri gitmekte ve neoliberalizmi 'günümüz dünyasını şekillendiren hâkim ideoloji' olarak tanımlamaktadır. Ancak, işi anlamlı bir biçimde gölgede bırakan önemine rağmen Saad-Filho ve Johnston "neoliberalizmi pür teorik temellerde tanımlamayı imkânsız" görmektedir (2005, s.1).

Aynı kitaptaki bir başka yazıya göre ise neoliberalizmin ortaya çıktığını tarihe ilişkin kesin bir şey söylemek mümkün olmamasına rağmen temellerinin Adam Smith tarafından savunulan klâsik liberalizme ve iktisat teorilerinde bulduğu insan ve topluma ilişkin spesifik kavramsallaştırmaya kadar gittiği belirtilebilir (Clarke, 2005). Bu görüş temelinde, neoliberalizmin, iktisat teorisi ve politika yapımında tam anlamıyla yeni bir paradigma - kapitalist toplumun gelişiminin bugünkü aşamasının arkasında yatan ideoloji- ve aynı zamanda, Smith'in iktisadî teorilerinin ve on dokuzuncu yüzyıldaki entellektüel mirasçılarının yeniden canlanması olduğu düşünülür.

Söz konusu tartışma, John Maynard Keynes (1936) ve onu izleyenlerin iktisat teorilerinin yerini neoliberalizmin aldığı 'önemli bir tersine dönüşün' ortaya çıktığı iddiasında olan Palley (2005) tarafından sürdürülmüştür. Alışılageldiği biçimde ifade edildiği üzere, Keynesyenizm, 1945 ve 1970 yılları arasındaki dönemde iktisadın ve iktisadî politika yapımının hâkim teorik çerçevesi olmasına rağmen yerini Milton Friedman tarafından canlandırılan teoriler ve araştırmalarla 'parasalcı' yaklaşıma bırakmıştır (Friedman, 1962; Friedman and Schwartz 1963)). O zamandan beri, 'neoliberalizmin' yani parasalcılık ve konuyla ilgili teorilerin, ekonomide çok ciddi düzeyde sayılmayacak devlet düzenlemelerine ve tam istihdam ve yoksulluğun azaltılması

gibi 'Keynesyen' amaçlardan ziyade iktisadî politikanın istikrarına önem vermeye meyletme olarak gösterilen makroekonomik politikaya hâkim olduğuna inanma durumuna getirilmiş bulunuyoruz.

Munck (2005)'in de belirttiği gibi, 'kendi kendini düzenleyen piyasa' ihtimali, klâsik liberalizmin merkezî varsayımı ve neoliberaller arasında da önemli bir düşüncedir. Kaynakların etkin dağılımı iktisadî sistemin en önemli amacıdır ve Munck'un 'neoliberal iktisat teorileri' olarak ortaya koyduğu tanımlamaya göre de, kaynakların en etkin bir biçimde tahsis edilmesi de piyasa mekanizmasıyla gerçekleşir. Bu nedenle, devlete ait kurumların ekonomiye yönelik müdahale girişimleri, müdahalenin piyasanın ince ayar mantığı çerçevesinde mantığına zarar verebilmesi ve iktisadî etkinliği azaltabilmesi nedeniyle hemen hemen her zaman arzu edilmez. 'Hâkim ideoloji günümüz dünyasını şekillendirdiğinden', neoliberalizm, Munck'a göre, uluslararası ticaret ve kamu politikasına ilişkin reformlarını içinde barındıran günümüz tartışmaları üzerinde büyük bir güç kullanmaktadır. Bir kimse, temel olarak, ya neoliberal reformlara karşı tavır almak ya da söz konusu reformların yayılması ve kendini korumasına katkıda bulunmaya zorlanır.

Neoliberalism–A Critical Reader adlı kitap birçok açıdan, temel amacı, 'neoliberalizm' adı altında süren güçlü bir eğilimi açığa çıkarmak olan 'eleştirel literatürün' son zamanlardaki dalgasının tipik bir temsilcisidir (örneğin, Blomgren, 1997; Bourdieu, 1998; 1998a; 2001; Giddens, 1998; Chomsky, 1999; Campbell and Pedersen, 2001; Touraine, 2001; Marsdal and Wold, 2004; Rapley, 2004; Harvey, 2005; Hagen, 2006; Plehwe et al. 2006). Bu çalışmaların bazıları neoliberalizme, 'neoliberalizm' tanımına, Saad-Filho ve Johnston gibi, karşı geldiklerini iddia ederek tümüyle belirsiz bırakmaktan oldukça memnun görünmenin yanı sıra söz konusu kavrama büyük bir önem atfetmektedir. Bu nedenle, kavramın, en azından bazı çevrelerde, hemen hemen

hiç arzu edilmeyen iktisadî ve politik gelişmeleri tanımlayan genel bir protesto kelimesi haline geldiği konusunda kuşku duyulmaya başlanması kolaydır.

Neoliberalizm: Kavramsal Tarih

Ancak, literatürde son zamanlarda meydana gelen artış neoliberalizmin yeni bir olgu olduğunu ileri sürse de, kelimenin kullanılmaya başlaması, ünlü Fransız iktisatçısı ve kooperatif hareketinin önde gelen ideologu olan Charles Gide'in (1898; 1922) on dokuzuncu yüzyılın tam da sonlarına doğru yazdığı bir makaleye kadar geriye gitmektedir (*Oxford English Dictionary* 1989a). Temelde sözüm ona 'neoliberal' İtalyan iktisatçısı olan Maffeo Pantaleoni'ye (1898) karşı bir polemik niteliğinde olan makalesinde Charles Gide, neoliberalizm kelimenin, neoliberalizmin Adam Smith ve hizmetkârlarının klâsik liberal iktisat teorilerine bir geri dönüş niteliğinde olduğunun düşünüldüğü daha sonraki dönemdeki kullanımının habercisi durumundadır. Bununla beraber, Gide'ten sonra birkaç kişi onun kullandığı kavramı kullanmıştır. Farklı yazarların liberalizmin farklı yönlerini vurgulamalarından dolayı, bu kavramın kullanımı, söz konusu yazarların liberal teoriye son zamanlarda yapılan katkıları 'neoliberal' olarak tanımladıklarında, uygun değildir (örneğin, Barnes, 1921; Burns, 1930; Merriam, 1938). Kitap boyutunda ve başlığında 'neoliberalizm' kelimesinin kullanıldığını keşfedebildiğimiz ilk uzun çalışma, Jacques Cros'un "*Le néo-Libéralisme' et la Révision du Libéralisme*" adlı doktora tezidir (Cros, 1950). Cros'a göre, neoliberalizm, Wilhelm Röpke (1944; 1945) ve Friedrich von Hayek (Hayek, 1944; Hayek et al., 1935) gibi politika teorisyenleri tarafından II. Savaş'm hemen öncesinde ve sırasında klâsik liberalizmi yeniden güçlendirme amacıyla gerçekleştirilen birkaç girişim sonucunda ortaya çıkan politik bir ideolojidir. Cros'un esas argümanı, temelde, söz konusu 'neoliberallerin', modern, Beveridge ve Keynes'in eşitlikçi liberalizmiyle karşılaştırıldığında, daha sağ

kanat ya da *laissez-faire* tutumu iktisadî politika sorunlarına yönelik olarak kullanarak liberalizmi yeniden tanımladıklarıdır. Cros genellikle söz konusu 'neoliberalleri' sadece, özellikle de entellektüeller arasında, birkaç kişinin totaliterciliğe karşı konuşmalarından dolayı alkışlamıştır. Bununla birlikte, Cros, çoğu klâsik liberal tarafından, bireysel özgürlüğün devletin gönüllü bir biçimde bir bütün olarak toplumun iyiliği ya da vatandaşlarının çıkarları için ekonomiyi kontrol yeteneğinden vazgeçtiği serbest piyasa ekonomisine dayandığını kabullendikleri temel tezleri konusunda şüpheciliğini sürdürmüştür.

Cros'tan sonra, 'neoliberalizm' kavramının ara sıra kullanıldığı kırk yıllık bir süre söz konusudur. Bu kavram daha sonra da esas olarak, Batı Almanya'nın özellikle de Röpke ve sözüm ona diğer 'ordo-liberallerin' etkilerinin ana kaynağı olan 'sosyal piyasa ekonomisinin' (*soziale Marktwirtschaft*) gerisindeki ideolojiye seyrek de olsa küfredildiği zaman Almanya'nın durumunu tanımlamada kullanılmıştır (Arndt, 1954; Friedrich, 1955). Cros'un çalışmalarını kısmen de olsa dayandırdığı kişi, özellikle analizini Federal Alman Cumhuriyeti'nin politik ve iktisadî gelişmelerini *Neoliberalismus* kavramı etrafında yoğunlaştırma girişiminde bulunan Alman sosyal teorisyeni ve Katolik teolog Edgar Nawroth'dur (Nawroth, 1961; 1962).

Nawroth'un çalışmalarında, ilk iki Batı Alman Başbakanı olan Konrad Adenauer ve Ludwig Erhard'ın piyasa ekonomisini liberal demokrasi ve 'neoliberalizm' ve faşizm ve komünizm arasında yer alan 'üçüncü yol' olarak tanımlanan 'Katolik sosyal öğretisinin' bazı unsurlarıyla birleştirme girişimleri yer almaktadır. Bununla birlikte, Nawroth daha ziyade eklektik olan bu ideolojiye karşı şüphe duymaya devam etmiş ve özellikle de açık piyasa ekonomisinin kişileri açgözlü ve bencil hale getirdiği ve böylece de, ahlâkî gelişimlerini ve Alman toplumunun ülke içi dayanışmasını zayıflattığı biçimdeki algılaması üzerinde yoğunlaşmıştır. Kısaca, Nawroth'un Batı Alman 'neoliberalizmine' yöne-

lik oldukça muhafazakâr eleştirisi, neoliberalizm kavramını karakteristik olarak, son zamanlarda çoğu kez 'eleştirel literatürde' neoliberalizmle birlikte hatırlanan doktriner katılığı olmayan iktisadî sistemi tanımlamak üzere kullanmış olsa da, neoliberalizm kelimesinin yetersiz bir biçimde kullanılması konusunda yeni bir gelenek başlatmıştır.

Cros ve Nawroth'un bugünlerdeki hâkimiyetini 1990'larda elde ettiğini belirttikleri neoliberalizm kavramı, yavaş yavaş ve aşama aşama, dünyanın geriye kalan kısmına ihraç edilmiştir. Bu hareketin ilk aşamalarına, Cros ve Nawroth'un neoliberalizm kavramını İngilizcenin konuşulduğu dünyaya ihraç etmede zımnî bir girişimde bulunan Belçika asıllı Amerika'lı filozof Wilfried ver Eecke (1982) tarafından yazılan bir makalede tanık olabiliriz. Ver Eecke makalesinde neoliberalizm kavramını, Alman ordo-liberalizminin yanı sıra ona göre, örneğin anti tröst kanunları çıkartmak ve sadece fiyat istikrarını sağlamak amacıyla para politikası uygulayarak piyasa ekonomisini korumak için müdahale hakkını saklı tutmada devletin güçlü bir tercihte bulunduğu anlamına gelen Amerikan parasalcılığını tanımlama için de kullanmıştır. Bu nedenle, makalesinde, neoliberalizm kavramını, Cros ve Nawroth tarafından sunulanlarla karşılaştırdığımızda daha olgunlaşmış bir durumda görebiliriz. Ver Eecke'm anlayışında, neoliberalizm, liberal teoriye son zamanlarda yapılan herhangi bir türden katkının tanımlamasından ziyade *laissez-faire* iktisadî politikalara getirilen radikal çözüm biçiminde kendini gösteren belli bir liberalizm *türü* için kullanılan kavram olma özelliğini taşımaktadır. Bu politikaların taraftarları arasında ilkelerinden vazgeçmeyen Mises ve Hayek gibi klâsik liberallerin, Friedman gibi 'serbest piyasalardan' algıladıklarını kurma ve koruma üzerinde duran parasalcıların, diğer iktisatçıların ve son olarak da, Nozick ve Rothbard gibi, minimal ya da uygulama içinde bulunmayan devlet talebi çerçevesinde bireysel özgürlük sorunları üzerinde tekrar tekrar ısrar eden libertiyenlerin olduğu görülebilir.

David Harvey'in Neoliberalizm Tanımı

Son zamanlardaki 'eleştirel' literatür içinde yer alan David Harvey yazmış olduğu *A Brief History of Neoliberalism* adlı kitabıyla, Cros, Nawroth ve ver Eecke tarafından sunulan analizlere kısmen geri dönerek, neoliberalizm kavramının geniş çaplı tanımını vermeye çalışan birkaç kişinin içinde yer almıştır (Harvey, 2005). Görüşümüze göre, vermiş olduğu tanım, neoliberalizmin ne tür bir olgu olduğu sorununa gerçekten ışık tutmaktadır:

> "Neoliberalizm, öncelikle, insanoğlunun refahının en iyi, bireysel girişim özgürlüklerini ve vasıflarını sağlam temellere dayanan mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretle karakterize edilen kurumsal çatı içinde geliştirmeyi hedefleyen bir politik iktisadî uygulamalar teorisidir. Devletin rolü, böylesi uygulamalara uygun kurumsal bir çatı yaratmak ve bu yapıyı korumaktır. Devlet, örneğin, paranın niteliğini ve avantajlarını garanti altına almalıdır. Devlet, aynı zamanda, piyasaların işlevlerini yerine getirmek için gerektiğinde güç kullanarak özel mülkiyet haklarını sağlam temellere oturtmak ve garantiye almak için gerekli askerî, savunma, polis ve legal yapılar ve işlevleri muhakkak oluşturmalıdır. Bunun ötesinde, piyasalar mevcut değilse (toprak, su, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ya da çevre kirliliği alanlarında), bunlar devletin gerçekleştireceği girişimler yoluyla oluşturulmalıdır. Ancak, devlet bu görevlerini yerine getirirken işi tehlikeli olacak boyutlara ulaştırmamalıdır. Devletin piyasalara müdahalesi (bir kez başladığında), teoriye göre, ikincil tahmin yapan piyasa sinyalleri hakkında yeterli bilgiye sahip olma ihtimali olmadığından ve güçlü çıkar grupları devlet müdahalelerini (özellikle demokrasilerde) kendi yararlarına olacak bir biçimde kaçınılmaz olarak saptıracak ve etkileyeceğinden, yeterli minimumda tutulmalıdır (Harvey, 2005, s. 2)."

Harvey'in öne sürdüğü neoliberalizm tanımının, dünyanın politik-iktisadî uygulamalarda ve düşüncede 1970'lerden bu yana neoliberalizme doğru empatik bir dönüşüm yaşamaya başladığına yönelik olarak gelişen güçlü bir inancının yer aldığı analizine derç edebilmek için uyarlanmış olduğu söylenmelidir (Harvey, 2005, s. 2). Harvey ortaya koyduğu neoliberalizm tanımıyla genelde liberalizmin canlanmasının yanı sıra son zamanlarda daha ılımlı hale getirilmiş 'iliştirilmiş liberalizm' yani modern liberalizm tarafından canlandırılan makroekonomik yönetişime Keynesyen yaklaşımlar biçiminde olan ayırt edici iktisat teorisi olarak da görme teklifinde bulunmaktadır. Harvey'in neoliberalizmi 'yerleşik' liberalizmin devamı olarak değil de, ana akım liberal değerlerden ve politikalardan bağımsız bir biçimde yaşayan bir şey olarak gördüğü açıkça ortadadır. Gerçekte, bazı neoliberaller, Harvey'in de yer verdiği neoliberalizmin politik öncü kolu arasında bulunan Deng Xiaoping ve Augusto Pinochet gibi anti liberal otokratlar gibi, hiçbir surette anlamlı bir biçimde liberal değildir. Bununla birlikte, liberal kimliğe sahip liberallerin de olduğu görülmektedir ve bunların arasında, Harvey'in son zamanların tarihine ilişkin görüşleri çerçevesinde, her şeyin büyük ölçüde neoliberal olmasından sorumlu Reagan ve Thatcher gibi gerçek anlamda muhafazakâr politikacıların yanında, Hayek ve Friedman gibi göze çarpan politika teorisyenleri ve iktisatçılar da yer almaktadır. Harvey, Thatcherizm'den 'Çin karakterli sosyalizme' kadar her şeyi içermekte olan tanımıyla, oldukça doğru bir biçimde neoliberalizmin, 'tam bir' politik ideolojiden çok politik iktisat uygulamaları teorisi olduğunu vurgulamaktadır. Gerçekte, neoliberal iktisat uygulamalarının beğenilen değerlendirilmesi ve 'yerleşik' liberalizme ilişkin ifadeler arasında herhangi bir türden kesin bir bağlantı ya da korelasyon görülmemektedir.

Neoliberal Politik Felsefe

Neoliberalizmle ilgili olarak ortaya konacak ancak bu kez normatif bakış açısından yapılacak girişim, Anna-Maria Blomgren (1997) tarafından politik teori çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Friedman, Nozick and Hayek'in politik düşüncesine yönelik olarak yaptığı 'eleştirel analizde', söz konusu kişilerin politik ve iktisadî teorilerini 'neoliberal politik felsefeyi' temsil etmeleri nedeniyle tanımlamıştır.[1] Blomgren'in neoliberalizme ilişkin temel nitelendirmesi de dikkat çekici bir biçimde Harvey'in tanımıyla örtüşmekle birlikte neoliberal düşüncenin içsel çeşitliliğini daha açık bir biçimde vurgulamaktadır:

> "Neoliberalizm, bireysel özgürlüğe ve özel mülkiyet hakkına öncelik veren bir politik felsefe olarak düşünülür. Bununla beraber, ortaya çıktığı haliyle basit ve homojen bir felsefe değildir. Normatif sonuçlardan etik temellere kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bir ucunda, tam bir *laissez-faire*'ci bir 'anarko-liberalizm ve devletin tümüyle ortadan kalkmasıdır. Diğer ucunda ise gece bekçisi olma durumu olarak belirtilen işlevlerini aşan devlet talep eden 'klâsik liberalizm' yer almaktadır" (Blomgren 1997:224).

Blomgren'in sahip olduğu görüş çerçevesinde, Hayek, Friedman ve Nozick neoliberal değerlendirmelere ve politikalara teorik

---

1) Buna ilâveten, Blomgren (1997, 14-15) David Gauthier, Jan Narveson, Milton'un oğlu David Friedman, Murray Rothbard, James Buchanan ve Ayn Rand'i neoliberal politik felsefe kategorisinin diğer önde gelen üyeleri olarak belirtmiştir. Bunun yanı sıra örneğin Blomgren'in kategorileştirmesine kolayca uyan ve onun faydacılığa dayanan neoliberalizm olarak tanımladığı politik görüşlerini ifade eden Johan Norberg (2001) ve Thomas Friedman (Thomas Friedman, 2006) bulunmaktadır.

temel sağlamaktadır. Örneğin, Friedman görünüşte, *görkemli* liberalizmin tipik temsilcisidir ve deregülasyon, özelleştirme ve radikal vergi indirimleri gibi neoliberal politikaların sahip olduğu politik süreçlerin algılanan sonuçlarını, tüm ekonomi için geçerli olması çerçevesinde beğenmektedir. Bununla birlikte, Blomgren konuyu derinden araştırdığında, Friedman'ın tavsiye ettiği politikaların gerçekten en nihayetinde doğal kanun kavramına dayandığını görmüştür. Bununsa anlamı, sonuçta Friedman'ın, insanoğlunun doğal olarak sosyal bir varlık olması ve sahip olduğu bu sosyal doğanın, bireylerin 'seçme serbestisi' hususuna büyük önem vermesini sağlayan belli bir örgütlenmiş toplumu gerektirmesi nedeniyle neoliberal politika 'paketine' ve iktisadî uygulamalara neden olmasını istemesidir (Friedman, 1962; 1980).

Hayek de, benzer bir şekilde, neoliberalizm lehine faydacı tartışmaya yakın dururken, sonuçta politik düşüncesini doğal kanuna dayandırarak daha muhafazakâr bir neoliberal tip olarak ortaya çıkmaktadır. Bireysel özgürlük ve refahı sağlamada çöken suni olarak yaratılan herhangi bir düzenden daha iyi olan sosyal düzene ilişkin 'spontane düzen' kavramı, Hayek'in teorisinin merkezidir (özellikle Hayek, 1944; 1973).

Son olarak da Nozick, en azından politik felsefe konusundaki ilk çalışmalarında, *deontolojik* neoliberalizmin temsilcisidir: Friedman ve Hayek gibi hemen hemen aynı politikaları savunmakla beraber, değişmez doğal kanunların tüm insanoğlu için geçerli olduğu ve bu hakların da devletin oynayacağı role ilişkin hiçbir meşruiyet kazandırmadığını belirten bir fikre sahiptir (Nozick, 1974). Bununla beraber, ekonomiye devlet müdahalesi anlamına da gelse, Nozick, devletin geçmiş adaletsizlikleri düzeltmesini istemektedir. Friedman ve Hayek'in aksine Nozick, tartışmasını neoliberal politikaların lehine sürdürdüğünde, söz konusu politikaların anlamlı bir şekilde kendini gösteren *iyi sonuçlarını* üstü kapalı bir biçimde de olsa araştırmamasına rağmen böylesi politikaların, adalet ve doğal haklar konusuna ilişkin al-

gılamasıyla uyumlu bir toplum yaratmada *doğru tedbirler* olması üzerinde odaklanmaktadır.

Blomgren'in, kitabında yapmış olduğu farklı neoliberalizm tipleri arasındaki bu kategorileştirme, oldukça açık bir biçimde, tümüyle sorun olmayacak bir niteliktedir. Diğer yorumlar için de, örneğin, Friedman ve Hayek'in politik düşüncesinin Blomgren'in tasavvur ettiği doğal kanundaki temel olmaktan ziyade dolaylı olarak faydacı temelde olması gibi, kategorileştirme yapmak mümkündür (Malnes, 1998; Lundström, 1998). Bununla beraber, yaptığı tüm analizde geride kalan anlaşılması kolay olan husus, sormuş olduğu son sorudur: Ortada dönüp duran aynı politikaların oldukça yaygın farklı teorik haklılıkları veri iken, neoliberalizmi politik düşüncenin uyumlu geleneği olarak görmek anlamlı mıdır? Bununla birlikte, belki de neoliberalizmi, farklı politik felsefe olduğunu düşünmek yerine sınırları belli olmayan bir politik teoriler setinin uygun bir tanımlaması olarak görmek daha iyi olacaktır. Devletin tümüyle ortadan kaldırılması inancını benimseyen Rothbard'ın 'anarko-kapitalizmden', tutun da güçlü olmakla birlikte oldukça geniş kapsamlı aktif olmayan bir devlet inancını bünyesinde barındıran Mises ve Hayek'in 'klâsik liberalizmi' silsilesi içinde yer alan bu teoriler, bireysel ve ticarî özgürlük kadar sosyal yaşamın gerekli önkoşuludur. Bu farklı politik filozoflar bazen radikal bir biçimde 'devletin yıkılmasını' ve piyasa mekanizması tarafından yönetilen bir toplum yaratılmasını savunan tek ses olarak karşımıza çıkarlar. Ancak, söz konusu filozoflar, neoliberalizmin bayraktarlığı altında toplanmaktan ziyade içsel farklılıklarını ciddiye alan ince ayar eleştirilere izin verecek kadar da birbirlerinden uzaktır.

Neoliberalizmin Tanımı

Bu nedenle, elinizdeki çalışmanın olduğu kadar, literatürün yukarıda kısmen belirtilen yapısının ışığı altında, öncelikle Blomgren ve Harvey gibi 'eleştirel literatürün' daha ılımlı sesleri

temelinde doğrudan oluşturulan bir tanımı önermek istiyoruz. Bununla beraber, önerdiğimiz tanımın konuya ilişkin daha yakın bir tanım olduğuna ve neoliberalizm olgusunun ve günümüz dünyasında politika koşullarının daha tarafsız bir analizi çerçevesinde daha iyi bir işlev göreceğine inanıyoruz:

Daha önce de gördüğümüz gibi, neoliberalizm, devletin yegâne meşru amacının güçlü özel mülkiyet hakları kadar bireysel özellikle de ticarî özgürlüğü korumak olduğu kanaatini en dikkat çekici ve prototipik olarak benimseyen, sınırları sert bir biçimde çizilmemiş politik inançlar dizisidir (özellikle Mises, 1962; Nozick, 1974; Hayek, 1979). Bu kanaat, daha sonra genellikle devletin güç ve büyüklük olarak muhakkak minimal düzeye gelmesi ya da en azından sert bir biçimde azaltılması gereği ve devletin yegâne meşru amacı ötesinde bir amacın kabul edilemez olduğu inancını yaymaktadır (Mises, 1962; Nozick, 1974; Hayek, 1979). Bu inançlar, serbest piyasa ve serbest ticaret sistemlerinin geçerli olacağı uluslararası düzeye de uygulanabilir; uluslararası ticareti düzenlemede kabul edilebilecek tek gerekçe, ulusal düzeyde kayıtsız şartsız gerçekleştirilmesi gereken benzer türde ticarî özgürlüğü ve güçlü mülkiyet haklarını korumaktır (Norberg, 2001; Friedman, 2006).

Neoliberalizm genellikle, özgürce uyarlanmış piyasa mekanizmasının tüm mal ve hizmetlerin mübadelesinde optimal yol olduğunu da bünyesinde barındırmaktadır (Friedman 1962; 1980; Norberg 2001). Serbest piyasaların ve serbest ticaretin, herhangi bir insan topluluğunun spontane düzeni üzerinde kurulan ve böylece de, daha fazla bireysel özgürlük ve refah ve daha etkin kaynak dağılımı sağlayan yaratıcı potansiyeli ve girişimci ruhu özgürleştireceğine inanılır (Hayek, 1973; Rothbard, [1962/1970] 2004).

Neoliberalizm aynı zamanda da ahlâkî erdem bakış açısını da içermektedir: ilgili piyasalara girebilen ve bu piyasalarda yetkin bir aktör olarak işlev görebilen kişi, iyi ve erdemli bir kişidir.

Serbest piyasayla birlikte var olan riskleri kabul etmeye ve böylesi bir katılım nedeniyle ortaya çıkan hızlı değişikliklere kendini uydurmaya isteklidir (Friedman 1980). Kişiler aynı zamanda da özgürce yapmış oldukları tercihler ve seçişlerin ortaya çıkardığı sonuçların yegâne sorumlusudur: eşitsizlik ve sosyal adaletsizlikler, özgürce alınan kararların sonuçları olarak görülebilmesi ölçüsünde ahlâkî olarak kabul edilebilir (Nozick, 1974; Hayek, 1976). Kişi, devletin piyasayı düzenlemesini ya da özgürce başladığı piyasa işlemleri sonucunda karşılaştıkları kayıpların tazmin edilmesini talep ederse, bu durum, söz konusu kişinin ahlâkî olarak zıvanadan çıkmış ve olgunlaşmamış olmasının bir göstergesi olarak görülür ve totaliter bir devlet taraftarından pek bir farkı kalmaz (Mises, 1962).

Bu şekilde anlaşıldığında ve tanımlandığında, neoliberalizm, tam anlamıyla mükemmel bir politik felsefe ya da ideoloji arasındaki değil de, devlet ve dış dünya arasındaki ilişkinin nasıl düzenlenmesi gerektiğine ilişkin zayıf bir fikirler silsilesi haline gelir (Blomgren, 1997; Malnes, 1998). Gerçekte, neoliberalizm, en nihayetinde, politik süreçlerin nasıl düzenleneceğine ilişkin bir teori olarak anlaşılmaz. Neoliberalizm, örneğin, politik fikirlerle ilgili olarak demokrasi ve serbest mübadelenin olup olmaması gerektiğine ilişkin sorun karşısında sessiz kalır. Bunun anlamı ise Harvey'in de (2005) belirttiği gibi, neoliberalizmin canlandırdığı politikaların liberal demokrasiler dâhilinde olduğu kadar, otokratların himayesinde de yerine getirilmesidir. Gerçekte, neoliberaller, aslında, işin ya da bireylerin içinde özgürce yer aldıkları diğer süreçlerin mümkün olduğu kadar piyasaya bırakılması gerektiğini ve sonuç olarak da gerçek *politik* süreçlere mümkün olduğu kadar az bir işin bırakılması gereğini iddia ederler. Bu nedenle, neoliberalizm taraftarları 'eleştirel literatür' içinde demokrasiden şüphe eden kişiler olarak resmedilir: demokratik süreçler bazen rastlandığı gibi, neoliberal reformları yavaşlatır ya da bireysel ve ticarî özgürlükleri tehdit ederse, o za-

man demokrasiden uzaklaşılmalı ve bunun yerine, söz konusu amaca yönelik olarak düzenlenen uzmanların koydukları kural ya da legal araçlar işletilmelidir. Bu nedenle, neoliberal politikaların pratik olarak yerine getirilmesi, gücün politik süreçlerden iktisadî süreçlere, devletten piyasalara ve son olarak da, yasamadan ve sorumlu otoritelerden yargı merciine doğru yeniden oturtulmasına neden olacaktır (Østerud et al., 2003; Trollstøl and Stensrud, 2005; Tranøy, 2006).

'Neoliberalizm Çağında Mı Yaşıyoruz'?

Daha önce, neoliberalizmin, bizatihi kelimenin kendisinin ileri sürdüğü gibi, sadece liberalizmin yeniden canlanması olmadığını gördük. Neoliberalizm, 'özgürlük konusunda eşitlik' biçimde kendini gösteren geleneksel liberal taleplerin şekil değiştirerek, kabiliyet ve mevcut girişimlere yönelik özgürlük talebine dönüştüğü 'yerleşik' liberalizmin radikal bir ürünü olarak daha iyi algılanabilir. Burada, neoliberalizm, ne geleneksel muhafazakârlığın son zamanlardaki şekli ve ne de yeniden canlanması değil daha ziyade yeni ve tek ve kesinlikle daha uzlaşmaz politik fikirler silsilesi olan 'neomuhafazakârlık' olgusunu andırmaktadır.

Adı 'Neoliberalizm Çağındaki Politikalar' olan ve bu makalenin de içinde yer aldığı proje, dünyadaki politika ve iktisadî gelişime ilişkin önceki ve belirsiz aşamadan, 'neoliberalizm çağına' doğru gerçekleşen bir geçişin yolunda gittiğini ya da hemen hemen tamamlandığını ileri sürmektedir. Bir tanesi örneğin Filho ve Johnston'un *Critical Reader* ve Harvey'ın *A Brief History* adlı kitaplarda bulunanla ilgili olan bu analize göre insan, demokratik yönetişim ve politik otoritenin mevcut olduğu bir toplumdan, 'politika koşullarının' neoliberal düşünce ve teoriler nedeniyle canlandırılan politik reformların saldırısı nedeniyle ciddi bir biçimde perdelendiği yeni bir toplum şekline doğru hareket etmektedir.

İnsanın doğal olarak neoliberalizm çağında yaşadığımız inancına sahip olduğunda karşılaşacağı çok sayıda soru bulunmakta-

dır. En temel sorular, 'eleştirel' literatür ve tüm proje çerçevesinde yapılan analize yönelik olarak ortaya konan ve az buçuk saygısızca sorulan sorulardır: Neoliberalizmin, 'günümüz dünyasını şekillendiren hâkim ideoloji olması' diye bir şey söz konusu olabilir mi? Gerçekten, neoliberal ideoloji tarafından yönetilen bir toplum olarak anlaşılan 'neoliberal topluma' doğru mu gidiyoruz? 'Neoliberalizm çağında' yaşadığımızı düşünmemizin anlamlı bir tarafı var mıdır? Sorulacak başka sorular da bulunmaktadır. Neoliberalizmle canlanan kamu sektörü, ekonomi ve uluslararası ticarette reform gerçekleştiremeye yönelik bir eğilim varsa, hızlandırılacak olan söz konusu trend midir? Ya da 'neoliberal' reformların yavaşlatılması ya da tümüyle engellenmesine yönelik bir işaret mi bulunmaktadır?

Daha temel bir düzeyde, kavramın bilimsel faydası ve başarısına ilişkin birkaç soru daha sormak yerinde olacak gibi görünmektedir. 'Neoliberalizm' kavramı dünyanın gidişatını daha iyi anlamamıza yardımcı mı olacaktır, yoksa bizi yolumuzdan mı alıkoyacaktır? Bazılarının neoliberal iktisat teorileri ve ideolojisi tarafından canlandırılan kamu sektörü reformlarına ve diğer gelişmelere karşı koyacağı ve hatta nötralize edeceği kimi trendler üzerinde fazlaca durup, diğerlerine ilişkin eksik tahminlerde mi bulunacağız?

Ancak, geride cevaplanması gereken sorular bulunmaktadır: İnsanlarla, neoliberalizm çağında ya da neoliberal bir toplumda yaşadıklarını konuşmanın bir anlamı var mıdır? Yukarıda verilmeye çalışılan tanımların içerdiği inançlar ve tutumlar gerçekten yaygın ve etkili midir? Bu sorulara nihaî bir cevap vermemek bilgece bir iş olacak gibi görünmektedir. Bu sıkıcı bir çözüm olmakla beraber neoliberal ideolojinin hâkim olduğu çağdan ziyade büyük bir karmaşanın, belirsizliğin ve volatilitenin yaşandığı çağdan bahsetmemek belki de daha doğru ve uygun olacaktır. Ve bu yapılacaksa, neoliberalizm kavramı, son zamanlarda kimi politik etkileri olmakla birlikte, bir bütün olarak ele alındığında

büyük ölçüde radikal bir teori olarak varlığını sürdüren fikirler silsilesi olarak tanımlanacak gibi görünmektedir.

Neoliberalizmin, yukarıdaki literatürün çoğunun da ileri sürdüğü gibi günümüz dünyasında hüküm süren bir trend olup olmadığı ya da son zamanlarda toplum ve politika üzerinde belli etkileri olan daha ziyade radikal fikirler silsilesi olarak daha iyi algılanıp algılanmayacağı, açık bir soru olarak ortada kalacaktır. Ne olursa olsun, toplumu neoliberal kanallardan örgütlemek gibi görünen trendler daha yakından incelenmelidir. Ancak, aynı zamanda da, diğer kavramların dünyada son zamanlardaki trendleri daha doğru bir biçimde tanımlayıp tanımlayamayacağını da kendimize sormalıyız.

Kaynaklar

Abbey, Ruth (2005): "Is Liberalism Now an Essentially Contested Concept?"; *New Political Science* 27:461-480.

Ackerman, Bruce (1980): *Social Justice in the Liberal State*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.

Arndt, Erich (1954): "Neuliberalismus und Wirklichkeit – Neue Wege und alte Dogmen"; *Gewerkschaftlicher Monatshefte* 5:137-142.

Barnes, Harry E. (1921): "Some Typical Contributions of English Sociology to Political Theory"; *American Journal of Sociology* 27:289-324.

Beveridge, William (1944): *Full Employment in a Free Society*. London: Allen & Unwin.

Beveridge, William (1945): *Why I am a Liberal*. London: Jenkins.

Blomgren, Anna-Maria (1997): *Nyliberal politisk filosofi. En kritisk analys av Milton Friedman*, Robert Nozick och F. A. Hayek. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.

Bourdieu, Pierre (1998): *Contre-feux: Propos pour Servir à la Résistance Contre l'invasion Néo-libérale*. Paris: Éditions Liber.

Bourdieu, Pierre (1998a): "L_essence du néolibéralisme"; *Le Monde diplomatique* Mars 1998. http://www.monde-diplomatique.fr/1998/03/BOURDIEU/10167

Bourdieu, Pierre (2001): *Contre-feux 2: Pour un Mouvement Social Européen*. Paris: Éditions Raisons d_Agir.

Burns, Arthur R. (1930): "Die Konkurrenz (Untersuchungen über die Ord-

nungsprinzipen und Entwicklungstendenzen der Kapitalistischen Verkehrswirtschaft) [Review of Halm (1929)]"; *The Journal of Political Economy* 38:490-491.

Campbell, John L. and Ove K. Pedersen, eds. (2001): *The Rise of Neoliberalism and Institutional Analysis*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Chomsky, Noam (1999): *Profit over People – Neoliberalism and Global Order*. New York: Seven Stories Press.

Clarke, Simon (2005): "The Neoliberal Theory of Society"; pp. 50-59 in Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston: *Neoliberalism – A Critical Reader*. London: Pluto Press.

Cros, Jaques (1950): *Le Néo-libéralisme et la Révision du Libéralisme*. Thèse Droit. Toulouse: Imprimerie Moderne.

Eecke, Wilfried ver (1982): "Ethics in Economics: From Classical Economics to Neo-Liberalism"; *Philosophy and Social Criticism* 9:145-168.

Friedman, Milton (1962): *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.

Friedman, Milton (1980): *Free to Choose*. New York: Harcourt Brace Jovanovich. Friedman,

Milton and Anna J. Schwartz (1963): *A Monetary History of the United States 1867-1960*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Friedman, Thomas (2006): *The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century*. London: Penguin.

Friedrich, Carl J. (1955): "The Political Thought of Neo-Liberalism"; *American Political Science Review* 49:509-525.

Fukuyama, Francis (2006): *America at the Crossroads: Democracy, Power and the Neoconservative Legacy*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.

Gallie, Walter Bryce (1956): "Essentially Contested Concepts"; *Proceedings of the Aristotelian Society* 56:167-198.

Galston, William A. (1995): "Two Concepts of Liberalism"; *Ethics* 105:516-534.

Giddens, Anthony (1998): *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity.

Gide, Charles (1898): "Has Co-operation Introduced a New Principle into Economics?"; *The Economic Journal* 8:490-511.

Gide, Charles (1922): Consumers' Co-Operative Societies. New York: Alfred A. Knopf. http://fax.libs.uga.edu/HD3271xG453/1f/consumers_coop_societies.pdf.

Gray, John (1995): *Liberalism*. 2nd Edition. Buckingham: Open University Press.

Halm, Georg (1929): *Die Konkurrenz – Untersuchungen über die Ordnungsprinzipen und Entwicklungstendenzen der Kapitalistischen Verkehrswirtschaft*. Leipzig: Duncker & Humblot.

Hagen, Roar (2006): *Nyliberalismen og samfunnsvitenskapene – refleksjonsteorier for det moderne samfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.

Harvey, David (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Hayek, Friedrich A., et al. (1935): *Collectivist Economic Planning – Critical Studies on the Possibilities of Socialism*. London: Routledge.

Hayek, Friedrich A. (1944): *The Road to Serfdom*. London: Routledge.

Hayek, Friedrich A. (1960): *The Constitution of Liberty*. London: Routledge.

Hayek, Friedrich A. (1973): *Law, Legislation and Liberty: A new Statement of the Liberal Principles and Political Economy*. Volume I: Rules and Order. London: Routledge.

Hayek, Friedrich A. (1976): *Law, Legislation and Liberty: A new Statement of the Liberal Principles and Political Economy*. Volume II: The Mirage of Social Justice. London: Routledge.

Hayek, Friedrich A. (1979): *Law, Legislation and Liberty: A new Statement of the Liberal Principles and Political Economy*. Volume III: The Political Order of a Free People. London: Routledge.

Hermansen, Tormod (2005): "Den nyliberalistiske staten"; *Nytt Norsk Tidsskrift* 21:306-319 Kekes, John (1997): *Against Liberalism*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Keynes, John Maynard (1936): *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. London: Macmillan. Türkçesi *Genel Teori*, Kalkedon Yayinlari, 2008, İstanbul.

Kristol, Irving (1983): *Reflections of a Neoconservative: Looking Back, Looking Ahead*. New York: Basic Books.

Kymlicka, Will (2002): *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. 2nd Edition. Oxford: Oxford University Press.

Lane, Jeremy F. (2006): *Bourdieu's Politics: Problems and Possibilities*. London: Routledge.

Larmore, Charles (1990): "Political Liberalism"; *Political Theory* 18:339-360.

Laski, Harold J. ([1936] 1997): *The Rise of European Liberalism*. With a new introduction by John L. Stanley. New Brunswick, New Jersey: Transaction.

Lippmann, Walter (1937): *The Good Society – An Inquiry into the Principles of*

the Good Society. Boston: Little, Brown & Co.

Locke, John ([1689/90] 1823): "Two Treatises of Government"; vol. V, pp. 207-485 in *The Works of John Locke: A New Edition, Corrected*. London: Thomas Tegg et al. Lundström, Mats (1998): "Hayek, utilitarismen och nyliberalismen"; *Statsvetenskaplig Tidskrift* 101:313-321.

Malnes, Raino (1998): "Liberalismens mangfold"; *Statsvetenskaplig Tidskrift* 101:304-313.

Merriam, Charles E. (1938): "The Good Society [Review of Lippmann (1937)]"; *Political Science Quarterly* 53:129-134.

Mises, Ludwig von (1962): *The Free and Prosperous Commonwealth: An Exposition of the Ideas of Classical Liberalism*. Princeton, New Jersey: Van Nostrand.

Munck, Ronaldo (2005): "Neoliberalism and Politics, and the Politics of Neoliberalism"; pp. 60-69 in Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston: *Neoliberalism – A Critical Reader*. London: Pluto Press.

Nawroth, Egon Edgar (1961): *Die Sozial- und Wirtschaftsphilosophie des Neoliberalismus*. Heidelberg: F. H. Kerle.

Nawroth, Egon Edgar (1962): *Die wirtschaftspolitischen Ordnungsvorstellungen des Neoliberalismus*. Köln: Carl Heymann.

Norberg, Johan (2001): *Till Världskapitalismens försvar*. Stockholm: Timbro. http://www.timbro.se/bokhandel/pdf/9175664917.pdf.

Nozick, Robert (1974): Anarchy, State and Utopia. Oxford: Blackwell.

Østerud, Øyvind, Fredrik Engelstad and Per Selle (2003): Makten og demokratiet: En sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen. Oslo: Gyldendal.

Oxford English Dictionary (1989): "Liberal"; in *Oxford English Dictionary*, 2nd Edition.

Oxford English Dictionary Online. Oxford: Oxford University Press. http://dictionary.oed.com/cgi/entry/50132669.

Oxford English Dictionary (1989a): "neo-liberal"; in *Oxford English Dictionary*, 2nd Edition.

Oxford English Dictionary Online. Oxford: Oxford University Press. http://dictionary.oed.com/cgi/entry/00322928.

Palley, Thomas I. (2005): "From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms"; pp. 20-29 in Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston: *Neoliberalism-A Critical Reader*. London: Pluto Press.

Pantaleoni, Maffeo (1898): "An Attempt to Analyse the Concepts of „Strong and Weak_ in Their Economic Connection"; *The Economic Journal* 8:183-205.

Plehwe, Dieter, Bernard Walpen and Gisela Neunhöffer, eds. (2006): *Neoliberal Hegemony – A Global Critique*. London: Routledge.

Rapley, John (2004): *Globalization and Inequality: Neoliberalism's Downward Spiral*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner.

Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Rawls, John (1993): *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press. Röpke, Wilhelm (1944): *Civitas Humana – Grundfragen der Gesellschafts- und Wirtschaftsreform*. Erlenbach-Zürich: Eugen Rentsch.

Röpke, Wilhelm (1945): *Die deutsche Frage*. Erlenbach-Zürich: Eugen Rentsch.

Rothbard, Murray ([1962/1970] 2004): *Man, Economy, and State: A Treatise on Economic Principles—Power and Market: Government and the Economy*. [Two books republished in one file.] Auburn, Alabama: The Ludwig von Mises Institute. http://www.mises.org/rothbard/mespm.PDF.

Ryan, Alan (1993): "Liberalism"; pp. 291-311 in Robert E. Goodin and Philip Pettit (eds.): *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Blackwell.

Saad-Filho, Alfredo and Deborah Johnston (2005): "Introduction"; pp. 1-6 in Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston: *Neoliberalism – A Critical Reader*. London: Pluto Press.

Sartori, Giovanni (1987): *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham, New Jersey: Chatham House.

Shklar, Judith (1989): "The Liberalism of Fear"; pp. 21-38 in **Nancy L. Rosenblum** (ed.): *Liberalism and the Moral Life*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Touraine, Alain (2001): *Beyond Neoliberalism*. Cambridge: Polity. Tranøy, Bent Sofus (2006): Markedets makt over sinnene. Oslo: Aschehoug.

Trollstøl, Silje and Ellen Stensrud (2005): *Reform av offentlig sektor*. Forskningsrapport 3/2005. Oslo: Institutt for statsvitenskap.

Waldron, Jeremy (1987): "Theoretical Foundations of Liberalism"; *The Philosophical Quarterly* 37:127-150.

Walzer, Michael (1990): "The Communitarian Critique of Liberalism"; *Political Theory* 18:6-23.

Wolfson, Adam (2004): "Conservatives and neoconservatives"; *The Public Interest* 150:32-48.

NEOLİBERALİZMİN DOĞASI VE ÇELİŞKİLERİ*/**

Gérard DUMÉNIL-Dominique LÉVY

Giriş

Kapitalizmin işleyişini yöneten kurallar 1970'lerin sonunda birdenbire değişmiştir. Söz konusu değişme sadece başlıca kapitalist ülkelerde 1970'lerdeki iktisadî performansın kötüleşmesi ve bu kötüleşmeyi durdurmak için uygulamaya sokulan ilk politika önlemlerinin başarısızlığı çerçevesinde anlaşılabilir. Emek üretkenliğindeki artışın yavaşlaması, düşük birikim ve büyüme oranları, işsizlik, ekonomide meydana gelen aşırı ısınmaların ve resesyonların artması ve enflasyon, geçmişe yönelik olarak *1970'lerin ve 1980'lerin yapısal krizi* olarak adlandırılan çerçeveyi tanımlamıştır. 1960'lı yıllardaki refaha katkıda bulunan Keynesyen politikalar uygulamaya sokulmuş olmakla birlikte hızlanan enflasyon söz konusu politikaların yeterliliğine zarar vermiştir. Sözüm ona sosyalist ülkeler olarak adlandırılan ülkelerdeki artan zorluklar, kapitalist ülkelerdeki hâkim sınıfların temel poli-

---

* http://www.cepremap.ens.fr/levy/

** Prof.Dr. Uğur Selçuk Akalın tarafından İngilizceden çevrilmiştir

tik endişe duyuşlarının önüne geçmiştir. Bu gelişmeler, 1970'lerin sonunda ortaya çıkan politikaların keskin bir biçimde tersine dönmesinin koşullarını yaratmıştır. Bu dönüşümün önemli bir unsuru 1979 yılında para politikasının değişmesi, Carter Yönetiminin son yılında faiz oranlarındaki dikkat çekici yükseliş olmuştur. İngiltere'de Margaret Thatcher'in ve Birleşik Devletler'de de Ronald Reagan'ın seçilmesiyle birlikte, yeni gidişatın kapsamlı bir biçimde politik olarak ithal edilmesi açıkça ortaya çıkmıştır: işçilerin daha iyi yaşam standardı ve iş koşulları taleplerinin bastırılması, refah devletine saldırı, işsizliğin benimsenmesi, deregülasyon (özellikle finansal faaliyetlerde) gibi. Bunlar, üzerinde konuşulan hususun dar anlamıyla 'politikalar' olmasının ötesindeki konulardır. Kapitalizmin işleyişini konu eden bu yeni kurallar, *neoliberalizm* olarak bilinmektedir: *Keynesyenizm*den yıllar sonra yeni bir düzenlemeyle liberalizme dönüş (Birleşik Devletler'de bazen *New Deal koalisyonu*nun saltanatı olarak tanımlanmaktadır) .

Neoliberalizmin uygulamasının yirmi yıl sonrasında, söz konusu politikanın performansı nasıl değerlendirilebilir? Neoliberalizmin işsizlik cinsinden maliyeti çok büyüktür. İlk aşamada, yapısal krizin etkilerinin uzamasına neden olmuştur. İşsizlik oranı Birleşik Devletler'de 1980'lerin ortalarında doruk noktasına ulaşmıştır; işsizlik dalgası Avrupa'da daha uzun soluklu bir gelişme göstermiştir. Borç krizi Üçüncü Dünya'yı perişan etmiştir; parasal ve finansal kuruluşlar Birleşik Devletler'de bile sarsılmıştır; daha geniş kapsamlı parasal ve finansal krizler dünya ekonomisinde yeni bir finansal istikrasızlığın sinyallerini vermiştir. Kapitalist ülkelerin hisse senedi piyasalarında spekülasyonun gelişmesi, bugünkü finansal çöküş tehdidine katkıda bulunmuştur. Gerçekte, bugün, enflasyon düşmektedir. İşsizlik oranı Birleşik Devletler'de giderek azalarak, 1960'lardaki düzeyine gelmiştir. Benzer bir gelişme Avrupa'da da sürmektedir. Bugünkü resesyon tehdidine rağmen, büyüme Birleşik Devletler'de

gurur verici bir gelişmedir ve diğer ülkeler tarafından gıptayla izlenmektedir. Spekülâtif balon daralmakta ve çöküş tehlikesi şimdilerde görülmemektedir.

Neoliberalizmin kapsamlı bir biçimde değerlendirilmesinde, karmaşa, Birleşik Devletler, Avrupa, Japonya ve çevre ülkeler arasındaki hiyerarşi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. İşsizlik neden Avrupa'da Birleşik Devletler'den daha ciddi bir hal almıştır? 1990'ların ikinci yarısında Birleşik Devletler ekonomisinin büyümesine ilişkin üzerinde konuşulan husus nedir? Ya da soruyu başka türlü soralım: Birleşik Devletler'in 'performansı' diğer ülkeleri de kapsayacak bir biçimde genelleştirilebilir mi?

Bu çalışma neoliberalizmi, Birleşik Devletler hegemonyası altında bulunan neoliberalizmi ele almaktadır: kapitalizmin tarihi içindeki yeri, dayattığı yeni kuralların sosyal önemi, verdiği zararlar ve ortak riskleri, geleceği ele alınacaktır. Bir başka çalışmada, neoliberalizmin fayda ve maliyetini ele almıştık.[1] Neoliberalizmin zorlukların üstesinden gelme gücü, çözmeye çalışılacak kesinlikle en zor sorundur. Neoliberalizmin hem iktisadî ve hem de politik olarak hayatta kalma kabiliyetini sorgulayan iç çelişkilerini neoliberalizmin dâhilinde keşfedebilir miyiz? Bir başka deyişle, kapitalizmin yeni düzeninin doğası nedir: sadece krizin mümkün hale getirdiği bir geçiş ve işçi hareketinin yenilgisini mi, yoksa yeni bir çağı mı tanımlamaktadır? Bakışımlı olarak, bu sorular Keynesyenizmin yorumlanması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Büyük Depresyondan sonraki Keynesyen yıllar bir istisna mıydı ya da kapitalizmin kendi kurallarının ötesinde bir ilk adım mıydı? Bu nedenle, Keynesyenizmin ve neoliberalizmin kapitalizm tanımı eşanlı olarak bu çalışmada üzerinde duracağımız konu olacaktır.

---

1) G. Duménil-D. Lévy, *Crise et Sortie de Crise. Ordre et Désordres Néolibéraux*, Paris: Presses Universitaires de France (2000); "Costs and Bene_ts of Neoliberalism. A class analysis", *Review of International Political Economy*, 8 (2001), s. 578-607.

Bu çalışma, çok geniş ve büyük tartışmaya yapılacak bir katkı olarak değerlendirilmelidir. Çalışmamız iki tür soruna hitap etmektedir:

1- Çalışmanın ilk kısmı, kapitalizmin dinamiklerinin, dönemlenmesinin açıklanmasına ve neoliberalizmin yorumlanmasın ayrılmıştır. Bakış açısı, alışılageldiği gibi *tarihî materyalizm* (üretim ve üretim güçleri, sınıflar ve sınıf mücadelesi ve devlet arasındaki ilişkiler) olarak adlandırılan Marksist tarih analizi ve Marx'ın *Kapital*'deki (tarihî eğilimler, krizler, para ve finans, v.s.) iktisadî analizidir. Bu araştırmanın temelini oluşturan kapitalizmin dönemlendirilmesi üç analiz düzeyini bir araya getirmektedir: (1) üretim ilişkilerinin dönüşümü (üretim araçlarının mülkiyeti ve kontrolü); (2) teknoloji ve bölüşümün tarihî eğilimleri (özellikle kâr oranları); (3) belli güç biçimlerinin birbirini izlemesi, hâkim sınıfların değişik kesimlerinin hâkimiyeti ve diğer sınıflarla uzlaşmaları. Neoliberalizmi, kabaca, belli bir güç biçimi, finansal represyondan yıllar sonra kapitalist mülk sahiplerinin güçlerinin yeniden teyit edilmesi olarak nitelendirdik -üretken işçiler kadar yönetim ve sekretarya konumundaki personel de dâhil olmak üzere diğer tüm sınıflara dayatılmakla birlikte yeni bir sosyal uzlaşma sağlama girişiminde de bulunan yeni disiplin.

2- İkinci kısım, neoliberalizmin kabiliyetine bağlı olarak uzun dönemde neoliberal düzenin sürdürülebilirliğinin sorgulanabileceği değişik alanları tartışmaktadır: (1) artan eşitsizliğin geçerli olduğu bir ortamda yeni bir sosyal uzlaşma oluşturmak (birkaç kişinin gerçekten ya da hayalî olarak artan refahının bulunduğu bir ortamda kaba bir sosyal tabaka oluşturmak); (2) ekonomiyi istikrara kavuşturmak (değişik kriz türlerinden uzak durmak; resesyon ve parasal ve finansal krizler); (3) önemli düzeyde birikim ve büyüme sağlamak: (a) kârların zenginler arasında bölüştürüldüğü ve o güne kadar finansal olmayan şirketlere yeniden yatırılmadığı bir sistemde yeterli birikimi finanse etmek (faiz ödemeleri ve dividantlar aracılığıyla); (b) Birleşik

Devletler dışındaki yeni sosyal düzenin yararlarını, hiç değilse minimal düzeyde genişletmek (bu yararların münhasıran Birleşik Devletler hegemonyasının bir sonucu olmadığını ispatlamak); (c) finansal balonun giderek yeniden massedilmesinin ve patlamasının ötesinde düzenli bir büyüme sağlamak; (4) 1980'lerin ortalarından itibaren çok açık bir biçimde kendini gösteren teknik değişim trendlerini daha lehte olacak bir biçimde sürdürmek.

Son kısım, kısmen, neoliberalizmin muhtemel geleceğinin, üç aşağı beş yukarı devamını sağlayacak gerçekçi şekillerinin ve muhtemel alternatiflerinin, birden bire ya da tedrici bir biçimde gözden kaybolmasının ve üretim ilişkilerinin süregiden dönüşümüne uyum sağlamasının kısaca çerçevesini ortaya koymaktadır.

Geniş bakış açısına rağmen, bu çalışma kapitalizmin tepeden tırnağa bir eleştirisi olarak anlaşılmamalıdır. Daha ziyade alanı sınırlandırılmıştır. Büyüme ve teknik değişim devresini gezegenin korunmasıyla ve kapitalist mülk sahiplerinin kurallarını çevre konumunda olan birçok ülkenin sefaletiyle, cinsiyet ve ırkî sömürüyle, ya da tersine döndürülmesi inanılmaz derecede zor olacak yaşam ve ideolojilerin giderek onaylanması ve yayılmasıyla hiç ilişkilendirmedik.

1. Bir Tarihi Bakış Açısı

1.1., analizin genel çerçevesinin Marksist veçhelerini tanımlamaktadır. Bu ilkelerin kapitalizmin dinamiğine uygulanması 1.2'de ortaya konmuştur. 1.3., özellikle kapitalizmin son safhasına ve neoliberalizmin yorumlanmasına ayrılmıştır. Aşağıdaki ilkeler ve ulaşılan sonuçlar daha geniş bir analize uygulanabilirse de, özellikle 1.2.'de ortaya koyduğumuz sunum temelde İç Savaş'tan bu yana Birleşik Devletler tarihi ile ilgilidir.[2]

2) Daha detaylı bir analiz için bakınız ,G. Duménil-D. Lévy, "Periodizing Capitalism. Technology, Institutions, and Relations of Production", in R. Albritton, M. Itoh, R. Westra, A. Zuege (eds.), *Phases of Capitalist Development: Booms, Crises, and Globalization*, London: Palgrave, 2001, s. 141-162, 9. Kısım.

1.1. Marksist Bir Analiz Çerçevesi

Marx ve Engels'in tarih yorumunun merkezi, *Komünist Manifesto*'da da ifade edildiği gibi, üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin muhteşem diyalektiğidir. Üretim ilişkileri üretim güçlerini uyarabilir ya da engelleyebilir ve üretim güçlerinin gelişimi üretim ilişkilerinin dönüşümünün koşullarını yaratır (Manifesto'da sürekli tekrarlandığı gibi, *kurumları* değiştirir). Bu çerçeveye iki kez başvurulmuştur: feodalizmden kapitalizme geçişte ve bizatihi kapitalizmin gelişiminde.

Üretim ilişkilerinin her düzenlenişi belli bir sınıf kalıbına tekabül eder. Bu feodalizmden kapitalizme geçiş için de aynen geçerli olmakla birlikte veri üretim tarzının değişik aşamalarında geçerlidir. Örneğin, bankacılık sisteminin ve daha genel olarak finanskapitalin ortaya çıkışı hâkim sınıfın belli bir kesiminin olgunlaşması biçiminde kendini gösterir.

Hâkim sınıfların değişik kesimlere ayrılması özellikle önemli bir rol oynadığı *18. Brumaire*'de çok açıktır. *18. Brumaire*'de Marx, *toprak sahipleri, finans aristokrasisi* ve *büyük sanayiciler* arasında ayırım yapmıştır. Bunların her üçü de birlikte güç düzenlemesi olarak adlandırdığımız değişik rejimlerde iktidarda bulunurlar: Restorasyon, Temmuz Monarşisi, Cumhuriyet ya da İmparatorluk. Birlikte hükmederler (Cumhuriyette ya da İmparatorlukta olduğu gibi) ve iç çelişkilerinin açık bir biçimde ifade etmek için az ya da çok derecede özgürlüğe sahiptirler. Belli bir grubun hegemonyası az ya da çok daha ön plândadır. Daha genellersek, feodalizmle kapitalizm arasında olduğu gibi, değişik üretim tarzları arasındaki geçişin daima tedrici nitelikte olması nedeniyle, birbirini izleyen üretim tarzlarındaki hâkim sınıflar bir arada varolabilir (Eski Rejimde olduğu gibi). Bu gibi düzenlemeler, değişik grupların doğası yavaş yavaş gelişir ve melez şekiller bulunabilir.

Bu tarihî dinamiklerde, *sınıf mücadelesi* önemlidir. Geniş anlamıyla, sınıf mücadelesi hem hâkim ve yönetilen sınıflar arasın-

daki zıtlığı ve hem de hâkim sınıfın değişik kesimler arasındaki gerilimi içinde barındırmaktadır. Devlet, bu güç düzenlemelerinin, oluşumlarının ve korunmalarının ve bu güçle birlikte gelişme gösteren baskı aracının örgütlenmiş ifadesidir.

Kapitalizmin iktisadıyla ilintili olarak, Marx *Kapital*'de, kapitalizmde teknik ve bölüşüme ilişkin değişikliklerin, *à la Marx yörüngeler* adını verdiğimiz belli bir evrim kalıpları izleme eğiliminde olduğu tezini geliştirmiştir. Bu yörüngeler şunları birleştirmektedir: (1) çıktının, sermayenin ve istihdamın artması; (2) emek üretkenliğinin, reel ücretin, sermaye-emek oranının (değişik *sermaye bileşimleri*) artması ve kâr oranının azalması (Bu hareketler azalan değişme oranında ortaya çıkar). Bu eğilimler, artan sermaye yatırım miktarlarına başvurmadan emek üretkenliğindeki gelişmeyi sürdürmenin zorluğunu ifade etmektedir (buna yenilik *yapma güçlüğü* adını veriyoruz). Kâr oranının azalması, büyük krizlerin koşullarını yaratır: resesyonlar, işsizlik, spekülâsyon...[3]

Bu analiz, yukarıdaki tarihî çerçeveyle yakından ilgilidir. Marx, Engels'le birlikte *Komünist Manisfesto*'da bu araçları geliştirmemiş olmasına rağmen tarihî eğilimlerin varlığı, kapitalizmin yinelenen yapısal krizlerini ve iş çevrimi dalgalanmalarını açıklamaktadır. Değişik açılardan, Marx'ın *Kapital*'i, *Manifesto*'nun temel anlayışına ve yine aynı kitabın kapitalizmin gele-

3) Bu mekanizmaları özellikle de teknik değişme kalıpları ve azalan kâr oranları ve krizler arasındaki daha once yapmış olduğumuz bir çalışmalarımızın birinde analiz ettik. (G. Duménil-D. Lévy, *The Economics of the Profit Rate: Competition, Crises, and Historical Tendencies in Capitalism*, Aldershot: Edward Elgar (1993); "Technology and Distribution: Historical Trajectories a la Marx", *Journal of Economic Behavior and Organization*, 52 (2003), s. 201-233). Aynı zamanda bakınız, D. Foley, "Endogenous Technical Change With Externalities In A Classical Growth Model", *Journal of Economic Behavior and Organization*, 52 (2003), s. 167-189.

cekte felâkete yol açacağı biçimindeki değerlendirmesine açıklık getirmektedir.

1.2. Kapitalizmin Dinamikleri

1.2.1. Üretim Araçlarının Mülkiyeti, Yönetim ve Modern Finans

Kapitalist üretim ilişkilerinin temeli, üretim araçlarının özel mülkiyetidir. Bu ise eşanlı olarak şunları içerir: (1) dar anlamda mülkiyet, emek gücü de dâhil olmak üzere, üretim araçlarını satın alma ve satma gücü ve (2) söz konusu üretim araçlarını yönetme hakkı ve yeteneği. Bu temel ilişki büyük ölçüde 19. yüzyılın sonuyla birlikte büyük ölçüde değiştirilmiştir. İlk şekilleri Marx tarafından analiz edilmiş olan temel gelişme, mülkiyet ve yönetim arasındaki ayırım (yukarıda belirtilen iki bileşen) ve mülkiyetin finansal kurumlar içindeki yoğunlaşmasıdır. Bu dönüşümler, modern finansın ortaya çıkışından ayrı tutulamaz:

1. Kapitalist mülkiyette meydana gelen bu dönüşümler, 1890'ların yapısal krizi sırasında Birleşik Devletler'de yeni boyutlar kazanmıştır. Bu yapısal krizi, kâr oranlarının azalması izlemiştir. Bu ise işletmelerin kâr oranlarındaki çöküntüyü değişik yatay anlaşma şekilleriyle yavaşlatma girişimiyle birlikte rekabet krizi biçiminde dejenere hale gelmiştir. Bu, kartellerin ve tröstlerin dönemi olmuştur. Antitröst kanunu, firmaların, örneğin, piyasaları ya da kârları paylaşan bağımsız varlıklar olarak koruyan her türlü anlaşma şeklini yasaklamıştır. Eşanlı olarak, birleşmelere ve holding yapılarına izin veren şirketler kanunu çıkarılmıştır. Bunu, tam da yüzyılın başında, Birleşik Devletler'de *şirket devrimi* olarak bilinen büyük bir birleşme dalgası izlemiştir.

2. Şirketlerde, yönetim, geniş bir piramit içinde örgütlenen yönetimsel ve sekretarya personeline havale edilmiştir. Söz konusu kişiler, Marx'ın *aktif kapitalistlerin işlevleri* olarak adlandırdığı işlevleri yani günümüz terminolojisiyle söylersek, yönetimi üstlenmişlerdir (fiilen tümüyle üretken olmayan emek). Bunlar

ise kârın maksimize edilmesi için gerekli işlevlerdir. İkinci dönüşüm, *yönetimsel devrim* olarak bilinmektedir.

3. Büyük şirketler, günümüzdeki düzenlenişi -finansal kurumların sıkı bir biçimde finansal olmayan kurumlara bağlanmasını içermektedir- eşanlı olarak gelişmekte olan finansın kontrolü altında şekillendirilmiştir.[4] Bu da finansal mekanizmanın heyecan verici bir biçimde gelişmesiyle, büyük bir 'finansal innovasyon' dalgasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. İşlemlerin sadece finanse edilmesinin ötesinde, kredi mekanizmalarının artışına paralel olarak, para miktarı, özellikle de banka hesaplarında inanılmaz derecede artmıştır.[5] Kavram kullanılmasa da, *finansal devrim*den söz etmek mümkündür.

20. yüzyılda kapitalizme yönelik bu düzenleme, kapitalist üretim ilişkilerinde dikkat çekici bir dönüşümü göstermektedir. Marx bu süreci, üretimin toplumsallaştırılması olarak belirtmektedir (bireylerin, uygun bir biçimde bireysel mülk sahibi-yönetici olarak özelleştirildiği ilişkilerin aksine). Kapitalizmin ortaya koyduğu bu toplumsal anlaşma, tüm 20. yüzyıl boyunca sürekli olarak güçlendirilmiştir. Söz konusu toplumsal anlaşma, bugünkü neoliberalizmin dâhilinde, iki yanlı ve emeklilik fonları ve kapitalistlerin görevlerinin maaşlı personele transfer edilmesi gibi, büyük finansal kurumların gelişmesiyle yeni aşamalara ulaşmıştır. Yönetimsel devrim şimdilerde kapitalist sistemin merkezine yani finansa ulaşmıştır.

1.2.2. Birikim, Emek Gücünün Satın Alınması ve Makroekonomi

Mülk sahipliği (kanunî anlamda) ve yönetime ilâveten, üretim araçlarının özel mülkiyetine ilişkin kapitalist uygulamasının

---

4) Hilferding buna ilişkin bir düzenlemeyi analiz etmiştir. R. Hilferding, *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, London: Routledge and Kegan Paul, 1981 (1910)).

5) G. Duménil-D. Lévy, *La Dynamique du Capital. Un Siècle d'économie Américaine*, Paris: Presses Universitaires de France (1996), 22. Kısım.

'makroekonomik' bileşenleri de söz konusudur. Buna ilişkin iki temel husus ortaya konmalıdır:

1. Kapitalist bir ekonomide, sermaye birikimi için, daha önceden tasarruf edilmiş kârların bulunması gereklidir. Ancak, söz konusu birikim, kredi mekanizması ve para basımı yoluyla bankacılık sistemi tarafından da 'yaratılabilir'. Bankacılık sisteminin yarattığı miktar, aşırı kredinin enflasyona neden olması ve varlık ve nakit biçimindeki sermayenin değer kaybedebilecek olması nedeniyle önemlidir.[6] Daha genellenecek olursak, aşırı kredi, amacından bağımsız olarak yani ister birikime isterse de tüketime gidecek olsun, hem enflasyon ve hem de finansal kurumların istikrarsızlaşması nedeniyle daha önce gerçekleştirilen sermaye birikimi için bir tehdit oluşturmaktadır. Sermayenin değer kazanmasının kontrolünde (yönetimin bir bileşenidir), emek gücünün satın alınması (üretim araçları içinde yer alan değişik emtiadan bir tanesidir) özel bir önem taşımaktadır. Marx'ın da analiz ettiği gibi, yedek işçi ordusunun periyodik olarak büyümesi, emek maliyetinin dolayısıyla da kârların belirlenmesinde merkezî bir rol oynayarak, ücretler üzerinde, aşırı ısınma (*aşırı birikim*) dönemlerinde artma yönünde eğilim gösteren ücretlerin bu artışını telâfi edecek güçlü periyodik baskılar yaratır. Kapitalizm giderek makroekonomi tarafından kontrol edilen para basımı, faaliyet düzeyi ve istihdam üzerinde önemli etkileri olan merkezileştirilmiş kurumlar ve mekanizmalar geliştirmiştir. *Merkezileştirilmiş* makro politikalar üretim araçlarının özel mülkiyetinin uygulanışını fiilî olarak, kanunî mülk sahipliği ve yönetimde olduğu gibi, artan toplumsallaşma yönünde değiştirmiştir. Bu mekanizmaların gelişmeye başlaması, söz konusu mekanizmaların hedefleri sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu mekanizmalar kimin çıkarına işlemektedir?

---

6) Söz konusu sermayenin, kapitalistler arasında bölüşümüne ilişkin de bir sorun bulunmaktadır.

19. yüzyılın sonlarında, söz konusu kontrol büyük özel finansal kurumlar (Birleşik Devletler'de, Ulusal Bankacılık Sistemi'nde yer alan çoğu büyük New York bankaları) tarafından sağlanmıştır. Temel amaç, paranın altın cinsinden satın alma gücünün sürekliliği ve finansal sistemin istikrarı olmuştur.[7] Aslında makroekonominin istikrarı giderek amaç halini almıştır. Büyük Depresyonun şoku ve II. Savaş, devletin (merkez bankası) ve yeni hedeflerin işin içine girdiği Kaynesyenizm çağını açmıştır. Bu ise söz konusu hedefler fiyat istikrarı ve (birikmiş sermayenin korunması) ya da tam istihdamdan etkilendiğinden, kapitalist sınıf tarafından gücüne tecavüz olarak değerlendirilmiştir. II. Savaş'tan sonra çalışma hakkının ve refah devletinin benimsenmesi, emek gücüne giderek sıradan meta olarak davranılmaması nedeniyle ücret ilişkisini dikkate değer biçimde değiştirmiştir. Finansın başlangıçtaki amaçları, işsizliğe yönelik yenilenen bir küçümseme ve fiyat istikrarının zoraki ele alınmasıyla neoliberalizm içinde yenilenmiştir. Üretim araçlarının özel mülkiyetine ilişkin bu 'makroekonomik' unsurun iddiasında geri dönüş söz konusu değildir, olmayacaktır da. Sadece amaçlar söz konusudur.

1.2.3. Kâr Oranının Maksimize Edilmesi

Kâr oranı, kapitalizmin işlevini yerine getirmesinde anahtar değişkendir. *Kâr oranının maksimize edilmesi*, kendi mecrasında, belli sayıda gerekli iktisadî işlere izin vermektedir. Yön verdiği hususlar şunlardır: (1) girdilerin ve kaynakların etkin kullanımı; (2) firmalar aracılığıyla en kârlı tekniklerin seçimi; (3) Farklı kâr oranlarına bağlı değişik yatırım alanları arasında seçim. Bunlara, firmaların talebi uyarmaları eklenebilir.

Bu işlevlerin üstlenilmesine iliştirilmiş önemli bir politik unsur bulunmaktadır. Özellikle, ilk işlev (kaynakların tasarrufu) şunları içermektedir: (1) işçilerin direnci ve mevcut düzenleme

7) İflâslardan, finansal paniklerden ve ödemelerin ertelenmesinden kaçınmak için.

veri iken, işçilere uygulanan baskı şekilleri ve derecesi ve (2) çevreyle, çevrenin korunmasını düzenleyen kurallarla (nüfusun çeşitli kesimlerinin dirençleri veri iken) ilgili benzer ilişkiler. Kâr peşinde koşmaya ilişkin olarak önde gelen kapitalist ülkelerin emperyalist veçhelerini hesaba katan (çevre ülkelerle rekabeti ve söz konusu ülkeler üzerindeki hâkimiyeti) uluslararası bir görüş bulunmaktadır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin doğası, kâr oranlarını maksimize etmenin zorluğunu ifade etmekle beraber aynı zamanda da: (1) kârlılık kriterinden kısmen uzaklaştırılmış değişik alanlarına (savunma, eğitim, sağlık, araştırma...); (2) artığın, mülkiyet sahibi sınıfların geliri olarak özel tahsisine; (3) servetin birkaç kişinin elinde toplanmasına; (4) düzenlemelerin ve politikaların kontrolüne (devletin genel işlevlerinin belli bir unsuru olarak), makro politikalara, vergilere (firmaların ve üst gelir gruplarının vergilenmesi) v.s. bağlıdır.

1.2.4. Sınıflar ve Güç Düzenlemeleri

Önceki üç kısımda tanımlanan üretim ilişkilerinin dönüşümü, sınıf kalıplarının paralel evrimine bağlanmıştır.

Yönetimsel devrim, geleneksel küçük burjuvaziden farklı olarak, sözüm ona yönetimsel ve sekretarya personeli olarak ifade edilen *yeni ara sınıfların* yükselişiyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, kapitalist işlevlerin ücretli işçilere devredilmesi, düşüncenin, inisiyatifin ve otoritenin hiyerarşinin tepesinde (yönetici personel) yoğunlaşması ve görevlerin alt kesimden (sekretarya) alınması biçiminde oldukça 'kutuplaşmış' halde gerçekleştirilmiştir. *Bu kutuplaşma yeni bir sınıf ilişkisini temsil etmektedir.* Bu zıtlık, Marx'ın *Kapital*'deki analitik çerçevesinden anlaşıldığı üzere yapılan kapitalist mülk sahibi-üretken işçi ayırımından farklıdır. Kapitalist işlevlerin devredilmesi daha ileri aşamalara ulaştıkça, üretken işçi ve emek süreci arasındaki mesafe daha da artmıştır.

Kapitalizmin günümüzdeki sınıf kalıbının karmaşıklığı, şu temel sınıf uyuşmazlıklarının bir arada bulunmasının ifadesidir:

1. Kapitalistler ve üretken işçiler arasında -geleneksel kapitalist ilişki.

2. Yöneticiler ve tüm üretken olan ve üretken olmayan 'yönetilen' işçiler arasında-yeni bir sınıf uyuşmazlığı.[8]

Bu nedenle, iki sınıf (hâkim sınıfları oluşturan kesimler) bir arada varolur (değişik derecelerde işbirliği yaparlar ve mücadele ederler). Sosyal hiyerarşinin tepesinde, Marx'ın Eski Rejim'de tanımladığı aristokratlar ve burjuvazi gibi, kapitalist mülk sahipleri ve yöneticiler bulunmaktadır.

Hâkim sınıfların gücü genellikle uzlaşmalarla yumuşatılır. İçerik ve işin boyutunu içeren bu uzlaşmalara ilişkin iki görüş ortaya konabilir:

1. Hâkim sınıfın kesimleri (yönetim ve kapitalistler gibi) arasındaki işbirliği. Bu sınıflar arasında bir ara yüzey bulunur, mülk sahiplerinin bir tür yönetim ve üst düzey yönetici, belli dereceleri elinde bulunduran mülk sahipleri biçiminde işbirliği içinde olduğu yönetici kurulları dünyası. Bu *ara yüzey*, mülk sahipliği ve yönetimin temel olarak birbirinden ayrıldığı kapitalizm tipinin korunması açısından önemlidir.

2. Nüfusun büyük bir kesimiyle uzlaşma. Üzerinde konuşulan

---

8) Marksist analize atıfta bulunmamız, köktenciliğin ve revizyonizmin bir bileşimi olarak görülebilir. Yeni sınıf kalıplarının göz önüne alınması, bu revizyonizmin merkezî bir unsurudur. Sömürü ve üretken işçiler ve sekretarya işi yapan işçiler arasındaki ilişkinin analizi, günümüz Marksizminin karşılaştığı tipik sorunlardır. İki temel davranış ortaya konabilir: (1) Marx'ın çerçevesine kesinkes bağlanma -artı değer üretken işçilerin üzerinden sağlanır (bu güçlük göz önüne alındığında, diğer gruplar küçük burjuvazi olarak sınıflandırılır); (2) zımnî bir revizyon -yeni bir proletarya ya da işçi sınıfı, üretim faaliyetinde bulunan ve sekretarya durumundaki işçiler de dâhil olmak üzere tanımlanır. Bizim bakış açımız, bu ikincisine daha yakın olmakla birlikte bunun ifade ettiği kavramsal sıçramayı açıkça ortaya koyuyoruz.

husus, gerçekleştiğinde, ücretli işçilerin büyük bir kısmının refaha ortak olması ve bu gruplar v.s. üzerinde tekrar ve tekrar uygulanan katı disiplin.

1.1.'den de hatırlanacağı üzere, devlet, güç düzenlemesinin oluşumunun ve korunmasının yeridir. Bu, nüfusun geniş kesimleriyle gerçekleştirilen uzlaşmayla olduğu kadar hâkim sınıfların kesimleri arasındaki işbirliği için de geçerlidir.

Kapitalist mülk sahipleri tarafından uygulanan *hegemonyanın* ve *uzlaşmanın* derecesi, güç düzenlemesinin tanımlanmasında öncelikli öneme sahiptir. 20. yüzyılın başlangıcından bu yana, modern finansın ortaya çıkması ve yönetimin ücretli personele devri, kapitalist mülk sahiplerinin hegemonyasının söz konusu *finans* çerçevesinde tanımlanabilmesi dendiğinde anlatılmak istenen finansal kurumlar ve çok büyük finansal varlık portföyünü elinde tutan bireylerdir.[9] Bu hegemonya daima üst yönetimle yapılan ittifakla yumuşatılmış olmakla birlikte, bu hegemonya süresince, mülk sahiplerinin kuralları esasen üst yönetim tarafından onaylanmıştır. Şematik olarak, söz konusu iki hegemonya, yüzyılın başında ve 1980'lerden bu yana varlığını sürdürmektedir. Söz konusu iki hegemonya, finansm belli ölçüde ve belli şekillerde 'baskılandığı' ve özel ve kamu kesiminden olu-

9) Bu, finansın 'kurumsal' tanımıdır. Bu aynı zamanda tam manasıyla sınıf olarak da tanımlanabilir. Sanayi sermayesi ve banka sermayesi arasındaki sıkı ve hiyerarşik bir ilişki anlamına gelen finanskapital kavramı, genellikle Rudolf Hilferding'e atfedilir (*Finance Capital: A study of the Latest Phase of Capitalist Development*, op. cit., 4 no'lu dipnot). Amerikalı sosyologlar, kapitalistler arasında (hisse senedi sahipleri ve yönetici kurullarının üyeleri), savaş sonrası Birleşik Devletler toplumunda, mülk sahipleri ve gücün finansal ve finansal olmayan kurumları kapsayan belli bir finansal kapitalist alt kümesini tanımlama girişiminde bulunmuşlardır (M. Soref, M. Zeitlin, "Finance Capital and the Internal Structure of the Capitalist Class in the United States", in M. Mizruchi, M. Schwartz (eds.), *Intercorporate Relations. The Structural Analysis of Business*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, s. 56-84.

şan unsurlarıyla üst yönetimin, bir ölçüde yönetimin diğer kesimleriyle 'yeniden bir araya geldiği' *Keynesyen uzlaşma* tarafından birbirinden ayrılmıştır. Keynesyenizm, yukarıda kapitalist mülk sahipliğinin 'makroekonomik' yüzü olarak adlandırılan hususunu içeren finans ayrıcalıklarını sınırlamış, bu da, yöneticilerin kesimlere yönelik davranışlarını cesaretlendirerek, ücretliler arasında oldukça geniş bir uzlaşma yaratmış ve faaliyet alanlarını, kâr oranlarının maksimize edilmesine yönelik kurallardan bağımsız kılacak bir biçimde genişletmiştir (genellikle 'piyasa' olarak adlandırılır).[10]

Aslında, ara yüzeyin uzlaşma özelliğinin içeriğinin değişmesi çerçevesinde üst yönetim ve kapitalist mülk sahipleri birbirlerine yaklaşmasalardı, neoliberalizmin ortaya çıkışı ve istikrarı mümkün olamazdı. Thomas Ferguson ve Joel Rogers[11] tarafından analiz edilen 1980'lerde *sağa çark ediş* ve neoliberalizmin pekişmesi, ilk olarak Ronald Reagan'a kadar giden gerici güçlerin yükselişine indirgenemez. Başkan Reagan politikalarını, genelde 'önde gelen uluslararası finansal' ve çokuluslu şirketlerin liderlerinden oluşan uluslararası finansla ilişki kuran ve Ferguson ve Rogers'in *Uluslararasıcılar* olarak ifade ettiği diğer işletme gruplarıyla aynı çizgiye getirmiştir: 'Üyeleri, en iyi ve en karmaşık yönetimlere sahip sanayi önderleri olarak bilinir'.

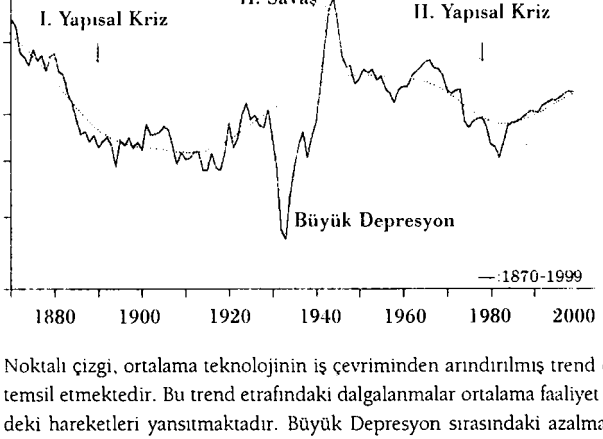
1.2.5. Tarihî Eğilimler ve Krizler

Marx'ın *Kapital*'inin III. cildinin ana unsuru, *à la Marx yörüngeler* olarak adlandırdığımız ve 1.1.'de de hatırlattığımız gibi ana veçhesi azalan kâr oranı olan evrim kalıplarıdır. Kâr oranlarında

10) Kimi ülkelerde üretken sistemin büyük bir kesimi devlet yetkililerinin kontrolü altına sokulmuştur.

11) T. Ferguson, J. Rogers, Right Turn. *The Democrats and the Decline of American Politics*, New York: Hill and Wang (1986). Aşağıdaki alıntılan s. 47'den yapılmıştır.

Şekil 1: Kapitalist Üretkenliğe İlişkin Seküler Trendler (Bir Dolar Sabit Sermaye Başına Düşen Dolar Cinsinden Ürün): Birleşik Devletler (özel ekonomi)

Noktalı çizgi, ortalama teknolojinin iş çevriminden arındırılmış trend özelliğini temsil etmektedir. Bu trend etrafındaki dalgalanmalar ortalama faaliyet düzeyindeki hareketleri yansıtmaktadır. Büyük Depresyon sırasındaki azalmaya ve II. Savaş süresince ulaşılan düzeyler dikkat ediniz.

meydana gelen azalmalar yapısal krizlere neden olur. Bize göre bu analiz çerçevesi, yapısal krizlerin kapitalizmin çökmesine neden olmamasına rağmen kâr oranlarında mümkün olan yükselmeleri beraberinde getirerk kapitalizmin dönüşümünü sağladığı 20. yüzyıl kapitalizmine ilişkin olarak yapılacak bir çalışma için uygundur.[12]

Şekil 1'de de gösterildiği gibi, İç Savaş'tan bu yana Birleşik Devletler'de birbirini izleyen safhalar özellikle sermayenin üretkenliğine ilişkin profilde açıkça görülmektedir. 19. yüzyılın sonlarında 1890'larm yapısal krizine neden olan gerilemenin ilk saf-

12) Bu, köktencilik (azalan kâr oranları eğilimine atıfta bulunma) ve revizyonizm (restorasyon aşamalarının ortaya konması) bileşiminin bir ikinci gösterimidir. Ernest Mandel'le aynı görüşü paylaşıyoruz (*Long Waves of Capitalist Development. The Marxist Interpretation*, Cambridge: Cambridge University Press and Editions de la Maison des Sciences de l'Homme (1980)).

hası çok açık bir biçimde ortada durmaktadır; 1920'lere bakıldığında tedrici bir canlanma gözlemlenmektedir; Büyük Depresyon bu hareketi faaliyetlerin keskin ve uzun süreli bir biçimde daralması sonucunda çok açık bir biçimde duraksatmış olmakla beraber üretken sistemi oluşturan kesimlerini arkada bırakarak saf dışı edilmesini hızlandırmıştır; *à la Marx* ikinci dönem 1960'ların ikinci yarısında, 1970'lerde ve 1980'lerin başlarında gözlemlenmiştir; 1982 yılının büyük resesyonunda gelişmenin dip noktasına ulaşılmıştır; nihaî olarak yukarı yönlü yeni trend safhası devam etmektedir.

Bu hareketler, daha önce tanımlanan üretim ilişkilerinin dönüşümleriyle ilişkilendirilir. 20. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen yukarı yönlü hareketi, sermayenin kullanımının artan etkinliğini beraberinde getiren *yönetimsel devrimin* bir etkisi olarak yorumluyoruz (faaliyetin tüm bileşenleri: Taylorizm ve üretim hattı dâhilinde olmasının yanı sıra ticarî faaliyetler, envanter ve likidite yönetiminde de). Bize göre, etkileri 1980'lerin ortalarından itibaren görülmeye başlanan yönetimdeki bir yeni devrim hâlihazırda başlamıştır. Yönetimsel yeniliğin 'marjinal etkinliği', maliyeti nedeniyle muhtemelen azalmıştır. Yeni devrim, bizatihi yönetimde meydana gelen devrim olarak tanımlanabilir. Bilgi teknolojisi, tedrici etkinliğe ve azalan maliyetlere imkân tanımakla birlikte, diğer örgütsel bileşenleri açıkça üzerinde konuşulan konu haline getiren yönetim teknolojisidir. Daha da ileri yönetim, bürokratik önyargının uzağında durmalıdır.

1.2.6. Emperyalizm ve Birleşik Devletler Hegemonyası

Bize göre, emperyalizm, değişik derecelerde ve değişik şekillerde, kapitalizmin sürekli bir veçhesi olagelmiştir. Birbirini izleyen aşamalarının kronolojisi ortaya konmalıdır. 1960'lardan ve 1970'lerden ve koloni imparatorluklarının çözülmesinden bu yana, önde gelen kapitalist ülkelerin ortak hâkimiyeti çerçevesinde varlığını sürdürmektedir. Bu ülkeler içinde bir tanesinin

hâkimiyeti söz konusudur: Birleşik Devletler. Birleşik Devletler hegemonyası kavramı, kullandığımız haliyle, şu düzenlemeyi göstermektedir: önde gelen kapitalist ülkelerin, Birleşik Devletler hegemonyası altında çevre ülkeler üzerindeki emperyal ortak hâkimiyeti.

1.2.7. 20. Yüzyılda Kapitalizmin Dönemlendirilmesi

Kapitalizmin dönemlendirilmesine ilişkin temel bir sorun, birbiriyle boy ölçüşen değişik mekanizmaların varlığı çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.[13] Üretim ilişkilerinde meydana gelen dönüşümler (birden çok unsurlarıyla birlikte), emperyalizmin aşamaları kadar sınıf kalıpları, güç düzenlemeleri, teknik trend ve krizlerin hepsi birden potansiyel olarak birbiriyle boy ölçüşen kriterlerdir.

Bu alternatif kriterler birçok açıdan birbirlerine bağlanmakla birlikte, içerdiği mekanizmalar ve zaman açısından önemli sayılabilecek bir düzeyde otonomiye sahiptir. Örneğin, Büyük Depresyon ve II. Savaş'ın ardından makro politikalarda ve Keynesyen uzlaşmada meydana gelen dönüşümler, teknoloji ve bölüşümde süreklilik arz eden uygun trendlerin geliştiği dönemde kendini göstermiştir (kısım 1.2.5.); depresyon teknik değişimin hızının bir ifadesi olarak ortaya konmuş olmakla birlikte, makro politikaların ve kurumlarm yavaş düzenlenmesinin sonucunda gelişmiştir. Çeşitli kriterler belli dönemleri biçimlendirir ve bunların bileşimi kolaylıkla alt dönemlerin çoğalması biçiminde dejenere hale gelir. Yapısal krizler ve savaşlar uygun ölçütlerdir.

---

13) Bu çalışmada, özellikle de rekabetçi ve tekelci kapitalizmin kavramları olan rekabetteki dönüşümler gibi kapitalizmin dönemlendirilmesinde ölçüt olarak kullanılan olguyu ele alınmamıştır. Bu ayırımın uygunluğunu sorgulayacağımız için bu tercih kasıtlı bir biçimde yapılmıştır. Rekabetteki dönüşümler, Lenin'in emperyalizm analizi gibi, diğer olgularla birlikte ya da soyutlanarak ele alınabilir.

1.3. Neoliberalizm ve Yeni Kapitalizm

Neoliberalizm, kapitalist dönüşüm bağlamında nasıl yorumlanabilir?

Bu çalışmanın ikinci kısmında olduğu gibi daha teknik analize girmeden önce, neoliberalizmin doğası ve içeriğine ilişkin şu genellemelerin yapılabilmesi mümkündür:[14]

1. Üretim ilişkileriyle ilintili olarak, neoliberalizm, tümüyle toplumsallaşma sürecinden ve yönetimin maaşlı personele devredilmesinden uzak bir hareket olarak analiz edilemez. Aslında neoliberalizm, bu dönüşümü, söz konusu dönüşümün kimi unsurları çerçevesinde hızlandırmış ve bazılarının da evrilme yönünü durdurmuştur. Üzerinde konuşulan konu sadece ilk trendlerin değişikliğe uğramasıdır:

- 20 yüzyılın başlarında finansın ilk hegemonyasında olduğu gibi, neoliberalizm, mülk sahipliği ve yönetim arasındaki ayırımı güçlendirmiştir. İşleme yöneticileri tarafından yönetilen büyük finansal olmayan kurumların gelişimini hızlandırmıştır; finansal kurumlarda maaşlı yönetim gelişmiştir (karşılıklı ve emekli fonlarında olduğu gibi). Hükümetin yeni önceden birleşme girişimi yararlı olmuştur.

- Üzerinde konuşulan konu, yöneticilerin ve memurların önyargılı davranışlarıdır. Şirket yönetişiminin önceden finansmanını, düzenlemeleri ve politikaları tehlikeye sokan husus budur: şirketlerde artan yönetimsel otonomiden ve Keynesyen uzlaşma ve devletten uzaklaşarak. Neoliberalizm, değişik açılardan ve boyutlarda kâr oranının maksimize edilmesinin belirli biçimde yeniden ileri sürülmesi anlamına gelmektedir (kısım 1.1.2.).

2. Neoliberalizm, belli sınıf kalıplarıyla tanımlanamaz. Bununla birlikte, bu genel gözlem, bazı açılardan sınırlandırılmalıdır.

---

14) Bizatihi 'liberalizm' kavramı hâlihazırda oldukça ne olduğu belirsiz bir kavramdır. Örneğin, J. Weinstein, *The Corporate Ideal in the Liberal State, 1900-1918*, Boston: Beacon Press (1968) adlı kitabın giriş kısmına bakınız.

Özel olarak önemi olan husus, rantiyerlerin ötenazi hakkını kullanmayacaklarıdır (böylesi bir süreç başlamışsa). Buna ilâveten, yaygın bir sosyal eşitsizliğe bel bağlanması, üretken işçilerin bir kesimini içine alan en uç sömürü şekillerini sürdürmeli ya da yaygınlaştırmalı ve eşanlı olarak da bireysel hizmetlerde çalıştırılan personel sayısını artırmalıdır. Neoliberalizm, kapitalizmin, toplumun alt tabakasında yer alan maaşlı işçilerin daha üst katmanlara geçişmesinden ziyade içinde bulundukları tabakada tutulması yönünde gösterdiği eğilimini destekler.

3. Kapitalizmdeki geleneksel haliyle, işsizlik, emek maliyetini kontrol ve maaşlı işçileri disipline etmede bir manivela olarak kullanılacaktır. Fiyatların istikrarı, menkul kıymet sahiplerinin servetinin korunmasını sağlayacaktır. Bu ise neoliberalizmin, 'saldırgan' kapitalizm olarak nitelendirilmesini beraberinde getirir.

4. Son on yıllarda teknik değişimin yeni en çok benimsenen kalıpları, sürdürülebilirse, kapitalizm için yeni bir süreç başlatabilir. Bu eğilimler neoliberalizmde alenen ortaya çıkmakla beraber aslında neoliberalizmin özelliği değildir. Bu eğilimler, büyük ölçüde, yönetimsel başarılardır. Bunların sürdürülebilmesi bir sorundur. Neoliberal olsun ya da olmasın, kapitalizmin geleceği yeni *à la Marx* yörüngelere ve yapısal krizlere karşı bağışıklık kazanmış değildir. Günümüz kapitalizminin tüm 'hoşa giden' yönlerinin aynı neoliberal kategori içinde sınıflama eğilimi propagandası nedeniyle bu nokta politik olarak önemlidir (Bu ise dönemlendirmeye dikkatli bir biçimde yaklaşım gösterilmesi gereğinin önemini vurgulamaktadır).

Neoliberalizme ilişkin iki tanım yapılabilir:

1. Dar anlamda, *neoliberalizm* kavramı olayların gidişatını, geçişe ilişkin tüm veçheleriyle birlikte bir politikalar dizisini belirtmek amacıyla kullanılabilir -1980'lerde ve 1990'lar ortaya çıkan. Neoliberalizm, *1980'lerde, kapitalist mülk sahibi sınıfı tarafından üst yönetimle ittifaka girerek birkaç on yıldır aksayan gücünü ve gelirini yeniden kazanma girişimi olarak* yorumlanabilir. Yukarıda

belirtilen birkaç veçhesi 19. yüzyıl kapitalizmini akla getirmekle birlikte, restorasyon kavramının kapitalizmin bu yeni gidişatının geçmişte yaşanan deneyimlerle aynı anlama geleceğini ifade etmediğini söylemeye bile gerek yoktur.

2. Geniş anlamda, neoliberalizm, belli sürdürülebilir özellikleriyle yeni kapitalizmi belirtmek için kullanılabilir: *gelişmiş yönetimsel kapitalizm bağlamında kapitalist mülk sahipleri sınıfının güç ve gelirinin restorasyonunun ortaya çıkardığı sonuç.*

Bu iki kalıp arasındaki fark -gerçek ve ütopik neoliberalizm- önemlidir. Öylesine ki, bu fark, neoliberalizm kavramının hiç de uygun olmayan bir biçimde uzun dönemli gelişmeleri belirtmek için de kullanılması mümkün hale gelebilir.

2. Çelişkiler Nelerdir?

Son 20 yılın özellikleri, kapitalizmin neoliberal gidişatının sürdürebilirliğini sorgulamakta mıdır? İç çelişkileri keşfedebilir miyiz? Çalışmanın bu ikinci kısmında, temelde, ortalama üç Avrupa ülkesiyle karşılaştıracağımız (Fransa, Almanya ve İngiltere)[15] Birleşik Devletler ekonomisini ve Fransa'yı[16] ele alacağız.

2.1. yeni bir sosyal uzlaşmanın oluşturulmasına ayrılmıştır. İstikrar 2.1.'de, birikim ve büyüme 2.3'de ve teknik değişme 2.4'te tartışılmıştır.

2.1. İktidar ve Uzlaşma

2.1.1. En Zenginlerin Serveti

Artan eşitsizlik, neoliberalizmin özelliği olarak tanımlanmaktadır. Bu veçhenin bir uluslararası bileşeni olduğu açıktır ve en gelişmiş ülkeler ve çevrenin en fakir ülkeleri arasında fark çok

15) 1995 yılında, bu üç ülkenin yarattığı çıktı, Birleşik Devletler'in gerçekleştirdiği çıktının %70'i kadardır.

16) Bu analiz, G. Duménil-D. Lévy, *Crise et Sortie de Crise*, op. cit. 1 nolu dipnot ve "Costs and Benefits", op. cit. 1 nolu dipnottan alınmıştır.

iyi bilinmektedir.[17] Kapitalist dünya ekonomisinin merkezinde bile, nüfusun en düşük kesimleri neoliberalizmden zarar görmüştür. Kısacası, Birleşik Devletler'de para politikasındaki değişiklikten sonra işsizlik iki haneli rakamlara ulaşmış ve Avrupa'da da yaklaşık olarak 15 yıl bu düzeye yakın düzeylerde seyretmiştir. Eşanlı olarak, en zengin olan kesim, gelir ve servetini büyük ölçüde iyileştirmiştir.

Gelir ve servetin zenginlere doğru akmasının kendine has bir finansal yönü bulunmaktadır. Bu ise kendini finansal olmayan kuruluşlar, tüketicilerin bir kesimi ve devlet tarafından, finansal kuruluşlara ve aslında tüketicilerin bir başka kesimine büyük miktarlarda yapılan faiz ve dividant ödemelerinde açıkça göstermektedir. 1990'lerin ortalarından bu yana borsada meydana gelen hızlı artış, servetin artan bir biçimde eşitsiz dağılımına katkıda bulunmuştur.[18] Üst düzey yöneticilerin hayret verici karşılıklar elde etmeleri de sıkça vurgulanmıştır.

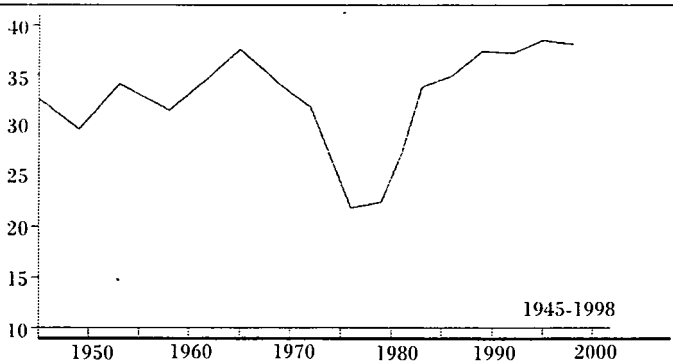
Bir duraksama döneminin ardından, nüfusun en zengin kesiminin gelir ve servetinin artışı bir ölçüde canlanma olarak tanımlanabilir. 1970'lerin yapısal krizinin ilk safhası boyunca, yüksek enflasyon oranıyla birlikte düşük kârlar, dividantların dağılımı ve faiz oranları hâkim sınıfların gelirini dikkat çekici bir biçimde kötüleştirmiştir. Şekil 2'de de gösterildiği gibi, Birleşik Devletler'de en zengin %1'in elinde tuttuğu toplam servet, II. Savaş sonrasındaki on yılda %30 ilâ 35 arasında dalgalanmıştır.[19] Bu

17) Bu analiz, PNUD, *Programme des Nations Unies pour le Développement, Rapport Mondial Sur Le Développement Humain*, Bruxelles: De Boeck (1999)'den alınmıştır.

18) Finansal gelirin ölçülmesinde (elde edilen faiz ve dividantlar artı sermaye kazançları), söz konusu gelirin, enflasyonun yarattığı etki çerçevesinde düzeltilmesi önemlidir.

19) E. Wolff, *Top Heavy*, New York: The New Press (1996)'e son zamanlarda yapılan tahminler eklenmiştir.

Şekil 2 Servet Sahibi Nüfusun En Üst %1'inin Toplam Servetinin Payı (%): Birleşik Devletler Hanehalkı

Servete emlâk (konut), menkul kıymetler ve nakit ve dayanıklı tüketim malları dâhildir.

oran 1976 yılında %22'ye düşmüştür. Neoliberalizm bu gelişmeyi tersine çevirmiş ve bu oran 1998 yılında %38'e yükselmiştir.

Bu gözlemler, daha önce belirtilen saldırgan kapitalizm kavramının birkaç yönünü göstermektedir. Gelir ve servetlerinin gerilemesine karşı durma çerçevesinde, hâkim sınıf politik olarak kapitalizmin gidişatını biraz değiştirmiştir. 1980'lerin ortalarından bu yana, hâkim sınıf, eşanlı olarak ücret maliyeti artışı üzerine katı bir kontrol getirmiş ve 'elde ettikleri' kârları, inanılmaz ölçülerde, artırmışlardır. Kâr oranlarına ilişkin yeni yukarı yönlü trend hayaletinin ortaya çıkmasının öncesinde bile durumlarını düzeltmişlerdir.

Veri iktisadî ve politik koşullarda, bu evrim sürecinin uzun dönemde sürdürülebilirliği sorgulanabilir:

1. Ücretlerdeki durgunluk (emek üretkenliğindeki yavaş artışa rağmen artan kâr payı biçiminde ortaya çıkmıştır) kâr oranlarında son zamanlarda meydana gelen canlanmada önemli rol oynamaktadır ve işçilerin sağladığı yararların maliyetlerindeki artış giderek azaltılmıştır (dolayısıyla da işçileri finanse etmenin ma-

liyeti). Üzerinde konuşulan iki temel değiştokuş söz konusudur. Bu değiştokuş, (1) ücret maliyeti ve kârlar ve (2) bunların finans ve birikime uygun biçimde transfer edilmesi, arasındadır. Bu değiştokuşların gevşetilmesine yönelik sürekli koşulları yaratan teknolojinin bugünkü gelişimi sürdürülmedikçe, emeği baskı altına almak giderek zorlaşacaktır.

2. Ücretlilerin daha iyi çalışma koşulları ve yaşam standartları için verdiği mücadele, kolaylıkla gerçekleştirilebilecek iki hususa maruz kalmıştır: (1) yapısal kriz ve neoliberalizmin ileri sürüldüğü dönemdeki yenilgisi ve (2) 'sosyalist' ülkelerde, kapitalizme alternatif olma imkânlarının çökmesi (tedrici hayâl kırıklığının uzun tarihi) ve tüm sosyal demokrat ya da Kaynesyen reformist çıkış yollarının başarısızlığı. Bu aksamaların olumsuzluk yaratan cesaret kırıcı sonuçları ilelebet sürmeyecektir.

Hâkim sınıflar, ayrıcalıklarını korumak için iki opsiyona sahiptir. Ya kendi çıkarlarına yönelik yeni bir sosyal uzlaşma yaratacaklar (en zenginlerin refahıyla, nüfusun büyük bir kesimini bir araya getirmek) ya da daha da otoriter bir rejime kayacaklardır.[20]

2.1.2. 'Tüm Kapitalistler'

Neoliberalizm, Keynesyen yılların özelliği olan erken zamanlar 'ücretlilerin' dayanışmasını ve (baskılanmış) finansla yapılan uzlaşmayı kırmıştır. Bu güç düzenlemesinde öncü sosyal rol hem özel şirketlerde ve hem de kamu idaresinde yönetici personel tarafından oynanmıştır (yöneticiler, mühendisler, profesyoneller...). Düzenleme, ücretlileri genel olarak etkilemiştir (tam istihdam, eğitimin yaygınlaştırılması, genelde refah devleti vaadiy-

20) Immanuel Wallerstein artan demokratikleşme taleplerini, hâlihazırda son Kondratieff evresine girme eşiğinde olan kapitalizmin nihaî karışıklığına neden olacak uyuşmazlık olarak görmektedir. (I. Wallerstein, "Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World-System", *International Sociology*, XV (2000), s. 250-268).

le). Finansal baskıya rağmen, finansla olan ilişki de uzlaşmalardan bir tanesidir. Finansal faaliyetlerin diğer yönleri (sermayenin tahsisi) daha az etkilenirken (yatay birleşmelerin sınırlanmasına, ticarî bankaların finansal faaliyetlerinin kısıtlanmasına ve uluslararası sermaye hareketliliğine rağmen), finansın ilk zamanlardaki üstünlüğüne getirilen öncelikli sınırlama, düzenleme ve yeni para politikası hedeflerini kullanarak (kısım 1.2.2.) kredi kontrolü biçiminde kendini göstermiştir. Bu ise Keynesyen yıllarda hüküm süren uzlaşmanın ne ile ikâme edileceği sorusunu ortaya çıkarır.

Bunun yönetimle olan ilişkisinin, neoliberal güç restorasyonu programı ve gelişmiş yönetimsel kapitalizmdeki mülk sahiplerinin gelirleri için önemli olduğunu anlamak kolaydır. Mülk sahipliği ve yönetim arasındaki ara yüzey olarak tanımladığımız üst yönetim ana unsurdur. Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, üst yönetime güvenmek, başlangıcından itibaren neoliberalizmin göze çarpan veçhesidir ve büyük ölçüde gelirin finansa akması biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu veçhe öylesine neoliberalizme uygundur ki sosyal bir uzlaşmadan bahsedilebilmesi pek mümkün değildir. Böylesi bir 'uzlaşma' ilk kategoride (1.2.4.) yer alabilir: hâkim sınıfların değişik kesimleri arasındaki işbirliği.

Orta sınıfların da dâhil olduğu geniş bir uzlaşmanın sağlanması, neoliberalizmin yaşamını sürdürebilmesi açısından önemlidir. Slogan 'Tüm Kapitalistler' olarak ortaya çıkar. Bunun bileşenleri ise: (1) hisse senetlerinin, ücretlilere dağıtılması; (2) hisse senedi opsiyonu ve (3) emeklilik fonlarıdır. Bu araçların etkinliği, vergi teşvikleriyle artırılır. Neoliberalizmden önce ortaya çıkan emeklilik ve karşılıklı fon kurumları görülmemiş bir düzeye ulaşmışlardır ve neoliberal yapı içinde sermayenin kaderini paylaşan üst katmanda yer alan tüketicilerle birlikte akla gelen ana unsur olmaya da devam edecektir. Bu uzlaşmanın kurulmasında, 1980'lerden beri borsada ortaya çıkan artış yönlü gelişme beklenmedik kazançları beraberinde getirmiştir. Kimi finansal

varlıkları elinde tutan orta sınıf, gevşek kapitalist kuralların yaşam standartlarını yükselttiği ve sınıfsal sınırlarının giderek bir başka noktaya geldiği görüşünü paylaşmaktadırlar. Bu dönem sona ermiştir.

2.2. Ekonomiyi İstikrara Kavuşturmak (İstikrasızlaştırmak)

Bu kısmın amacı, neoliberalizmin yönetimindeki kapitalizmin istikrarını (istikrarsızlığını) tartışmaktır. Neoliberalizm, parasal ve finansal krizlere eğilimli bir sistem midir? Böylesi bir eğilim neoliberalizmin hayatta kalmasını sorgular mı? Bu tartışmada, yurtiçi ve uluslararası sorunları birbirinden ayırt edeceğiz.

2.2.1. Yurtiçi Sorunlar: Finansal Kriz ve Makro İstikrar

Neoliberalizmin yükselişi, 1980'lerde Birleşik Devletler'de önemli bir finansal krizi ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmanın amacı, bu krizin gelişimini ve değişik safhalarını anlatmak değildir.[21] Bu durumun boyutu, batan ya da kurtarılan belli sayıdaki bankaların ve tasarruf birliklerini ortaya koyan şekil 3'te gösterilmektedir. Şekil her şeyi çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Kriz, 1980'lerin başlarında reel faiz oranlarında meydana gelen keskin bir artış, deregülasyon ve yükümlülüklerin yerine getirilmemesinin sonucunda ortaya çıkmıştır. *Azgelişmiş Ülkeler* olarak adlandırılan ülkelerin borç krizinin Amerikan bankaları üzerindeki etkisi dikkat çekici nitelikte olmuştur. Diğer gelişmiş kapitalist ülkelerin bundan farklı derecelerde etkilenmiş olduklarına dikkat ediniz. Bu finansal kriz, derinleşen finansal krizin ve neoliberalizm uygulanmasının bir ifadesidir ve geçiş olgusu olarak yorumlanabilir. Bundan çıkarılan ilk ders, Reagan yönetiminin 'piyasa' durumu dikkate alacaktır biçiminde bir ifadede bulunarak ortaya çıkan gelişmeye karşı tedbir uygulamada başlangıçta isteksiz davranmasına karşılık, Birleşik

21) FDIC, *History of the Eighties. Lessons for the Future*, Washington: Federal Deposit Insurance Corporation (1997).

Devletler hükümeti ve para politikasının, finansal sistemin sorunlarının reel ekonomiye yayılmasını engelleme konusunda ciddi girişimlerde bulunmuş olmasıdır.

Merkezdeki finansal kurumların işleyişinde meydana gelen bu rahatsızlık, 1980'lerin ortalarından bu yana makroekonomideki istikrarla (daha ziyade istikrarlı bir büyüme) çelişiyor olmalıdır. Şekil 4, 1973 yılından bu yana Birleşik Devletler'de her bir çeyrekte yıllık çıktı büyüme oranındaki gelişmeyi ortaya koymaktadır. Şekilde, 1980 ve 1982 resesyonlarında çıktıda meydana gelen negatif büyüme oranlarını ve neoliberalizmle birlikte gelişme gösteren 1983 yılı zirvesini izlemek mümkündür. Ancak, büyüme, 1993 yılı resesyonu hariç tutulursa, dönemin geri kalan kısmında istikrarlı bir seyir izlemiştir. Böylelikle, rahatsızlığın ilk döneminin (geçiş yılları) ötesinde, neoliberalizm makroekonominin istikrarı iddiasında bulunabilir. Bugünkü gerilemeye rağmen, bu durum, Birleşik Devletler için bir gurur vesilesidir.[22]

Bu gelişmelerin analizi, temel makroekonomik mekanizmaları ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, temel sorun, bir istikrar sorunudur (1. devre).

Büyük depresyondan sonra oluşturulan kuralların bazılarından vazgeçilmesine rağmen 1980'lerin başlarında kurumsal çatının dönüşümünün merkez bankasının gücünü artırdığı akıldan çıkarılmamalıdır: belirtildiği gibi, *1980 Dergülasyonunun* ve *para kontrolü sözleşmesinin* iki yönü bulunmaktadır. Merkez bankasına, ekonomi üzerinde baskı uygulayarak enflasyonu bertaraf etmeyi hedefleyen yeni ayrıcalıklar tanınmıştır. Daha kötü koşullarda müdahale etme taahhüdü de geçerliliğini sürdürmüştür (1980'lerde, bankacılık ve tasarruf ve ödünç verme birliklerinin

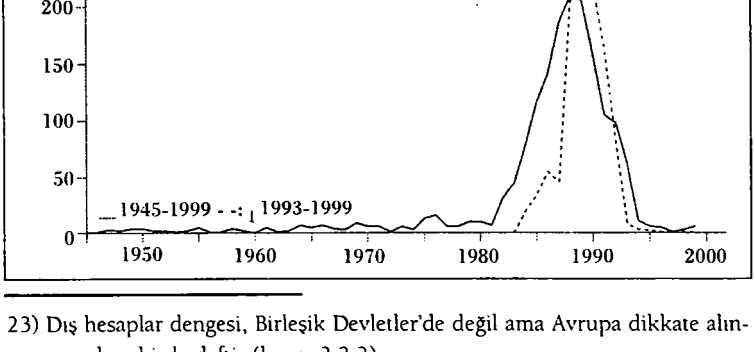
22) Birleşik Devletler ekonomisinde 2000 yılında başlayan gerilemeden soyutladık. (Şekil 4). Diğer dramatik gelişmelerden bağımsız olarak (bugünkü finansal istikrarsızlık tehdidi ve dünya ekonomisini etkilemesi bağlamında her zaman mümkündür), Birleşik Devletler yeni bir resesyona girebilir (Avrupa henüz bu duruma gelmemiştir).

tepkileriyle ortaya konmuştur). *Makro politikayla ilgili olarak da, neoliberalizm, Keynesyen kurumları yok etmemiş olmakla birlikte zorlamıştır, sadece hedefler değiştirilmiştir: tam istihdamdan ziyade fiyat istikrarı.*[23]

Kısacası, finansın iki hegemonyası arasındaki karşılaştırma çarpıcıdır. Hedeflere ulaşma amacı sürdürülmektedir: (1) parasal ve finansal kurumların istikrarı ve ayakta kalması ve (2) fiyatlar genel düzeyinin istikrarı. Temel fark, ikinci (neoliberal) hegemonya döneminde finans, Keynesyen makro politika araçlarının mirasını almış ve etkin olarak kullanmıştır.

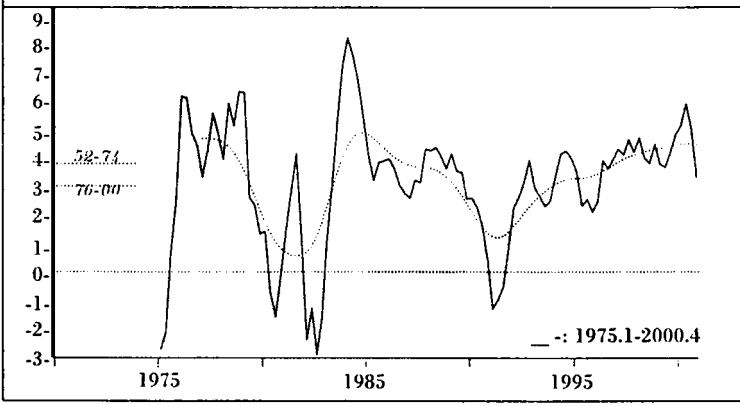
Her bir çeyrekteki büyüme oranı bir önceki yılın aynı çeyreğindeki artış oranıyla karşılaştırılarak değişken olarak kullanılmıştır. Noktalı çizgiler, kısa dönem dalgalanmalardan arındırılmış trend çizgisidir. Kısa yatay parçalar, 1952-1974 ve 1976-2000 dönemlerine ilişkin ortalama büyüme oranlarıdır.

Şekil 3 FDIC-güçlendirilen ticari ve tasarruf bankaları (___) ve FDIC yardımı almaya yakın olan ya da alan ödünç verme ve tasarruf birlikleri (----): Birleşik Devletler

23) Dış hesaplar dengesi, Birleşik Devletler'de değil ama Avrupa dikkate alınması gereken bir hedeftir (kısım 2.3.2).

Şekil 4 Her Bir Çeyrekte Meydana Gelen Yıllık Çıktı Artışı (%): Birleşik Devletler

1 –İş-Çevrimi Dalgalanmaları

Parasal ve Finansal İstikrar (İstikrarsızlık)

'Sıradan' koşulların geçerli olduğu bir durumda yani istisnai şokların ve parasal ve finansal kurumların istikrarsızlığı olmadığında, günümüz kapitalizminde talep düzeyleri para politikası aracılığıyla iş çevrimlerinin safhalarında kontrol edilir (özellikle, Birleşik Devletler'de, konut alımına yönelik kredilerle -mortgage credit). (a) Genel faaliyet düzeyinin istikrarı, bu mekanizmaların hâlâ çok güçlü, belki de öncesine göre daha da etkin olduğunu göstermektedir. Enflasyon çok az ve kapasite kullanım oranı ortalama olarak, 'normaldir' (yani %80'in biraz üstünde dalgalanmaktadır). Teknik olarak, iç istikrarın sağlandığı söylenebilir. Söz konusu 'sıradan' koşullar her zaman geçerli olmayabilir. Borsanın çökmesi ve kötü borçların ödeme taahhütlerinin birikmesi gibi ani ve büyük şoklar, tüketicilerin talep ve firmaların arz ve talep davranışlarını etkileyerek ekonomiyi istikrarsızlaştırabilir. Talep ve çıktı düzeylerinin istikrarsızlaşmasıyla birlikte resesyon gelişebilir. 1930'larda ve 1980'lerin başında Birleşik Devletler'de (parasal ve finansal kriz süresince) ve bugün Japonya'da olduğu gibi, bu şoklar, para politikası mekaniğinin temel emniyet kemeri politikası olan bankacılık sistemini etkileyebilir. Bu, para politikasının bir süreliğine etkinliğini yitirmesine neden olabilir ve faaliyetlerin yukarı ve aşağı doğru sert dalgalanmalara maruz kalması ya da çökmesi biçiminde kendini gösterir. Son olarak belirttiğimiz durumda, kaçınılmaz bir biçimde yeterli bir düzeyde olması gerekmese de, bir kamu açığına gereksinim duyulur (hükümetin borçlanması, para basımı kanallarından bir tanesi).

(a) Teorik sunum ve modelleme için of G. Duménil-D. Lévy, *La Dynamiquc du Kapital*, op. cit.'in 3. kısmına bakınız. 5. notu dipnot.

2.2.2. Uluslararası Sorunlar: İstikrarsızlık ve Birleşik Devletler Hegemonyası

Neoliberalizmin en dramatik krizleri, sırasıyla 1982 yılında Azgelişmiş Ülkelerde borç kriziyle başlayan daha sonra 1994 yılında Meksika'daki, 1997 yılında Güneydoğu Asya'daki, 1998 yılında Güney Amerika ve Rusya'daki ve son zamanlarda Türkiye'deki krizlerle başlayan uluslararası para ve finans krizleridir. Reel faiz oranlarındaki artıştan bağımsız olarak, 1990'ların krizlerinin temel finansal ve parasal unsurları şunlardır: (1) sermayenin uluslararası hareketliliği, giderek yeni neoliberal düzenin en göze çarpan bileşeni olarak belirlenmiştir ve (2) esnek döviz kurları ve uluslararası para piyasalarında hüküm süren acayip bir esneklik ve sertlik (kimi ulusal paraların dolara bağlanması) bileşimi.

Keynesyenizmin uluslararası kuruluşları olan IMF ve Dünya Bankası da neoliberalizme geçişte ayakta kalmayı başarmış olmalarına rağmen kapitalist ülkelerin merkez bankaları gibi faaliyetlerinin hedefleri yeniden yönlendirilmiştir. Söz konusu kuruluşlar, bölgesel rahatsızlıkların merkez ülkelerin istikrarını bozmamasını kendilerine amaç edinerek, tüm gezegende neoliberalizmin yayılışının kurumları haline gelmişlerdir.

Hâlihazırda, Bretton Woods anlaşmaları, kendine ait bağımsız bir para birimine sahip olan gerçek bir uluslararası banka yaratmada başarısız olmuştur. Ulusal paralarla ilgili olarak yapılan anlaşmalarda söz konusu ulusal paralara dolar için potansiyel olarak 'altın kadar iyi' biçiminde ifade edilen belli bir güvence sağlanmıştır. Birleşik Devletler hâkimiyeti ilk kez 1960'ların sonunda zarar görmeye başladığında, Btretton Woods'ta alınan kararlar çözülme eğilimine girmiştir. Sözüm ona 'dolar krizi', doların üstünlüğünü ortadan kaldırmaya yetmemiştir.[24] Bunun aksine, bu hegemonya, esnek döviz kuru ve sermaye akımları-

24) L. Panitch, "The New Imperial State", *New Left Review*, 2 (2000), s. 5 -20.

nın giderek serbestleşmesi biçiminde yeni bir kurumsal bağlamda sürdürülmüştür. (Birleşik Devletler hegemonyasının en dikkat çeken yanı, hemen hemen karikatür niteliğinde olan şekli, dünya ekonomisinin giderek dolarizasyonudur) .

Bu benzerliğe rağmen, durum önemli açılardan, önde gelen kapitalist ülkelerde özellikle de Birleşik Devletler'de içeride hüküm süren durumdan farklıdır. İçeride olanların aksine, dünya ekonomisinin uluslararası parasal ve finansal istikrarını koruyacak güçlü bir çerçeve ortaya çıkmamıştır. Sınıf içeriğinin hedefinden bağımsız olarak, bu durum uluslararası istikrara yönelik önemli bir tehdidi ortaya koymaktadır. Bu, Bretton Woods anlaşmalarının çoğu bileşeninden uzak bir biçimde geçişle ilintilendiren neoliberalizmin temel bir çelişkisidir (periyodik olarak ayarlanabilir döviz kurları, kriz dönemlerinde sermaye hareketlerine getirilen sınırlamalar...). Bunun en tehdit edici yönü, sermaye hareketliliğini gerektiği zaman ve yerde sınırlayan düzenleyici bir çerçeve oluşturma ve daha genel olarak, uluslararası finansal ve parasal kurumları ve mekanizmaları düzenleme yeteneksizliğidir.

Bağımsız bir uluslararası kurum dizisi geliştirme başarısızlığının göze çarpan bir açıklaması, Birleşik Devletler'in hegemonyasını korumak amacıyla geliştirdiği girişim olmuştur. (1) 20 yüzyılın başında, özel finansmanın uygun bir makro istikrar mekanizması olarak ortaya çıkmasına karşı gösterilen direnç ve (2) II. Savaş'tan sonra Birleşik Devletler'in böylesi bir uluslararası çerçeve oluşturulmasına ve dolar krizinin hemen ardından parasal ve finansal kurumların dönüşümüne karşı gösterdiği direnç arasında güçlü bir benzerlik bulunmaktadır. Dolar krizine karşı gelişen bu tepki, 1979 hükümet darbesinden birkaç yıl öncesinde ortaya çıkmış olmakla birlikte neoliberalime geçiş yolunda gelişen birinci aşama olarak da yorumlanabilir.

2.3. Sermaye Biriktirmek

2.3.1. Yavaş Birikim

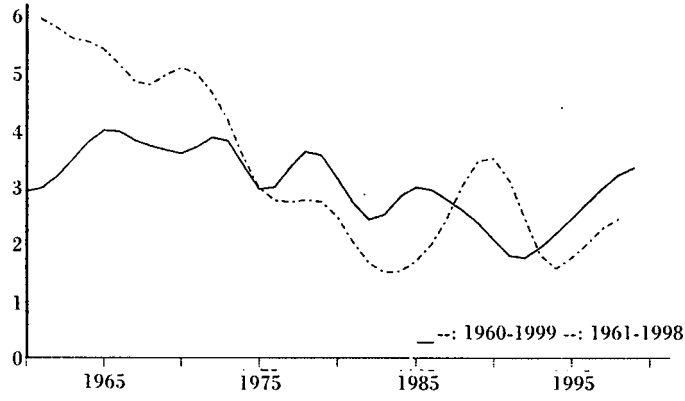
Neoliberalizmde sermaye birikimi yavaştır ve bu da gelirin finansa aktarımını tehdit eden bir unsurdur. Bu, önde gelen kapitalist ülkelerde niceliksel büyüme analizi çerçevesinde ortaya çıkan bir sonuçtur. Bu nedenle, hızlı birikimin uyumu ve büyük miktarda gelirin finansal kurumlara ve zengin ailelere aktarımı sorunu ortada durmaktadır. Bunun aksi görüşün halihazırda hâkim olduğuna dikkat ediniz. Neoliberal nakarat, şu tartışma çizgisine dayanmaktadır: (1) Birleşik Devletler öncü niteliğine sahip neoliberal ülkedir; (2) büyümesi hızlı, diğer kapitalist ülkelerden daha çabuktur; bu nedenle de, (3) neoliberalizm, yatırım (sermaye birikimi) ve büyüme anlamına gelir. Avrupa'da, bunlara bir ilâve yapılmıştır: (4) Avrupa, Birleşik Devletler'de yapılanın benzerini yapmalıdır.

Temel gözlemler bu inançla çelişmektedir. Şekil 5, 1960'lardan bu yana Birleşik Devletler ve üç Avrupa ülkesindeki birikimi göstermektedir. İki eğri azalma yönünde bir trend ve Avrupa'da ve Birleşik Devletler'de farklı bir gelişme kalıbı olduğunu ortaya koymaktadır. 1990'larda, Birleşik Devletler'de meydana gelen yukarı yönlü dalgalanmaya rağmen birikime yön verecek neoliberal bir mucize ufukta görünmemektedir. Birikim oranı çevrimsel olarak hareket etmektedir: Muhtemelen olacak gelişme, Birleşik Devletler'e ilişkin son noktaların zirveye ulaşacak olmasıdır ve kâr oranlarındaki artışı izleyecek yukarı yönlü bir trendi keşfetmek hâlihazırda mümkün görünmemektedir. Şekil 6, Birleşik Devletler'deki net yatırım oranını göstermektedir. Yatırımın sadece neoliberal dönem öncesi düzeylerinde gelişme gösterdiğini ortaya koymaktadır.[25]

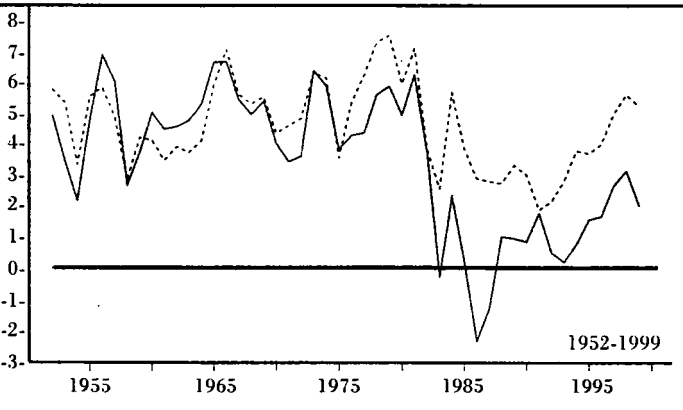
25) Sabit sermayenin kullanım süresinin kısalması nedeniyle, net yatırım oranını, her zaman yapıldığı gibi, gayrîsafî yatırım olarak düşünmemek gereklidir.

Şekil 5 Birikim Oranı (%): Fransa, Almanya ve İngiltere (---) ve Birleşik Devletler (__)

Analiz birimi, toplam özel ekonomidir. Birikim oranı, sabit sermaye stoku büyüme oranıdır, net değer kaybı. Seriler, kısa dönemli dalgalanmalardan arındırmak amacıyla çok az bir biçimde düzeltilmiştir.

Şekil 6 Net Tasarruf Oranları (__) ve Net Yatırım (---) (%): Birleşik Devletler

Yatırım, işletmelerin yapmış olduğu yatırımdır. Bu bağlamda, net yatırım, sabit sermayeden amortismanın çıkarılmasından sonra kalan miktarı ifade etmektedir. Tasarruflar, toplam net ürün ve şirketlerin yatırımlarının dışında tüm mal ve hizmet alımları arasındaki farktır (tüketicilerin sermaye alımları da dâhil olmak üzere).

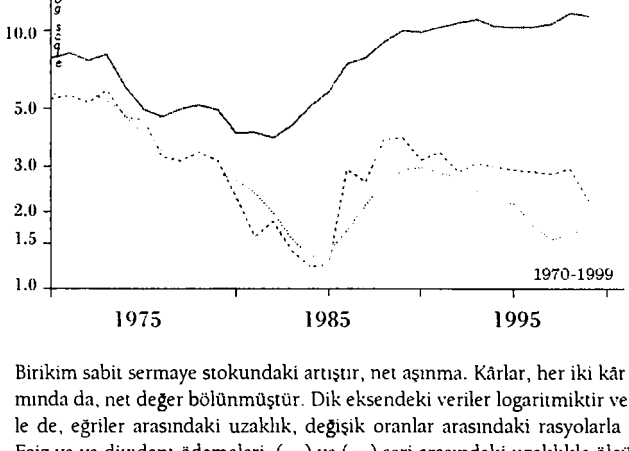
Birleşik Devletler ve Avrupa'da, kârların büyük bir kısmının faizler ve dividantlar tarafından karşılanması neoliberalizmin ortak bir veçhesidir. Sonuç olarak, 1980'lerin ortalarından bu yana kârların restorasyonuna rağmen alıkonan kâr oranları (faiz ve dividantlar da dâhil olmak üzere tüm ödemelerden sonra), bu orana sıkı sıkıya bağlı olan birikim oranı kadar düşük kalmıştır. Bu durum Fransa örneğinden hareket edilerek Şekil 7'de gösterilmiştir. Bu çerçevede şunları belirtmek mümkündür: (1) faiz ve dividant ödemelerinden önce kâr oranında meydana gelen güçlü bir canlanma, 1970'lerin başlarındaki düzeyinin önemli sayılabilecek derece üstündedir; (2) alıkonan kâr oranlarının 1970'lerdeki düzeyinin altında kalmasının etkisiyle kârların finansa artan bir biçimde aktarılması; (3) alıkonan kâr oranı ve birikim oranı arasındaki sıkı korelasyon.[26] Finansal olmayan şirketlerin kendi kendini finanse etmesi neoliberalizmin temel veçhesidir. Bu, II. Savaş'tan bu yana Birleşik Devletler'de olan budur ve böyle olmaya da devam etmektedir. Mevcut kanallar ne kadar karışık olursa olsun, ekonominin üretken sektöründen pompalanan kârların sanki bu sektöre geri dönmediği,, neoliberalizmde belirtilmeye başlanmıştır. Bu, bugünkü neoliberalizmin temel çelişkisidir: güçlü bir birikimi harekete geçirme yeteneksizliği. Bununla beraber, bu, finansm, değişik faaliyetler arasında sermayenin tahsisinde oynadığı rolü inkâr etmemektedir (neoliberalizmin, umut vadeden innovasyonları, mümkün olanın ötesinde finanse etme eğilimi).

Neoliberalizmin bu veçhesi şaşırtıcıdır. Kârların, faiz ve dividant ödemeleriyle kapitalist mülk sahiplerine oluk oluk aktığı ve daha sonra da finansal olmayan sektöre yeni ödünçler ve yeni hisse senetleri olarak döndüğü bir kapitalizm düzenlemesi hayâl

---

26) 1990'lardaki küçük açık, firmaların borçtan kurtulmak için yapmış oldukları umutsuz girişimi yansıtmaktadır. Öyle ki, kendi kendini finanse etme oranı %100'den büyüktür.

Şekil 7: Faiz ve Dividant Ödemelerinden Önceki Kâr Oranı (---), Alıkonan Kâr Oranı (Faiz ve Dividant Ödemelerinden Sonra) (__), Birikim Oranı (__) (%): Fransa, Finansal Olmayan Şirketler

Birikim sabit sermaye stokundaki artıştır, net aşınma. Kârlar, her iki kâr oranı tanımında da, net değer bölünmüştür. Dik eksendeki veriler logaritmiktir ve bu nedenle de, eğriler arasındaki uzaklık, değişik oranlar arasındaki rasyolarla orantılıdır. Faiz ve ve dividant ödemeleri, (---) ve (__) seri arasındaki uzaklıkla ölçülmektedir.

etmek kesinlikle mümkündür. Bugüne kadar bu olmamıştır. Yüksek reel faiz oranlarının borçlanma cesaretini kıracağı[27] daha ziyade sezgisel olmakla birlikte, bu trendler, şaşırtıcı bir biçimde, *şirketlerin piyasa fiyatının maksimize edilmesinin*, üretken sektör ve borsa arasındaki ilişkiden ziyade birikimi finanse etme konusunda finansal piyasaya dayanmasının daha önemli, en azından daha başarılı, olduğunu ileri sürmektedir. (Şirketlerin kendilerine ait hisse senetlerini yeniden satın almaları, negatif birikimle aynı anlama gelmektedir). Neoliberalizmin başka hiçbir veçhesi, hâkim sınıfın parazit olduğunu ve neoliberalizmin, birikimin gereksinimlerine intibak etmesinin uzun dönemde

27) Birleşik Devletlerdeki ney borçlanma.

önemli olacağını bu kadar açık bir biçimde gösteremez.[28] (Tabii ki, düşük büyüme oranları emek piyasası üzerindeki potansiyel gerilimi azaltacaktır).

2.3.2. Gelişmiş Kapitalist Ülkeler: Birleşik Devletler Hegemonyası Altında Büyüme

Neoliberal amentünün temel hatası (kısım 2.3.1.) zincirin ikinci önerisidir: Avrupa ve Japonya'yla karşılaştırıldığında, Birleşik Devletler'in büyüme farklılıklarına dayanma. Bu inanç sekmesi, Birleşik Devletler hegemonyasını özellikle de senyoraj[29] adı verilen doların üstünlüğünü gözden kaçırmaktadır.

Çok iyi bilindiği gibi, 1980'lerden bu yana Birleşik Devletler'de birikim yurtiçi tasarruflarla değil, dış tasarruflarla finanse edilmektedir. Şekil 6'da da gösterildiği gibi, Birleşik Devletler'deki tüm tasarruf oranları neoliberalizmin başladığı yıllarda birdenbire yaklaşık olarak sıfıra kadar düşmüştür. Başka hiçbir ülke, yatırım ve tasarruf arasındaki fark nedeniyle ortaya çıkan dış açıklara (ve buna tekabül eden sermaye ithali) katlanamaz.[30]

Bu alışılmadık durumun açıklanmasında, Birleşik Devletler'in ülke içi sorunları ve uluslararası belirleyicileri dengelemek zor-

---

28) Gelecekte gerçekleşecek emeklilik plânlarının finansmanının kurumsal şekle değil de, büyümeye (ve teknik ilerlemeye), ücretliler arasındaki yeniden dağılıma ya da emeklilik fonlarına bağlı olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Emeklilik fonları sadece, şu an için söz konusu olmayan büyük tasarruf miktarlarına ve büyüme oranlarına katkıda bulunursa, bu sorunun çözümüne katkıda bulunabilir! Yeniden bölüşüm ve fonlar arasındaki alternatif hususundaki tehlike, üç aşağı beş yukarı eşitlikçi çerçevede konusundadır.

29) P. Gowan, *The Global Gamble. Washington's Faustian Bid for World Dominance*, London: Verso (1999). Bu kısımda, Birleşik Devletlerin, ticaret ya da uluslararası finansal anlaşmalardaki konumu, politik baskı ya da askerî müdahale gibi hâkimiyetine ilişkin yönleri soyutlayacağız.

30) Dolar kuru üzerinde konuşulan bir başka olduğu açıktır: 1980'lerin başlarındaki sert dalgalanma istisnası dışında, dolara ilişkin reel kur özellikle de Yene karşı düşük kalmış olmakla birlikte bu zayıflık ticaret açığını gideremeyiştir.

dur. Ortalama olarak, Birleşik Devletler'de kâr oranları Avrupa'dan daha yüksek değildir[31] ve Birleşik Devletler'deki yüksek kârlılık düzeyinin yabancı sermayeyi cezbeden husus olduğu açık değildir. Hegemonya nedeniyle sahip olunan ayrıcalıkların cazibesi veri iken, dış sınırlamaların olmadığı durumda, Birleşik Devletler'e gelen sermaye akımları yurtiçi politikanın bir sonucu gibi görünmektedir. Tüketicilere verilen kredilerin 1990'lı yıllar boyunca devam etmiş olması, Birleşik Devletler ekonomisinin kendine has ülke içi bir özelliğidir.

Birleşik Devletler ekonomisinin kendine has bir veçhesi, tüketicilere verilen kredilerin 1990'lar boyunca artarak devam etmiş olmasıdır.[32] Bu husus, Birleşik Devletler'de yapılan çok büyük hacimli harcamaların (tüketim artı tüketicilerin sermaye alımları) ve çok düşük düzeyli yurtiçi tasarrufların açıklanmasında önemli bir unsurdur. Bu da, dış sınırlamalar olmadığında ve dış açıklara bel bağlandığında önemlidir.

Neoliberalizm önde gelen kapitalist ülkelerin bakış açısıyla değerlendirildiğinde (çevre ülkeleri resme dâhil etmeden) oldukça hiyerarşik bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Neoliberalizmin önde gelen figürü olarak Birleşik Devletler'in önde gelen kapitalist ülkelere sözüm ona verdiği ders, büyük ölçüde söz konusu ülkenin hegemonyasına dayanmaktadır. Özellikle Japonya ve Japonya kadar olmasa da bir ölçüye kadar da Avrupa lehine geli-

---

31) Emek maliyeti Birleşik Devletlerde Avrupa'ya nazaran yüksek düzeydedir ve uygulanabilecek tedbirler, teknik açığın bu farklılıkları gidereceği görüşüyle çelişmektedir.

32) Fransa'yla yapılan karşılaştırma, konuya ilişkin evrimin kalıplarında önemli farklılıkların olduğunu göstermektedir. 1970'ler ve 1980'lerin ilk yarısı boyunca, tüketicilerin toplam borcunun harcanabilir gelirlerine oranı her iki ülkede de %60 ilâ %70 arasında dalgalanmıştır. Borçlanma oranı 1990 yılında artmış olmakla birlikte söz konusu oran Fransa'da 1990 yılı sonrasında azalırken, Birleşik Devletlerde artmaya devam ederek %95 gibi alışılmadık bir düzeye ulaşmıştır.

şen yeni güç dengeleri, neoliberalizmin birikim ve büyümeyle ilgili sözüm ona erdemlerini esaslı bir biçimde sorgulayacaktır. Birleşik Devletler, birincisi, birikimin güçlü olmaması (2.3.1) ve ikincisi de, söz konusu ülkenin elde ettiği üstün başarılar bu ülkenin izlediği neoliberal yoldaki karşılaştırmalı ilerlemesinden ziyade dünya hegemonyasına atfedilebileceğinden, neoliberalizmin ehliyetine ilişkin bir gösteri niteliğinde olmamıştır.

2.3.3. *Refah ve Balon*

Ekonominin büyümesi analiz edilirken en önemli rol özellikle Birleşik Devletler'de[33] borsadaki artışa verilmektedir ve talep ve borsa arasındaki bu geçici aşk ilişkisi, neoliberalizmin talepte sürekli olarak meydana gelen artışı sürdürme yeteneğini sorgulamada bir argüman olarak kullanılabilir.[34] Bu görüş anlamlıysa, bu bağlantı, gerçekte, kapitalizmin neoliberalizm koşullarındaki işleyişindeki önemli bir çelişkinin sinyallerini verecektir.

Son yirmi yıl ve 20. yüzyılın başı arasındaki paralellik ve Büyük Depresyonun ortaya çıkmasında belirtilen iddia konusunda önemli bir rol oynamaktadır. 1920'ler ve son 15 yılın birçok ortak noktası bulunmaktadır: (1) teknoloji ve bölüşümde meydana gelen yeni trendler; (2) cüretkâr parasal ve finansal yenilikler; (3) birleşme dalgası; (4) borsa endekslerinde meydana gelen keskin artışlar. Keynesyen iktisatçılar, 1929 yılının sonunda Wall Street'in çöküşünü takiben talebin de daraldığı iddiasını ileri sürerek, depresyonla ilintili olarak talep ve borsa endeksleri arasında bağ kurmuşlardır.[35] Bu tartışma çizgisi, borsadaki ar-

33) R.J. Gordon, *Technology and Economic Performance in the American Economy*, Working Paper, Conference of the Centre Saint-Gobain pour la Recherche en Economie (2000).

34) F. Chesnais, 'La "nouvelle économie": Une conjoncture propre à la puissance hégémonique américaine', in *Séminaire Marxiste, Une nouvelle phase du capitalisme?*, Paris: Syllepse, 2001, s. 41-70.

35) Bize göre, bu, kuşkulu bir yorumdur: (1) Borsa, sanayi üretiminden sonra düşmüştür; (2) Depresyon, borsanın düzelmesinden sonra da devam etmiştir.

tışın daha önceden iktisadî faaliyeti uyarmış olduğunu ifade etmektedir (*servet etkisinin* bir sonucu olarak).[36] Aynı şey, en azından 1990'larda, Birleşik Devletler'de son zamanlarda görülen refah içinde geçerlidir.

Birleşik Devletler'de günümüzdeki harcama düzeylerinin yorumlanmasına ilişkin ilk zorluk, Japonya istisna tutulursa ve Birleşik Devletler'de Avrupa'dan daha güçlü olmasa da, spekülâsyonun çoğu gelişmiş kapitalist ülkelerde ortak bir unsur olarak yer almasında yatmaktadır. Örneğin, bir balonun aynı boyut ve zamanda Fransa'da da kendini göstermesi ve talebin, Birleşik Devletler'de olduğu gibi aynı ölçüde uyarılmamış olması. Ancak, anlaşmazlık daha büyüktür.

Tüketicilerin bir kısmının elinde bulunan hisse senetlerinin portföy değerindeki artışın, söz konusu kişilerin harcama ve borçlanma davranışlarını etkilediği gerçeğine ilişkin bir sorgulama yapılmamakla beraber, para politikası hâlâ güçlüdür (kısım 2.2.1.) ve talep düzeylerini diğer belirleyicilerden (*yani ex post*) daha çok ayarlayabilme gücüne sahiptir. Borsada artış söz konusu olmadığında, politika görevini çok daha kolay bir biçimde yerine getirebilir. Aynı şey, parasal ve finansal çerçevenin uygulamaya konmamış olması şartıyla, ayarlama yapıldıktan sonra da geçerli olacaktır.

Karışıklık büyük ölçüde, Birleşik Devletler'deki balon, tüketici kredilerindeki artış ve dış açıkların bugün için söz konusu artışla aynı anda varlığını sürdürmesi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Olaylar alışılmadık bir biçimde bir araya gelerek işlemeye başlamıştır:

(1) ödünç vermeler tüketicilerin harcamalarını uyarmaktadır (tüketim ve konut alımları) -borsadaki artışın, nüfusun belli bir kesimini muhtemelen uyarmasıyla;

36) Bu modellerde, nihaî tüketicilerin serveti, söz konusu tüketicilerin talep fonksiyonunda gelirlerinin yanı sıra bir değişken olarak yer alır.

(2) toplam harcamalara yapılan ilâveler (tüketicilerin harcamaları artı firmaların yaptığı yatırımlar), yurtiçi fiyatlar üzerinde önemli sayılabilecek enflasyonist sonuçlar yaratmaksızın yapılan alımlarla gerçekleşmiştir;

(3) fiyat istikrarının kontrol edilmesiyle üretken kapasitenin normal bir düzeyde kullanılması, para politikasına gösterilen büyük bir özen nedeniyle garanti altına alınmıştır.

Ayrıntılı bir biçimde ortaya koyarsak, spekülâtif balon, birleşme dalgası, ekonominin bir kesiminde kârlılığın canlanması ve finansal mekanizmaların deregülasyonu çerçevesinde tahmin edilebilir bir gelişme olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, bunun, genelde talep oluşumunun, özelliklede de neoliberalizmde, gerekli bir bileşeni olduğuna inanmıyoruz. Gerekli makro politikalar uygulanmazsa da, balonun patlamasıyla büyük bir kriz ortaya çıkacak olmakla birlikte -şok radikal bir biçimde bankacılık sistemini istikrarsızlaştırırsa ya da kriz birikimli bir biçimde uluslararası düzeye ulaşırsa- bu gelişmeler, istikrarın koşulları 1990'ların ikinci yarısı boyunca olduğu gibi, sağlandığı zamandaki talep yapısını yöneten mekanizmalardan farklı olacaktır. Balon, neoliberalizmin hayatta kalmasının bir koşulu değildir. Aksine, makul bir düzeyde gerçekleştirilecek ödünç verme imkânları, kapitalizmin yeni sürecinin devam etmesinin bir koşulu olabilir. Balon olmadan, neoliberalizm hiçbir şekilde birikim ve büyüme gerçekleştiremez.

2.4. Teknolojiyi Geliştirmek

Kapitalizmin, yaklaşık olarak 15 yıl önce, daha iyi teknik değişmeyle karakterize edilen bir dönemi başlattığı daha inanılır bir husus haline gelmiştir (1.2.5). Birleşik Devletler'de de olduğu gibi Avrupa'da da sermayenin üretkenliğinin azalma trendine girmesi, 1980'lerin ortalarında duraksamış ve tersine dönmüştür (Şekil 1) ve kâr oranları şimdilerde artmaktadır. Bu trendlerin varlığını sürdürmesi ve sürelerinin uzaması neolibe-

ralizm ve genelde kapitalizmin geleceği açısından önemlidir. Teknolojinin giderek daha etkin hale gelmesi, istikrarlı ve uzun soluklu bir büyüme, bu büyümenin uluslararası yayılması (kapitalizmin sınırları içinde) ve yeni bir sosyal uzlaşmanın yapılması için gerekli bir koşuldur. Bu nedenle, soru, neoliberalizm ve teknik değişmenin veçheleri arasındaki olası bir bağ üzerine mi olmalıdır?[37]

Yönetimde köklü bir dönüşümün, 20 yüzyılın başlarında olduğu gibi, yapısal krizin ardından hâlihazırda farklı bir çerçevede başlamış olduğuna inanıyoruz (kısım 1.2.5). Bu iki olay arasındaki çok büyük benzerlik bulunmaktadır. 20. yüzyılın erken döneminde meydana gelen yönetimsel devrim, yüzyılın başındaki birleşme savaşıyla (şirket devrimi) sıkı sıkıya ilintilidir; hem finans ve hem de yönetim işin içindedir (mülk sahipliği ve yönetim arasındaki ayırım çerçevesinde). Aynı şey, son on yıllardaki dönüşüm için de geçerlidir. Açıkçası, yeni teknolojiler önceden yapılan araştırma ve geliştirme çalışmalarından yararlanmış ve temelde yönetimsel bir başarı, mühendislerin ve uzmanların çalışmaları olarak kendini göstermiştir. Daha önceki birleşme dalgası, kümelenme dalgası, mevcut antitröst kanunlarla ilintili yönetimsel veçhelere sahip olmakla beraber finans neoliberalizmde kuralları değiştirmiş ve önceden gerçekleşen bir birleşme tavrı geliştirilmiştir.[38] Finans, ekonominin yeniden yapılanmasına, hukukî çerçevenin değişmesine imkân tanımış ve gerekli işbirliği ve fonlama sağlamıştır; daha kurallı bir kârlılık kriteri ihdas etmiştir. Kapitalizme has bir biçimde, görev, nüfusun büyük bir kısmı için yüksek maliyet yaratan kârlılık krizi baskı-

37) Burada üzerinde konuşulan husus, değişik analiz düzeylerinin otonomi derecesidir: üretim ilişkileri, eğilimler ve krizler ve güç düzenlemeleri.

38) G. Duménil, M. Glick, D. Lévy, "The History of Competition Policy as Economic History", *The Antitrust Bulletin*, XLII (1997), s. 373-416. Kümelenmenin temel özelliği, aynı faaliyette bulunan firma birleşmelerini sınırlayan kanunda gibi çeşitliliktir.

sı altında yani *ex post* olarak üstlenilmiş olmakla beraber, finans bu duruma katkıda bulunduğu iddiasını ileri sürebilir.

1970'lerde ve 1980'lerde finansın ekonominin yeniden yapılanmasında önemli rol oynaması, bu eğilimleri uzatma yeteneğine sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Söz konusu eğilimlerin sürekliliği neoliberalizmin geleceği ve genelde kapitalizm için önemlidir. Bu bağlamda söyleyecek hiçbir şeyimiz bulunmamaktadır. Bununla birlikte, 20 yüzyılı karakterize eden olayların kalıpları şu iki ifadeyi ileri sürmektedir: (1) Büyük Depresyonda da olduğu gibi, hızlı teknik gelişmenin belli riskleri söz konusudur; (2) teknik ve örgütsel devrimden birkaç on yıl yarar sağlanır.

3. Neoliberalizmin Bir Adım Ötesi Nedir?

Çalışmamızda ortaya konan temel ayırımlar -üretim ilişkilerinin dönüşümü, eğilimler ve krizler ve güç düzenlemeleri arasındaki ayırım-, neoliberalizmin geleceğini tartışmak amacıyla bu son kısımda kullanılmaktadır. 3.1., eğilimlerin ve krizlerin olası bir geçişteki rolüne ayrılmıştır. 3.2., günümüzdeki neoliberal düzenleme çerçevesinde temel kapitalist üretim ilişkilerinin geleceğe ilişkin işleri ele alma yeteneğini sorgulamaktadır. 3.3. ise neoliberalizmin, potansiyel post neoliberal kalıpları için değişik şekillerde korunmasını karşılaştırmaktadır.

3.1. Eğilimler ve Krizler

Bu çalışmada ele alınan dönemde meydana gelen tüm önemli değişmelerin ortak veçhesi, krizlerle olan ilişkisidir. 'Şiddetin' temel işlevi, kapitalizmin ana veçhesi olarak yerini korumaktadır.

Neoliberal rüyayla çelişecek ilk ve oldukça dramatik gelişme, *tarihin tekerrür edecek olmasıdır*. Birinci geçiş senaryosu, büyük istikrarsızlığın olmasıdır. 20 yüzyılın başında olduğu gibi kapitalizme ve finansal hegemonyaya yeni bir safha açan arzulanan teknik değişiklik süreci, 1930'larda olduğu gibi, büyük depres-

yonlarla aniden ve geçici bir süre için engellenmiştir. Büyük Depresyon, *finansal hegemonya altında 19. yüzyılın sonlarındaki yapısal kriz sonrasında ortaya çıkan* ve önemli parasal ve finansal bileşimlere sahip *canlanma krizdir*. Tüm olaylar birbiri ardına yinelenmiştir: (1) yapısal kriz (1970'lerdeki); (2) arzulanan yeni trendler (hâlihazırda rayına oturmuştur), yeni finans hegemonyası (aynı zamanda bu da geçerlidir); (3) bir ana kriz (bir kez daha yinelenen); (4) bir ikinci finansal represyon ve yeni bir sosyal uzlaşma.

Teknik gelişme çizgisi yavaş olsaydı ya da son 15 yılda gözlenen arzulanan trendler sona erseydi ya da tersine dönseydi, zorluklar önemli krizler *yoluyla* hissedilecekti. Bu zorluklar sosyal gerilimlerle (örneğin, ücretlerin durağan bir biçimde devam etmesinin ya da emeklilik plânlarını finanse etmenin neden olduğu) ve uluslararası anlaşmazlıklarla (yeni parasal ve finansal kuralların konması) daha zor hale getirilecektir. Ayrıcalıklarının korunması yerine, finans giderek desteklenmelidir. Kâr lehine olacak transferler sınırlanacak ve yeni düzenlemeler konacaktır. Neoliberalizm bu tür bir kısa dönem senaryoyla anlatılmaktadır. Muhteşem bir gelişme, yeni bir yapısal krizin olası bir biçimde ortaya çıkmasının temeli olabilir (1890'lar ve 1970'ler gibi). Tarih de bir kez daha tekerrür eder ve yeni bir güç düzenlemesi böylesi bir krizin hemen ardından dayatılabilecek olmakla birlikte (1970'ler ve 1980'ler arasındaki geçişte olduğu gibi), yeni unsur, finansa hükmedilmesi ve finansın baskılanmasıdır.

3.2. Üretim İlişkileri

Daha derin bir analiz düzeyinde, üretim ilişkileri önemli bir sorundur. Kapitalizmin tarihi, söz konusu ilişkilerin tedrici dönüşümünü artan toplumsallaşma yönünde gösterir: (1) üretim birimlerinin artan büyüklüğü ve karşılıklı bağımlılığı, makro politikaların merkezi koordinasyonu ve düzenleyici çerçevenin tanımı, mülk sahipliğinin yoğunlaşması ve sermayenin tahsisi, eğitimin toplumsal kontrolü, araştırma, v.s.; (2) bu görevlerin

tamamlanması çerçevesinde ifade edilen fonksiyonların, finansal olmayan şirketler ve finansal kurumlarda uzmanlara aktarılması. Neoliberalizm bu gelişmeleri durdurmayıp aksine güçlendirmesi çerçevesinde mümkündür. Her halükârda, sorun, hedeflerin tanımlanmasıdır: firmaları ve makroekonominin, diğer sınıfların ya da ülkelerin katlanacak maliyetlerinin göz önüne alınmadan mülk sahiplerinin çıkarları lehine yönetilmesi.

Bu yeteneğin sürdürülebileceği ve neoliberalizmin bu başarılarını tüm bileşenlerine kadar götürmeye uygun olduğu pek açık değildir. Bu nedenle, ortaya atılan soru, bu görevler, bugün ve gelecek ve kapitalizmin sürekliliğine ilişkindir. Bu çalışma önemli sınırlamaları ortaya koymaktadır:

1- Kapitalist mülkiyetin bugünkü şekilleri hâlihazırda finansa, parasal ve finansal istikrara uygun olmayan büyük bir inisiyatif vermektedir: (1) Kapitalist mülkiyet, potansiyel olarak kaybedecek olanlar söz konusu olduğunda, finansal yatırımcıların kollektif olarak geri çekilmesine izin verir (uluslararası finansal krizlerde ve borsaların çöküşünde olduğu gibi) ve makro politikalar sadece 'sıradan' koşullarda etkindir -parasal ve finansal rahatsızlıklar bu yeteneği sorgular; (2) Kapitalist mülkiyetin diğer yüzü, sermayenin diğer sanayiler ve firmalar arasında tahsisi, hâlâ büyük ölçüde müşterileri tarafından potansiyel olumsuz makro sonuçlarıyla tek yanlı olarak motive edilen fonlar gibi temel finansal kurumların oldukça iniş çıkışlı beklentilerine konu olmaktadır.

2- Finans, teknik değişime ilişkin daha arzulanan yeni sürecin ilk aşamalarındaki tanıma konu olmasına rağmen neoliberalizm kapitalizmin temel çelişkilerinden birini çözememiştir: teknik değişim sürecinin istikrarlı bir biçimde sürmesini sağlama yeteneği. Bu ise araştırma ve geliştirmenin toplumsallaşmasına ilişkin yeni aşamaları ve innovasyonların tamamlanmasını *yani* firmalarca izlenebilecek ya da işbirliği çerçevesinde ortaya çıkabilecek kâr oranı gereksinimini maksimize etmenin ötesinde üre-

tim ilişkilerinin daha derinden dönüşümünü gerektirir.

3.3. Güç Düzenlemeleri: Alternatif Sorunlar

3.3.1. Neoliberalizm: Tarihin Sonu Mu?

Neoliberalizmde hâkim sınıfların kapitalist rüyasının kimi veçheleri son yirmi yılda yapılan gözlemlerden ve buna tekabül eden propagandadan kaynaklanmaktadır. Kapitalizm tarihin sonudur. Sermaye sahipleri durumlarını ve gelirlerini birleştirirler ve üst yönetimle sıkı bir bağlantı içinde idare ederler. Çok yavaş artan bir satın alma gücünden, sağlık sigortasından ve emeklilik fonlarından yarar sağlayan üstte bulunan orta sınıflarla geniş çaplı bir uzlaşmaya gider; borsanın artışından (fazlaca zorlamayan bir ödünç almadan sonra) ve faiz oranlarından elde edilen yararları paylaşırlar. Birikim oranları iyidir ve krizler boyut olarak sınırlanmıştır. Bu ise istenen teknik değişimin sürmesinin mümkün hale getirir. Ücretlilerini hiyerarşisi güçlü olmaya devam etmekle birlikte durum kontrol altındadır. Çevre ülkelere yönelik sermaye ihracat edenlere teşekkürler ki çevredeki nüfusun katmanları giderek merkezin düşük gelirli kesimlerin statüsüne benzer bir statüye doğru ilerlemektedir; çok güçlü olmayan elitler, önde gelen kapitalist ülkelerin hâkim gruplarıyla işbirliğine giderler. Birleşik Devletler, Avrupa ve Japonya'nın da izlediği ve neoliberalizmin ve birbiriyle işbirliği içinde olan diğer ülkelerin yararına olacak yeni bir yol izlemektedir.

Neoliberalizmin en kurnaz savunucuları tarafından daha çelişkili olaylar sürecinin ortaya çıkması ve bunların tanımlanması daha olasıdır. Bölüşüme ilişkin gerilimler önemini sürdürmektedir ve sosyal çelişkiler önlenmelidir. Önde gelen kapitalist ülkelere arasındaki rekabet ve çevrede sürmekte olan antiemperyalist mücadele önemini sürdürmektedir. İstikrar esasen sağlanmış olmakla birlikte bu istikrar yinelenen krizler pahasına gerçekleşmiştir. Kapitalizmin kendini dönüştürmesi gerekli olmakla bir-

likte güç düzenlemesinin temel veçheleri korunur. Sorun, uluslararası yarışa önderlik etmek ve hâkim sınıfların ayrıcalıklarının devamını sağlamaktır.

3.3.2. Neoliberalizmin Ötesinde: Tarihin Peşinden Koşulması Mı?

Alternatif bir sonuç, daha önce çerçevesi çizilen alternatif senaryolardan birini izleyerek neoliberal güç düzenlemesinin bozulmasıdır. Kapitalizm tarihin sonu değildir.

Yaptığımız analizin mantıkî bir sonucu, öncü yönetici sınıflar ve geriye kalan tüm ücretliler (en azından bazı kesimlerince) arasında yeni bir uzlaşmaya gidilmesidir. Sınıf mücadelesi şekilleri ve derecesine bağlı olarak, olaylara ilişkin yeni gidişatın yönetimsel ve popüler bileşenleri üç aşağı beş yukarı vurgulanmıştır: yeni Keynesyenizmden, daha radikal dönüşümlere kadar. Uzlaşmanın ekonomisi büyük ölçüde söz konusu uzlaşmaya ilişkin politika tarafından belirlenir.

Sosyal içeriğinden bağımsız olarak, yeni uzlaşmanın yerine getirmesi gereken görevlere ilişkin şunları söylemek mümkündür. Birincisi, finansın tarihî başarısızlığı, geniş anlamda, makroekonominin kontrolünün toplumsallaşmasını ortaya çıkarmıştır (iş çevrimlerinin istikrara kavuşturmak ve finansal mekanizmaları ve kurumların istikrarının sağlanması). Bu araçları, başarılması çok güç olmayacak görevlere yönlendirecek yeni hedeflere (bir ölçüde 'daha önceki') doğru yönlendirmek. Postneoliberalizmin gündemi, teknik gelişme birikime doğru daha etkin kanallara sahip yeni toplumsallaşma dereceleridir. Keynesyen uzlaşmanın gerçekleştiği yıllarda mümkün olabilecek bir yön ileri sürülmüş olmakla birlikte bunların hiçbiri ne arzulanan teknik değişikliğin ve ne de güçlü bir birikimin sağlanmasında -dolayısıyla enflasyon, dolayısıyla işsizlik konularında- başarılı bir performans göstermiştir. 1970'lerin yapısal krizi -bu başarısızlığın ifadesidir- kapitalist mülk sahiplerinin geri gelmesini sağlayacak yolları açmıştır.

SOSYALİZM Mİ, NEOLİBERALİZM Mİ?*/**

Ernest MANDEL

1970'lerin ortalarından itibaren sermayenin Üçüncü Dünya'nın işçi ve emekçi kitlelerine karşı dünya çapında başlayan bir saldırganlığı ortaya çıkmıştır. Bu saldırganlık, güç ilişkisinin işçilerin zararına sert bir biçimde bozulmasını ifade etmektedir. Bu gelişmenin nesnel ve öznel temelleri bulunmaktadır.

Söz konusu gelişmenin nesnel temelleri, aslında, işsizliğin emperyalist ülkelerde hiç değilse 10 milyondan 50 milyona kadar yükselmesidir. Resmî istatistiklerin tümü devlete ait istatistiklerdir ve hepsi de uydurmadır. Üçüncü Dünya ülkelerinde en az 500 milyon kişi işsizdir. İkinci Savaş'tan bu yana ilk kez işsizlik, bürokratik postkapitalist toplumlarda da yükselmektedir.

Belirtilen gelişmenin öznel temellerinin altında, gerçekte, örgütlü emek ve kitle hareketlerinde kapitalist saldırganlığa karşı geliştirilen dirençte görülen topyekûn başarısızlık bulunmaktadır. Bir-

---

* http://www.marxists.org/archive/mandel/1993/02/neoliberal.htm
21 Şubat 1993 tarihinde New York Marxist School'da yapılan ve *Bulletin in Defense of Marxism*'de yer alan konuşmanın çok az kısaltılmış şeklidir.

** Prof.Dr. Uğur Selçuk Akalın tarafından İngilizceden çevrilmiştir.

çok ülkede bu örgütler başı çekmiştir: Fransa, İtalya, İspanya ve Venezüella bu ülkelerden sadece birkaçıdır. Bu ise hiç şüphe yok ki, kapitalist saldırıya karşı geliştirilecek direnci zorlaştırmıştır.

Ancak, tüm bu söylenenlere rağmen sahte liberal -gerçekte neomuhafazakâr-iktisat politikalarının dünyadaki gelişme üzerinde yaratacağı somut etki kesinlikle eksik değerlendirilmemelidir. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından düzenlenen ve Thatcher ve Reagan hükümetleri ve bunları taklit edenlerin simgeleştirdiği söz konusu politikalar tam bir felâket halini almıştır.

Enflasyona karşı mücadelede parasal istikrara ve denk bütçeye öncelik verme bahanesiyle, sosyal harcamaları ve altyapı harcamaları insafsızca azaltılmıştır. Bu ise dünya çapında bir sosyal eşitsizlik, yoksulluk, hastalık ve çevre tehdidiyle sonuçlanmıştır. Makroiktisadî bakış açısından, bu durum artan bir düzeyde üretkenlik karşıtı ve irrasyoneldir. Makrososyal bakış açısından, savunulamaz ve iğrenç bir durumdur. Bu gelişme, artan ölçüde insanoğlunun hayatta kalmasını tehdit eden insanlık dışı sonuçlara sahiptir.

Muhafazakâr iktisat politikalarla birlikte gelişen neomuhafazakâr ideolojik saldırının temel sinisizmine işaret etmeliyim. Neomuhafazakârlar devlet harcamalarını sert bir biçimde azaltmak istediklerini söylemektedirler. Gerçekte, devlet harcamaları, neomuhafazakârların hâkimiyeti altında geçen 1980'li yıllar ve 1990'ların başlarında olduğu kadar hiçbir zaman yüksek olmamıştır. Gerçekte olan şey, belirtilen dönemde 3 trilyon dolar olduğu tahmin edilen sosyal ve altyapı harcamalarının, askerî harcamalara ve sübvansiyonlarla ve işletmelere kaymasıdır. İflâs eden ve iflâsın eşiğinde olan finansal kurumların kurtarılması ve bu kategoride bulunan ve hızla artan borca yapılan devasa faiz ödemelerinin karşılanması, Birleşik Devletler'deki tasarruf ve ödünç veren birlikler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Neomuhafazakârlar evrensel insan haklarının savunucusu ol-

duklarını söylemelerine rağmen gerçekte söz konusu antisosyal politikalara karşı gelişen inanılmaz kitlesel tepkiler veri iken, neomuhafazakâr hükümetler demokratik özgürlüklere giderek zarar vermekte ve saldırmaktadır: sendikal özgürlük, çocuk aldırma hakkı, basın özgürlüğü, seyahat özgürlüğü. Aşırı sağ eğilimlerin -faşizm, yabancı düşmanlığı, neofaşizm- gelişebileceği uygun koşullar sağlanmıştır.

Üçüncü Dünyadaki Yoksulluk

Yoksulluk dünya çapında feci bir biçimde gelişmektedir. Söz konusu gelişim Üçüncü Dünya'da tarihî bir felâket halini almıştır. Birleşmiş Milletler resmî istatistiklerine göre, 60'tan fazla ülkede yaşayan toplam 800 milyondan fazla insan 1980 ilâ 1990 yılları arasında kişi başına düşen yurtiçi ürünlerinin mutlak azalışına maruz kalmıştır. Bu ülkelerin en fakir olanlarında, bu azalış %30 ilâ %50 arasındadır. Bu ülkelerin en fakir tabakalarında söz konusu azalma %50 civarında salınım göstermektedir. 1950 yılında Latin Amerika'da kişi başına yurtiçi ürün, emperyalist ülkelerdeki yurtiçi ürünün %45'i kadardı. 1988 yılında ise söz konusu oran %29.7'ye kadar düşmüştür.

Kamu refahında ılımlı artışın meydana geldiği on yıllar, birkaç yılda yok olup gitmiştir. Bunun ne anlama geldiği somut bir biçimde Peru örneği çerçevesinde gösterilebilir. *New York Times*'a göre, Peru nüfusunun %60'ından fazlası iyi beslenememektedir, %79'u oldukça keyfî bir biçimde aylık 40$'da sabitlenen gelirle yoksulluk düzeyinin altında yaşamaktadır. Kolej eğitimi almış memurlar bile ayda 85$ kazanmaktadır. Bu para, söz konusu ülkede bir aylık otopark ücretini ödemeye yetmemektedir.

Üçüncü Dünya ülkelerindeki sosyal farklılaşma göz önüne alınırsa, durum çok daha fecidir. En yoksul ülkelerin en yoksul yerleşikleri bugün, 1940'larm Nazi toplama kamplarında verilen günlük yiyecek ihtiyacı kadar yiyecekle yetinmektedir. Birleşmiş Millet Sağlık Örgütü'nün Aralık 1992 tarihinde düzenlenen

konferans için hazırlamış olduğu bir rapor, mevsimlik yetersiz beslenmeye maruz kalan birkaç yüz milyon insana ilâveten yarım milyar insanın da kronik açlığa katlanmak zorunda kaldığı tahmininde bulunmaktadır. Üçüncü Dünya'da yaklaşık olarak 800 milyon kişi açtır. Bu verilere, postkapitalist ve emperyalist ülkelerdeki açlık çekenlerin sayısını ilâve ederseniz, bugün yaklaşık bir milyar insanın aç olduğu sonucuna ulaşırsınız. Ve tüm bunlar, aşırı yiyecek üretiminin yaşandığı bir durumda ortaya çıkmaktadır.

Kuzey Brezilya'da, ortalama bir Brezilya'lıdan ortalama boy uzunluğu 35 santimetre daha kısa olan yeni bir pigme nesli ortaya çıkmaya başlamıştır. Hâkim burjuva sınıfı ve ideologları bu insanları fare insan olarak nitelendirmektedir. Bu nitelendirme tümüyle insanlık dışı, Nazi'leri hatırlatan bir özelliktedir ve çok netameli anlamı vardır.

Yetersiz vitamin, mineral ve hayvansal protein tüketimi nedeniyle yaygın bir yetersiz beslenme söz konusudur. Özellikle kadınlar ve çocuklar bu yetersizliklere maruz kalanlardır. Sonuç olarak, Üçüncü Dünya'nın çocukları, emperyalist ülkelerin çocuklarından 20 kat daha fazla ölüm ya da ölümcül hastalığa tutulma riski altındadır.

Çocukların kaderi, Üçüncü Dünya'daki barbarlığı sembolize etmektedir. Bu geleceğin sorunu değildir; büyük ölçekli bir barbarlık hâlihazırda başlamıştır. UNICEF'in istatistiklerine göre, Üçüncü Dünya'da her yıl 16 milyon çocuk açlık ya da iyileştirilebilecek hastalıklar nedeniyle ölmektedir. Bunun anlamı, her dört yılda bir, II. Savaş, Auschwitz, Hiroshima ve Bengal'deki kıtlık da dâhil olmak üzere gerçekleşen tüm çocuk ölümlerine eşit sayıda çocuğun ölmesidir. İşte size bir kabuk içinde duran emperyalizm ve kapitalizme ilişkin dünya gerçeği. Buna ilâveten, Güney Asya'da, kız bebeklerin %20'si beş yaşına gelmeden ölmektedir: % 25 ise 15 yaşına gelmeden yaşamını yitirmektedir. Çocuk işgücünün yarı köle koşullarında yaygın bir biçimde

kullanılmasıyla birlikte kız bebeklerin öldürülmesi yıldan yıla artmaktadır.

Artan Eşitsizlik

Neomuhafazakâr iktisat politikalarının ortaya çıkardığı feci etkiler Üçüncü Dünya ülkeleriyle ya da postkapitalist ülkelerde yaşayan kitlelerin yaşam koşullarıyla sınırlı değildir. Bu etkiler, çok yavaş olmakla birlikte emin adımlarla emperyalist ülkelere doğru da yayılmaktadır. Bu ülkelerde, kullandığınız kaynağa da bağlı olarak, 55 ilâ 70 milyon insan yoksulluk düzeyinin altında yaşamaktadır. Sayıları giderek artmakla beraber sosyal güvenlik ağı tarafından korunan önemsiz sayıdaki sosyal gruplar çerçevesinde ikili bir toplum yapısı gelişmektedir: işsizler, geçici işçiler, refah içinde yaşayanlar, birden çok çocuğu tek başına büyütmek zorunda olan anneler, cesaretleri kırılmış küçük suçlular: bunlar söz konusu düşük sınıfın bütününü oluşturan unsurlardan bazılarıdır.

Bu noktada, çok çarpıcı, çok acıklı, çok iğrenç bir örnek bulunmaktadır. Beş büyük devrimin başladığı ve tarihî olarak devrimin merkezi olan Paris'te, her gün binlerce göçmen, işçi ve geçici işçi, istihdam edilmeyi beklemektedir. Bazen iş bulabilmekte, bazen de bulamamaktadırlar. Sürekli oturma izinlerinin olmamasının yanı sıra hiçbir sosyal korumaya da sahip değillerdir. Söz konusu kişiler, çok düşük bir gelir elde pahasına çalışmak için aralarında rekabet etmektedirler. Zira elde edecekleri gelir, kendi ülkelerinde elde edecek oldukları gelirden hâlâ yüksek düzeydedir.

Birleşik Devletler gettolarındaki durum, bunun tipik bir örneğidir. Gettolardaki genç işsizler %40'a ulaşmıştır ve bu gençlerin çoğunun da gelecekte ne türden olursa olsun hiçbir iş bulma umutları yoktur. Benzer olgu, birkaç güney Avrupa ülkesine ve İngiltere'ye de yayılmıştır. Özelleştirme bu trendi ortaya koymaktadır.

Reel ücretler ABD'de fiilen gerilerken, belli sayıdaki kişilerin

bir milyon dolarlık gayrisafî yıllık gelirleri 60 kat artmıştır. 60.000$ ilâ 78.000$ arasında gelir elde edenlerin sayısı 1 milyondan 2 milyona çıkmakla beraber söz konusu yeni zenginlerin içinde tek bir işçi bile bulunmamaktadır.

Zengin Daha Zengin

Neomuhafazakâr iktisat politikalarının dünya ekonomisinde yarattığı ters etkiler de benzer bir biçimde ayan beyan ortadadır. Hem Üçüncü Dünya'daki artan yoksulluk ve hem de emperyalist ülkelerdeki nüfusun Üçüncü Dünyalaşmış sektörleri, dünya ekonomisinde meydana gelebilecek herhangi önemli bir genişlemenin temel frenlerini oluşturmaktadır.

Fakir ülkelerin fakir kesimlerinin zengin ülkelerin zengin kesimlerini sübvanse etmesiyle Üçüncü Dünya'nın borcu, güneyden kuzeye net sermaye akımına ilişkin ters ve rezalet gelişimini beraberinde getirmiştir. Sinik bir biçimde kapitalizm işte budur denebilir. Bununla birlikte, bu durum 20. yüzyılın bu boyut ve çaptaki yeni bir olgusudur.

Aynı şey ticaret hadlerindeki zıt yönlü gelişme ve ara malların dünyadaki fiyat yapısı üzerindeki etkisi için de geçerlidir. İçtiğimiz kahvenin, dünya ihracatının petrolden sonraki ikinci büyük kalemi olduğu pek bilinmemektedir. Bu noktada, batılı tüketiciler açısından, kahve nispî olarak ucuzdur. Batılı ülkelerde yarım kilo kahve 5$ civarındadır. Bu kahveyi üreten üreticiler günde 30 ilâ 59 cent arası bir para almaktadırlar. Gerisi aracılara kalmaktadır.

Güneyde, kuzeyde ve batıda Üçüncü Dünyacılığın en büyük tehlikesi, ortadan kaldırılacağı düşünülen kolera ve tüberküloz gibi tipik yoksullukla ilintili salgınların yayılmasıdır. Meşum AIDS tehdidi de benzer şekilde yoksullukla ilintilidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün anti AIDS programının önceki direktörü, bu yüzyılın sonunda 100 milyon insanın HIV virüsünden etkileneceği ve bunların %25'inin hastalanacağı ve öleceği, bu ölümlerin

%85'inin ise Üçüncü Dünya'da gerçekleşen ölümler olacağı öngörüsünde bulunmuştur.

Bu durum, kimi kültürel ya da etnik özelliklerin bir sonucu olmayıp, eğitim, önleyici, sağlık hizmetleri ve hijyen yetersizliğinin bir sonucudur. Aynı zamanda, salgının başlamasından bu yana 7 milyar $ AIDS'le mücadeleye harcanmıştır. Bu miktarın sadece %3'ü, %85'i HIV virüsünden etkilenmiş olan Üçüncü Dünya'da harcanmıştır. Kapitalist sınıf için bile, salgının emperyalist ülkelere de sıçramayacağına inanmak, alenen intiharla eşanlamlıdır.

Bu koşullar altında, AIDS'le mücadelede papanın cinsel ilişkide geri çekme yöntemini sınırlaması ve iffetli olunması ve prezervatif kullanımına ve gebeliği önleyici hap ve gereçlerin kullanımına karşı çıkması tümüyle sorumsuzluk örneğidir. Her yerde sağlık ve eğitim bütçelerinin azaltılmasına yönelik neomuhafazakâr politikalar da benzer şekilde sorumsuzluk ve intiharla eşanlamlıdır. Ortaya çıkan tüm etkiler sosyal olduğu kadar iktisadî olarak da tiksindiricidir.

'Piyasa Ekonomisi'

Kalkınma politikalarıyla ilgilenen dünyanın tüm ülkelerindeki bütün üniversite departmanlarında en üretken yatırımların, eğitim, sağlık ve altyapıya yapılan yatırımlar olduğu herkesçe bilinen bir gerçek olarak ele alınmaktadır. Ancak, koridorda ilerleyip, iktisadın alt departmanları olan ve kamu maliyesi olarak adlandırılan departmanına baktığınızda, birdenbire denk bütçenin eğitim, sağlık ve altyapıya yapılan yatırımlardan daha önemli olduğunu duymaya başlarsınız ve enflasyonu durdurmak için söz konusu alanlara ilişkin bütçelerin acımasızca azaltıldığını görürsünüz.

Sahte liberal, noemuhafazakâr politikaların kapitalizmin hâkim olduğu dünya ekonomisinin çerçevesi içinde uygulandığı vurgulanmalıdır. Yaşamın bu temel gerçeğinden iki önemli sonuç çıkartılabilir.

Bunlardan ilki, sözüm ona piyasa ekonomisi olarak adlandırılan yapının iddia edilen üstünlüğü konusunda atıp tutmak göz boyamaktan başkaca bir şey değildir.

İkincisi, aynı çerçeve dâhilinde NeoKeynesyen politikalar gibi sayıları giderek artmakta olan uluslararası kurum ve önde gelen kapitalistler tarafından uygulanması teklif edilen herhangi bir alternatif iktisat politikası, bu korkunç gerçeği temelde değiştiremeyecektir. Size bir örnek verecek olursam, Üçüncü Dünya'ya dayatılan muazzam teknolojik gerilik, dünyanın söz konusu bölgesinin dünyanın toplam enerji harcamalarının sadece %15'ini tüketirken, her bir dolarlık yurtiçi ürününün, zengin ülkelerin her bir dolarlık yurtiçi ürününe nazaran beş altı kat daha fazla enerji harcaması gerektiği anlamına gelmektedir.

Bu nedenle, burada bir soru ortaya çıkmaktadır, bugünküne nazaran daha nitelikli bir dünyaya kavuşmak için, sahte neoliberal politikaların yanı sıra tüm kapitalist sistemin tüm varyantlarına yönelik temel bir alternatife ihtiyacımız yok mudur? Cevabım, kesinlikle evettir. Bu nedenle sosyalizme ihtiyacımız vardır ve bu nedenle de sosyalistim ve olmaya da devam edeceğim.

İnsanoğlu, fiziksel yaşamını sürdürmesi yönelik korkunç tehditlerle karşı karşıya kalıyoruz: nükleer, kimyasal ve biyolojik savaş, konvansiyonel silâhlarla nükleer güç istasyonlarını bombalayarak nükleer savaşlara neden olacak geleneksel kitlesel savaşlar, çevrenin sera etkisiyle ve ozon deliğiyle simgelenen yıkımına yönelik artan risk, Afrika ve Asya'nın büyük bir kısmının üretken olmayışı ve salgın felâketinin kümülâtif etkisi.

Birçok kişi, Çok geç kalınmamış mıdır? Kıyamet günü kaçınılmaz değil midir? İnsanoğlu gelecek 50 yılda hayatta kalmayı başarabilecek mi? sorularını sormaktadır. İnsanoğlunun kötü bir şeye mahkûm olmayacağı inancını taşıyoruz. Bu bir hüsnükuruntu ya da hiss-i kabl-el vuku değildir. Bu, somut bilimsel veri ve sürdürülen dinamik bilimsel araştırmaya dayanan bir inançtır.

Buna ilişkin tekbir örnek verelim: Afrika'nın üretken olmayı-

şını tümüyle tersine döndürecek bir somut, ciddi yaklaşım bulunmaktadır; 1500 yıl önce yapıldığı gibi bir kez daha zengin yiyecek üreten bir bölge haline getirmek amacıyla çölün sulanması; yerleşiklerinin doğal tarımsal teknikleri kullanarak ticarî ürün üreten bekârlarını, Afrikalıları sağlıklı bir biçimde beslemelerini sağlayacak ürünlere yönlendirerek soluklandırmak. Yeşil, ağaçlıklı bir Sahra'nın dünyanın iklimi üzerindeki etkisi gerçekten şok edici olacaktır.

Bu durumda çözümlenmesi gereken sorun teknik, doğal ya da kültürel bir sorun değildir. Sosyal bir sorundur. Söz konusu sorunun çözümlenmesi için, kişisel serveti tüm sosyal ve iktisadî maliyetlere bakmadan biriktirme arzusu biçimde ortaya çıkan açgözlülüğün ve uzun dönemli rasyonalite yerine kısa dönemli sahte rasyonaliteyi ikâme etmenin sosyal ve iktisadî davranışı belirlemediği bir sosyal düzene ihtiyaç vardır. Sosyal güçlerin elinde, bireyleri, sınıfları ve temel sınıf fraksiyonlarını kendi kaderlerini topluma dayatmasının önüne geçecek bir güce sahip olmasına ihtiyacımız vardır. Gücün, kısa süreli egoizm ve sorumsuzluk karşısında demokratik araçlarla dayanışmayı, işbirliğini ve cömertliği sağlayacak bir biçimde emekçinin ellerinde olması gerekmektedir.

Bu bir farkında olma sorunu değildir. Zenginler, kapitalistler, başta olanlar aptal değildir. Bunların çoğu, örneğin, ekolojik tehlikelerin farkındadır. Bunları dikkate almaya çalışmalarına, iktisadî plânlamalarına ve projeksiyonlarına dâhil etmelerine rağmen rekabet baskısı altında tüm tehditlerin olduğu gibi kalmalarına neden olacak bir biçimde davranmaya zorlanırlar.

Bazıları, bilim ve teknolojinin kendi çıkarlarına olan karşı konulmaz bir mantık geliştirdiğini ve bilim ve teknolojinin kontrolsüz gelişiminin insanoğlunu neslini tüketecek uçurumun kenarına getirmekle beraber bunun olaylara doğru bir bakış açısı olmadığını söylemektedir. Bu, Marksist felsefe terminolojisiyle, somutlaşmış düşünce olarak adlandırabileceğiniz bir şeydir. Bi-

lim ve teknoloji, bunları kontrol eden insanoğlundan ayrılmış güçler olarak sunulmaktadır. Ancak bu doğru değildir.

İşçi Demokrasisi

Bilim ve teknoloji, bunları keşfeden, uygulayan ve kendi çıkarları çerçevesinde istedikleri gibi eğip büken sosyal gruplardan bağımsız bir güce sahip değildir. Temel sorun, bilim ve teknolojiyi, insanoğlunun büyük bir çoğunluğunun çıkarlarına göre demokratik olarak kurulmuş bilinçli sosyal kontrolünün konusu haline getirmektir. Bilim ve teknolojiyi, insanoğlunun uzun dönemli çıkarlarını göz önüne almaksızın istismar eden özel çıkarların hizmetine sunmayarak bağımsız hale getirilebilir. Bu amaca ulaşmak için, bizatihi toplum örgütü ve yapısı demokratik olarak belirlenen, bilinçli kontrolün geçerli olduğu bir durumda olması gerekir.

Son analizde sosyalizm, insanoğlunun yaşamın tüm alanlarında kendi kaderini tayin etmek üzere mümkün olduğu kadar çok sayıda özgürlüğü ele geçirmesidir. Bu, ilk önce, emek gücünü iktisadî zorlamayla satan ve bugün geçmişte olduğundan daha büyük bir insan kitlesini temsil eden ücretliler için eşsiz bir şeydir.

Söz konusu özgürlükten başka azınlık hâkimiyetini isteyenler -ücretlilerin, üretimde hangi önceliklerin uygulanacağına ve nasıl üretileceğine ve bölüştürüleceğine ilişkin demokratik karar verme özgürlüğü-, bu özgürlüğün zenginlerin ya da uzmanların, kilisenin, devlet ya da partinin koyduğu piyasa kurallarının hâkimiyeti altında olması gerektiğini belirtenler, küstahça bilgilerinin ve bilgeliklerinin mükemmel olduğunu varsayarlar ve onlarla eşit ya da onlardan üstün olan kitlelerin kapasitelerini eksik değerlendirirler. Bu talepleri, giderek gayrî insanî sonuçları yaratması ve ampirik olarak temelsiz ve ahlâkî olarak da iğrenç olması nedeniyle reddediyoruz.

Marx'ın, eğitimcilerin eğitilmesi gerektiği biçiminde ifade ettiği uyarıyı paylaşıyoruz. Bunu sadece demokratik olarak örgüt-

lenmiş kendi kendine hareket eden kitleler başarabilir. Sosyalizm, söz konusu kitlelerin kendi kaderlerini özgür bir biçimde tayin ettikleri bir sosyal düzendir.

Dünyaya bugün olduğu gibi bakmamız için, genellikle gazetelerde okuduklarımızdan ya da televizyonda gördüklerimizden farklı bir biçimde bakmamız gerekmektedir. İnsanlar mücadeleye başlamaktadırlar.

Uruguay'da yaşayanlar, yapılan bir referandumda yaklaşık olarak %74 oranında bir oyla telefon şirketinin özelleştirilmesini reddetmiştir. İngiliz madenciler ve özellikle de İtalyan işçiler, hükümetlerinin ümüklerini sıkan sert politikalara tepki gösterdiler. Her iki grup da bu sert politikalara karşı greve gitti. Almanya'da yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve neofaşizme karşı insanı memnun eden radikal bir gençlik hareketine tanıklık etti.

Bu, 1920'lerin sonlarına doğru ve 1930'ların başlarında olanlardan tümüyle farklıdır. O tarihlerde Naziler politik gücü ele geçirmeden çok önce liseleri, üniversiteleri -gençliği- ele geçirdiler. Bugün, partiler sağa kayarken, gençlik yabancı düşmanlığına, ırkçılığa ve neofaşizme karşı yürümektedir.

En tatmin edici örnek, işçi sınıfının yozlaşmış gerici hükümete karşı mücadele verdiği Brezilya'dır. Ben daha ziyade kötümserim, kazanacaklarını düşünmemekle birlikte, şimdilerde 1918 yılının Almanya'sından daha fazla sanayi işçisinin bulunduğu dünyanın bu yedinci en büyük ülkesinde burjuva gücüne karşı durmak mümkün hale gelmiştir.

Bununla birlikte, dünyanın resminin gösterişsiz bir yanı bulunmaktadır ve bu hareketlerin birçoğu alternatif sosyal düzenin olmaması nedeniyle genellikle bir kerelik hareketlerdir ve süreklilik göstermemektedir.

Sosyalizm

Tüm dünyadaki bu gelişim, sosyalizmin dünya çapındaki kreditebilite krizi adını verdiğimiz hareket konusunda tereddüt et-

mektedir. İşçiler Stalinizme, postStalinizme, Maoizme, Avrupa Komünizmine ya da sosyal demokrasiye güvenmemektedir.

Bu koşullarda, iki temel sosyal sınıf olan ne sermayenin ve ne de emeğin dünya krizine kısa ya da orta vadede tarihî çözümler getirebilme yeteneği bulunmaktadır. Kapitalistler nesnel nedenlerle bunu gerçekleştiremez. Zira işçi sınıfı çok güçlüdür. İşçiler 1930'lu yıllardan daha güçlüdür. Ancak, işçi sınıfı da alternatif bir sosyal düzen inancı taşımadığından, söz konusu dünya krizini çözemeyecektir.

Bu nedenle, sonucu bu aşamada tahmin edilemeyecek uzamış bir krizin içindeyiz. Sonucu, işçi sınıfının, sosyalizmin, insanoğlunun fizikî olarak yaşamını sürdürmesi lehine olacak bir mücadele vermeliyiz. Zira bugünün gerçekçi tercihi budur. Sosyalizm ya da barbarlık değil, sosyalizm ya da insanoğlunun fizikî olarak neslinin sona ermesi.

Biz sosyalistlerin üç temel görevi bulunmaktadır.

Birincisi, dünyanın her yerindeki kitlelerin gerçek ihtiyaçlarını, herhangi bir politik ya da belli bir güç şemasına tanınan ayrıcalığı öne plâna çıkarmadan kayıtsız şartsız savunmalıyız. İşçi hareketinin başlangıçta yaptığı ve en büyük gelişimini 1880'lerin sonuyla I. Savaş'ın arifesine kadar göstermiş olduğu örneğe geri dönmeliyiz.

Sosyalistlerin o zamanlarda iki temel hedefi bulunmaktaydı: sekiz saatlik bir işgünü ve evrensel oy hakkı. İşçiler, bu hedefi nasıl, hangi güçle ve ne tür bir hükümetle gerçekleştireceğiz? sorusunu sormadılar. Bunların, insanın kurtuluşunun nesnel ihtiyaçları olduğunu söylediler ve bunlar için mücadele etmek elbette mümkün ve gereklidir ve sonuç ne olacak göreceğiz.

Sekiz saatlik işgünü bazı ülkelerde gerçekleştirilen genel grevlerle elde edildi. Söz konusu kazanım, bazı ülkelerde, işçi hükümetleri olarak düşünülebilecek hükümetler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Kimilerinde bu hak, güçlü işçi hareketinin bir devrime dönüşmesini önlemek amacıyla bir ayrıcalık olarak burju-

vazi tarafından verilmiştir. İşin doğrusu ne o ve ne de budur. Gerçek, Marx ve Engels'in de işaret ettiği gibi, sekiz saatlik işgünü işçi sınıfının nesnel çıkarınadır ve bu nedenle de, böylesi taleplere yönelik mücadeleyi herhangi bir önceden kurulmuş güç şemasının önüne geçirmemiz gerekmektedir.

Yoldaşlara birçok kez büyük taktisyen Napoleon Bonaparte'ın Lenin'in de onayladığı, '*Mücadeleyi başlat ve sonra ne olacak görelim*' biçiminde ifadelendirilen meşhur formülü hatırlattım. Önemli olan mücadeleyi başlatmaktır; sonradan ne olacağı güç ilişkilerine bağlı olmakla beraber, bizatihi mücadele güç ilişkilerini değiştirir.

Bugün için sosyalistlerin ve komünistlerin ikinci görevi, temel sosyalist eğitim ve propagandadır. İnsanoğlunun kurtuluşu, mevcut toplum yapısı, temel olarak farklı bir toplum yapısıyla değiştirilemediği sürece mümkün değildir. Bunu istediğiniz gibi adlandırabilirsiniz, etiketi fark etmez. Ancak, içeriği belirtilmelidir. Sosyalizmin içeriği kitleler tarafından kabul edilecektir. Sosyal demokrasinin, Stalinizmin ve postStaliznizmin yarattığı feci deneyimlerden sonra, sosyalizmin imajı istisnasız sadece radikal bir özgürlük, radikal feminizm, çevrenin radikal bir biçimde savunulması, radikal savaş karşıtı pasifist bilinç, politik plüralizm ve tümüyle insan haklarının kabullenilmesi olmalıdır. Sosyalizm, istisnasız dünya ölçeğinde sadece radikal bir özgürlük olarak düşünüldüğünde kabul edilecektir.

Sosyalizmin kreditebilitesine ilişkin korkunç krizi çözmenin üçüncü koşulu, sosyalizmin ve özgürlüğün yeniden bir araya getirilmesidir. Burjuvazinin, sosyalistlere karşı tüm dünyada insan hakları sorununu ortaya çıkarması inanılmaz kötü bir hatadır. Bu ise durmadan bumerang etkisi yapmıştır. Ancak, bunun olması için, sosyalizmin ve özgürlüğün bir araya getirilmesi işini tamamlanması gerekir.

1920'lerin ortalarında, İtalyan işçi hareketinin geleneksel şarkısı olan 'Bandiera Rossa' şu harika kelimeleri içermektedir:

'Komünizm ve özgürlük çok yaşa!'.

Stalinizmin, postStalinizmin ve sosyal demokrasinin önemli hatalarından bir tanesi, söz konusu iki değer arasında tarihî bir ayrılmayı tahrik etmesi olmuştur.

1920'lerin ortalarında Birleşik Devletler'de iki anarşist, antikomünist, Sacco ve Vanzetti, -komünizme kesinlikle sempati duymamaktadır- gerici burjuva hükümeti tarafından ölüme mahkûm edilmiştir. Ülküleri, ABD Komünist Partisi ve Komünist Enternasyonal tarafından üstlenilmiştir. Söz konusu iki kişinin anarşist, antikomünist olması gerçeği, hiçbir şeyi değiştirmemiştir. Gururla, yoldaş James P. Cannon'un bu iki anarşist için dünya çapında bir kampanya başlatmasıyla önemli bir rol oynadığını söylüyorum. Koşulsuz olarak yüzümüzü döndürmemiz gereken gelenek işte budur.

Hangi ülkede, hangi gerekçeyle olursa olsun, insan haklarına karşı işlenen suçlar, bu dünyadaki sosyalistler-komünistler tarafından mahkûm edilmelidir. Bu, hareketimizin içinde yer alan kitleler arasında güveni yeniden sağlamanın ön koşuludur. Bu güven bir kez sağlandığında, kapitalistlerin kontrol ettiği silâhlardan 10 kat daha etkili ahlâkî bir yetenek, ahlâkî bir kredi, ahlâkî bir güç elde ederiz.

Marksizm'in Savunulması

Marksist Okul'daki arkadaşlarıma Marksizm'i savunmaları konusunda kesinlikle haklı olduklarını ve bizi çevreleyen anti Marksist baskılara hiçbir şekilde taviz vermememiz gerektiğini söylemek istiyorum. Bu baskıların kimi açık, kimileri dağılmış olsa da, hepsi etrafımızda dönüp durmaktadır.

Marksizm, son 150 yılda sosyal düşüncede ve davranışta meydana gelen en iyi şeydir. Koloni savaşlarına sosyal demokratik destek veren Marksizm'i, Stalinist karşıdevrimden sorumlu tutanları reddedenler ya bilgisizdir ya da yalancı. Marksizm insanlığın eline, iyi bir nedeni, kendimizden emin bir biçimde

güvenle savunabileceğimiz iki temel zafer vermiştir.

Marksizm bir toplum bilimidir. Marksizm, muazzam ampirik bilgi zenginliği temelinde ve hiç değeri olmayan ya da kısmen değerli olduğunu söyleyebileceğimiz sosyal bilimler arasında hiç değilse son 200 yıldır ne olup bittiğini tutarlı bir biçimde anlamanın yoludur.

Geleceğe ilişkin hiçbir tahminde bulunmuyoruz. Marksizm'in tek bilimsel şekli açık Marksizm'dir. Marx'ın da dediği gibi Marksizm, yapıcı şüpheyi bütünleştirmektedir. Her şey sadece gerçeklere dayanması temelinde yeniden düşünmeye açıktır. Gerçekleri göz önüne almadan sorumsuz bir biçimde buna yeltenenler, dünya gerçeğini anlamada bu muazzam anlayış aracını bir tarafa itip, işe septisizm, irrasyonalite, mistisizm ya da mitolojiyle yaklaşmanın hiçbir olumlu yararı bulunmamaktadır.

Marksizm'in bir bilim olması kadar önemli olan yanı ikinci temel cüzü olan ahlâkî yönüdür. Marx bizzat bunu radikal bir biçimde formüle etmiştir. Gençliğinden yaşamının sonuna kadar, kategorik mecburiyet adını verdiği tanımdan bir an bile uzaklaşmamıştır.

Bu ise insanoğlunun hor görülmesine, yabancılaştırılmasma, sömürülmesine, baskı altına bırakılmasına ya da temel insanî saygınlığının inkâr edilmesine karşı koşullar ne olursa olsun savaşmaktır.

Söz konusu inkârları haklı çıkaracak bahaneler ne olursa olsun, bunlara karşı kayıtsız şartsız karşı durmalıyız. Dünyanın her yerinde insan haklarını savunmaktan başka sizi daha mutlu edecek bir başka şeyin olmadığını anlayınız: sömürülenleri, baskı altında tutulanları, ezilenleri, hor görülenleri savunmak.

Bu dünyada, iyi bir insan olabilmek için, yaşamınızı bu ulvi nedene adamaktan daha iyi bir yol bulunmamaktadır. Bu nedenle, gelecek Marksizm'dir.

NEOLİBERALİZM*/**

Andrew GAMBLE

Son otuz yılın önemli eğilimlerinden bir tanesi de, iktisadî liberalizmin hem politik iktisat ve hem de politik ideoloji şeklinde yeniden canlanması olmuştur. Komünizmin SSCB'nde çöküşüyle birlikte yüzyılın sonuna doğru birçok kişi iktisadî liberalizme, Üçüncü Dünya'daki gelişmenin alternatif yolunun ve sosyal demokrasinin yeni yörüngesinin yitip gitmesi karşısında yeni bir hegemonik ideoloji olarak bakmaya başlamıştır. Sermaye bir kez daha zafer kazanmış ve iktisadî liberalizmin, hem politik ve hem de entelektüel anlamda, ekonominin örgütlenmesinde her derde deva ilâç olduğu, bir kez daha olması gereken sağduyu şeklinde ifade edilmiş ve bu sağduyu pek de bir değişikliğe maruz kalmamıştır. CSE'in*** oluşturulduğu 1970'lerin başlarıyla karşılaştırıldığında, bu husus dikkate değer bir dönüşümü temsil etmiştir. O tarihte, savaş sonrası yaşanan uzun boom dö-

* *Capital & Class*, Autumn2001 Issue 75.

** Prof.Dr. Gülsüm Akalın tarafından İngilizceden çevrilmiştir.

***Conference of Socialist Economists (Sosyalist İktisatçılar Konferansı) (ç.n.).

nemi çatırdamaya başlamış ve kapitalizmin 1950'liler ve 1960'larda yaşadığı olağanüstü istikrarı, sanayinin saldırganlığındaki artış ve yaklaşmakta olan büyük bir global resesyonun açık sinyalleri tarafından tehdit edilmeye başlanmıştır. 1970'lerde yaşanan gelişmeler, geçmişte Keynesyen refah devleti olarak adlandırılan, emek ve sermaye arasındaki politik çekişmenin temelini oluşturmuştur. Söz konusu düzenin can çekişme süreci mümkün olduğu kadar uzatılmış, bu da, önde gelen kapitalist ülkelerde politik kutuplaşmanın ortaya çıkmasına ve sol cenahta, kapitalist krizin yaşanmasının yeni stratejik açılımlar sağlayacağı inancının kendini göstermeye başlamasına neden olmuştur.

Temel bir yeniden yapılanma dönemi olarak 1970'ler ve 1980'ler, dünya kapitalizmine, çerçevesi oldukça zor ayırt edilebilecek ve yanlış anlaşılabilecek iktisadî, politik ve ideolojik büyük bir katılımın gerçekleşmesine tanık olmuştur. Bu özellikle krizde ideolojinin, özellikle de neoliberalizmin, tam anlamıyla oynadığı gerçek bir roldür. Serbest piyasa doktrinlerinin hem ideolojik ve hem de politik iktisat açısından yeniden canlanması dönemin önemli bir veçhesi olmasına rağmen öncelikli önemi konusunda bir fikir birliği söz konusu değildir.

Neoliberalizm kendini ilk olarak Keynesyenizme yönelik bir politik iktisat eleştirisi şeklinde göstermiştir. Bu saldırının öncüsü Milton Friedman ve Alan Walters gibi iktisatçılarla anılan parasalcılık doktrini olmakla birlikte, arkasında Avusturya okulu ve özellikle de Friedrich Hayek'le birlikte anılan ve devletin ekonomideki yerine ilişkin olarak ortaya konan yaygın bir eleştiri bulunmaktadır. 1970'lerin başlarında Friedman ve Hayek'in yazdıkları, büyük ölçüde İngiltere'deki *Institute of Economic Affairs* ve Birleşik Devletlerdeki *Heritage Foundation* gibi düşünce kuruluşları tarafından yayınlanmıştır (Cockett, 1995).

Önde gelen kapitalist ülkelerde enflasyonun hız kazanmasından önce, Keynesyenizme yönelik parasalcı ve sosyal demokrasiye yönelik Avusturya okulu eleştirisi büyük ölçüde önemsen-

memiştir. Söz konusu eleştiriler çoğu kez pejoratif temelde, kapitalizmin erken dönem aşamasına kadar geri gitmesi ve modern kapitalizmin gerçekleriyle hiçbir gerçek kazanıma sahip olmaması anlamında pür olarak 'ideolojik' olarak görülmüştür. *Constitution of Liberty* 1960 yılında yayınlandığında George Lichtheim tarafından arzu edilemez olduğu kadar uygulanamaz olarak da değerlendirilen on dokuzuncu yüzyıl laissez-faire'ine dönüş olarak savunulmuştur. Bu haliyle kapitalizm kendini iktisadî liberalizmin sağladığı basit ahlâkî kurallardan çok daha farklı yollarla meşrulaştırma ve örgütlemeye gereksinim duyan bir kollektif kapitalizm ya da tekelci kapitalizmdir. Özellikle Keynesyenler arasında geçerli olan görüş, kapitalizmin 1930'ların Depresyonundan çıkma ve 1945 yılından sonra kendini yeniden örgütleme konusunda elde ettiği başarının, büyük ölçüde devletin oynadığı rol nedeniyle gerçekleştiğidir (Shonfield, 1965). Devletin, Keynesyen öğretinin aksine, müdahaleciliği durdurması ve on dokuzuncu yüzyılın gece bekçiliğine dönmesi gerektiği fikri garip ve hâlihazırda karşılaşılana nazaran daha derin bir kriz olacağı biçiminde görülmüştür.

Bu eleştirilerin çoğuna ilişkin şaşırtıcı olan nokta, neoliberalizm fikirlerinin engelleri aşarak pratik politika konusunda kendini hem belli ülkelerin ulusal politikasında ve hem de belki de daha önemlisi global düzenin uluslararası kurumlarında öncü fikirler haline getirmedeki hızı olmuştur. Neoliberalizm sıçrama sağlayabilme hususunda kapitalist devletlerin iç politikalarına bel bağlamış olsaydı, yayılışı ve etkileri daha yavaş olurdu. Ancak, dolara bağlı sabit döviz kuru sisteminin 1971 yılında sona ermesi ve önde gelen tüm para birimlerinin dalgalanmaya başlaması, 1970'lerin ortalarından başlayarak günümüze kadar uzanan bir dönemde enflasyonu kontrol etme aracı olarak kullanılabileceği ifade edilen parasalcı fikirlere inanılmaz bir destek sağlamıştır. Bunu, söz konusu fikirlerin Birleşik Devletler, Avustralya, Yeni Zelanda ve İngiltere'de yurtiçi programlara uy-

gulanması izlemiştir.

Neoliberalizm konusunda mutabakata varılması, günümüz kapitalizminin analizinin kilit noktasını oluşturmuştur. Başlangıçta ortaya çıkan tepki, bunun bir sapma, kapitalizmin erken dönemine bir geri dönüş, laissez-faire'in itibarını yitiren doktrinlerinin yeniden canlanması, günümüz kapitalist dünyasının temellerinin eksikliği olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, neoliberalizm, kapitalizmin 1970'lerde karşılaştığı sorunları çözmede kesinlikle irrasyoneldir. Sol cenahta, kapitalizmin tekelci evresinde neoliberalizm tarafından getirilen çözümlerin sorunlara deva olamayacağına ilişkin yaygın bir düşünce söz konusu olmuştur. Keynesyenizm yaygın bir biçimde hâlâ kapitalizm için en etkili ve politik strateji olarak görülmüştür. Bu politika, refah ve savunma programlarında otomatik stabilizatörlerin kullanılması ve yüksek düzeyde kamu harcamalarının yapılmasıyla, talep istikrarını ve ekonominin tam istihdam düzeyine yakın bir düzeyde bulunmasını sağlamaya yönelik aktif devlet müdahaleciliğini meşru kılmıştır. Keynesyen politika rejimi, 1970'lerde devletin malî krizini içinden çıkılmaz bir hale getiren ve resesyonu öne çeken ve işsizliği keskin bir biçimde artıran hızlanan enflasyon nedeniyle zor günler yaşamaktadır. Ancak, sosyalist iktisatçıların çoğu, tercihin daha ileri bir Keynesyen program ya da sosyalist bir alternatif arasında olduğunu düşünmüştür.

1980'lerin sonlarına doğru neoliberalizm hem Keynesyen ve hem de sosyalist alternatifleri saf dışı bırakarak tartışmanın koşullarının sınırı çizmiştir. İngiltere'de ve Birleşik Devletlerde Thatcherizm ve Reaganizm'le temsil edilen politik müdahaleler, tüm politikaları şekillendiren paradigma olarak neoliberalizmi yeni egemen bir sağduyu haline getirmiştir. Neoliberal fikirlerin üstünlüğü inkâr edilmemesine rağmen söz konusu fikirlerin rasyonelliğinin yanlış olduğuna ilişkin tartışmalar sürmüştür. Bunu gerçekleştirmenin yollarından bir tanesi, neoliberalizmin oynadığı role, farklı kapitalizm modellerin kullanılmasıyla ortaya ko-

nan karşıtlıklar olmuştur. Neoliberal fikirler büyük ölçüde Anglo-Amerika'nın İngilizce konuşan ülkeleriyle sınırlanmıştır ve İngiltere dışında Avrupa Birliği ülkelerinde ya da Doğu Asya'da pek dikkat çekmemiştir. Bu ise neoliberal fikirlerin, özellikle Alman, Japon ve İsveç'inkinden daha başarılı modellerin artan baskısı altın giren bir kapitalizm modelini desteklemede koruyucu bir strateji olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Reagan Yönetimi ve Thatcher Hükümeti tarafından verilen reçetelerdeki politikaların çoğuna ve kısa dönemde mevcut kapitalist mülkiyeti ulusal kapitalizmlerinin uzun dönem performansını zayıflatarak koruyacak olan öndeyilere yönelik bir kuşku yaygınlaşmıştır. İmalât kapasitesinin yok olması ve hem refah ve hem de altyapı açısından yatırımın zarar görmesi, özellikle de daha düşük işsizliğin, yüksek büyümenin ve daha çok tasvip edilen refah hizmetlerinin gerçekleştirildiği görülen diğer kapitalist ekonomilerin performanslarıyla karşılaştırıldığında büyük ölçüde ters bir durum olarak değerlendirilmiştir. Birleşik Devletler ve İngiltere'nin özellikle yarış dışı bırakıldığı ve geride kaldığı düşüncesi, İngiltere ve Birleşik Devletlerdeki gerilemeyle ilişkin olarak 1980'lerdeki yapılan tartışmalarda güç kazanmıştır. Neoliberalizm, uygun çarelere yönelmeyi sağlayacak analitik araçlardan yoksun modası geçmiş bir kapitalist model olarak addedilmiştir.

Neoliberalizme ilişkin bu görüş etkili olmaya devam etmiş ve politik iktisatta İngiliz ve Amerikan kapitalizminin, Almanya ya da Doğu Asya kapitalizmine daha çok benzemesini sağlayarak iktisadî gerilemeyi tersine döndürmek için gerekli olacak politikaların analizlerine olan ilginin sürmesine neden olmuştur (Hutton, 1995). Ancak, bu bakış açısı, Amerikan ve bir ölçüde de İngiliz kapitalizminin 1990'larda yeniden canlanmasıyla ve diğer ulusal kapitalizmlerin özellikle de Alman, Japon ve İsveç'in karşılaştıkları güçlüklerle birlikte zayıflamıştır. 1990'ların sonlarıyla birlikte Birleşik Devletler kapitalizminin elde ettiği zafer

tam anlamıyla desteklenmiş ve neoliberalizm Amerikalılar tarafından ilân edilen yenidünya düzeninin ve globalizasyon söyleminin hâkim ideolojisi haline gelmiştir. Şimdilerde birçoğu ulusal kapitalizm fikri yerine, kapitalizmin global birikim sistemi olarak analiz edilmesini tartışmaktadır.

Bu sorunların bazıları, özellikle de kapitalist devletin doğasına ve kapitalist toplumlarda ideolojinin ve politikanın oynadığı rolün anlaşılmasına ilişkin olanlar, CSE'de yapılan ilk tartışmalara kadar uzanmaktadır. Bir önemli sorun, belli sermayelere ya da sermayenin kısımlarına yönelik olarak genelde sermayeye verilecek nispî ağırlıkla ilgilidir. Neoliberalizme ilişkin olarak yapılan irrasyonel analizlerin birçoğu, ulusal kapitalizmler ve sanayi sermayesi gibi belli sektörleri ele almıştır. Ancak, kapitalizme global birikim sistemi ve sermayeye de genelde sermaye olarak bakıldığında, yeniden yapılanma döneminde politik ve iktisadî strateji olarak neoliberalizmin gerekçesi daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Neoliberalizm sermayeye, üretimde kullanılacak sermaye olmasından ziyade para olarak öncelik vermektedir. Bu ise hızlı bir yeniden yapılanma döneminde bir işe girişecek, sübvansiyonları ve korumayı kaldıracak ve sermayeyi sabit konumundan uzaklaştıracak politikaları uyarlama avantajına sahiptir. Ayrıca, sermayenin hareketliliğini yeniden kazanması ve çevrelendiği uzamsal ve kurumsal katılıkların çözülmesi imkânını vermektedir (Clarke, 1988: Harvey, 1982).

Bu nedenle, neoliberalizmin kapitalizmin yeniden yapılanmasına olan katkısı, sermayenin Keynesyen çağda üstlendiği birçok durumun ve vaatlerin çoğundan uzaklaşmasında bir araç olma imkânını sağlamak olmuştur. Parasalcılığın önceliği, parayı bir kez daha iktisat politikasının temel taşı haline getirmek ve Keynesyen tam istihdam ve iktisadî büyüme amaçlarından vazgeçilmesini mümkün kılmaktır. Sorun gerçekten hiçbir zaman için bir teknik olarak parasalcılığın iddia ettiğini gerçekleştirip gerçekleştirmemesi sorunu haline gelmemiştir. Gerçekte, parasalcı-

lık, hangi para arzı göstergesi kullanılırsa kullanılsın, diğer para şekillerinin kontrolden çıkması nedeniyle uygulanamayacağını ispatlamıştır. Parasalcılığın gerçek önemi politiktir. Hayek'in de belirttiği gibi, temel sorun, enflasyonun teknik bir hata konusu olmayıp, politik güç dengesi olduğunun kabullenilmesidir (Hayek, 1972; Gamble, 1996). Kalecki'nin 1943 yılında Keynesyenizmin politik temeline ilişkin yaptığı ünlü analiz, söz konusu politik temelin emek ve sermaye arasındaki güç dengesindeki değişmeyi temsil etmesinin tartışılmasıdır (Kalecki, 1943). Hükümetlerin tam istihdam politikaları vaadinde bulunmaları, normal kapitalist iflas ve işsizlik düzeninin önemli ölçüde zayıflaması ve örgütlü emeğin özellikle ücretlere ilişkin pazarlık gücünün çok büyük ölçüde artması anlamına gelmektedir. Neoliberal analizse, bu durumun devlet müdahalesinin ücret ve fiyat kontrolleri biçiminde piyasa ekonomisine hâkim olmaya başlaması ve ekonomi açısından korporatist yönetişim tarzının gelişmesine neden olması üzerinedir. Neoliberalizmin politik mesajı, Keynesyen politik iktisadın yarattığı sonucun, hızlanan enflasyon ve artan devlet müdahalesi olması biçimindedir. Faaliyet alanı genişleyen devlet nedeniyle gelişen tüm kazanılmış hakları politik olarak ele geçirmek ve yöneticilerin yönetim haklarını sınırlayan politikaların sürdürülmesini sağlamak ve giderek artan bir biçimde kemikleşen iktisadî ve örgütsel yapılara sermayeyi bağlamak için hazırlanan politikanın anlamı, parayı bir kez daha temel unsur haline getirmek içindir.

Bu hedeflerin önde gelenleri sendikalar ve refah devleti olmuştur. Masraflar mümkün olduğu kadar devletten alınıp bireylerin sırtına bindirilmesi ve piyasaların özellikle de emek piyasalarının mümkün olduğu kadar esnek hale getirilmesi gerekir. Genelde sermayenin bakış açısından ele alındığında, neoliberalizm, politikanın yönüne ilişkin basit ve açık seçik bir kriter sunmaktadır. Varsayım her zaman için piyasalar lehine rekabette mümkün olduğu kadar çok sınırlamayı ortadan kaldırma anlamına

gelen, mümkün olan en kapsamlı koşulların yeniden yaratılması ve vergi yükünü azaltarak piyasa ajanlarının yetkin hale getirilmesidir. Böylesi bir politikanın etkin olabilmesi için devletin, devlet eliyle piyasanın korunmasını ya da sübvanse edilmesini talep eden herhangi bir grubun direncini kırma konusunda hazırlıklı olması gerekmektedir. Son yüz yılda faaliyet alanı genişleyen devlet gruplara birbiri ardına koruma ve sübvansiyon sağladığından, böylesi bir görev, ulaşılacak amaç açısından kahramanca yürütülen bir davranış niteliğinde olmuştur. İfade ettiği husus, sosyal demokrasinin halkalarının yanı sıra sağ cenah da dâhil olmak üzere tüm demokrasi şekillerinin halkalarını geliştirme anlamını taşımaktadır. Son yirmi yılda en neoliberal rejimlerin bile içinde bulundukları gerçek durum, devlet yardımı ve vergileme konusunda besledikleri umut konusunda başarısızlığa uğramaları nedeniyle, söz konusu rejimleri destekleyenlerin derin bir hayâl kırıklığına uğradıklarını söylemeye bile gerek yoktur. Refah devleti, demokrasinin sınırları içinde dikkate şayan bir biçimde parçalanması zor bir yapı olduğunu ispatlamıştır.

Neolibaralizme karşı ortaya konan bir argüman, kapitalizmin varlığını sürdürebilmesi için demokratik meşruiyete ihtiyaç duyduğu ve fidye kabilinden bir sermayenin bir kısmını oluşturan refah programlarının korunması gerektiğidir. Refahın sağlaması açından temin edilen tedarikler ve sendikalar kısa dönemde kapitalizme yardımcı olabilecekse de, uzun dönemde fakir ve mülkiyet sahibi olmayanlar arasında düşmanlık ve ümitsizlik duygularının gelişmesine neden olacaktır. Hem sağ ve hem de solun hoşuna giden refah programları konusunda ortaya konan argümanlardan bir tanesi, kapitalist düzen içinde nüfusu bir arada tutmak amacıyla söz konusu programların gerekliliği ve bundan da herkesin yararlandığı hissinin yaratılmasıdır. Seçmenler kollektif sosyal tedarikleri sunan partilere oy verdiğinden, demokrasi, sosyal demokrasi olma eğilimi içinde bulunmalıdır. Demokrasilerin yaygın olduğu çağda, sağcı politikaların partileri her za-

man için destek sağlayacak programlara sahip olmuşlardır. Söz konusu programlara gelen destek, neoliberal programlardan ziyade güvenlik ve koruma vaadini taşıyan kollektivist politikalardan gelmiştir. Laissez-faire, yirminci yüzyılın ilk yarısında kısmen seçime yönelik ortaya koyduklarının cazibesinin zayıf olması nedeniyle demode hale gelmiştir. Piyasa düzeninin işlevini yerine getirmesine izin veren genel kuralları sürdürecek bir programın son derece popüler hale gelme ihtimâli hiç olmamıştır.

Neoliberalizm hâlâ tek başına seçim desteği sağlama imkânının çok iyi olduğu söylenemez. Ancak, belli sayıdaki politikacı ya belli çıkar ve gruplar için gerçekten cazip olan neoliberal iktisadî programlarla muhafazakâr politikaları harmanlama ya da neoliberal iktisadî politikaları herkesçe benimsenen bir sağduyu olarak lanse ederek yeniden çehrelendirme becerisine sahiptir. Thatcher ve Reagan'ın otoriter popülizmi, sağ cenahta bulunan politikacılarca bu iki hususu başarılı bir biçimde gerçekleştirmelerinden kaynaklanmıştır. Hem Thatcherism ve hem de Reaganizm, tamamen desteklenen kendine has özel çıkarları çerçevesinde birbiriyle uyumlu olmamalarına rağmen kazanılmış haklara ve devletin büyüklüğüne karşı verdikleri savaşımda, devletin dizginleri elinde tutarak varlığını sürdüreceği ve piyasa düzeninin politik ve kanunî temellerini ayakta tutacağı biçimindeki neoliberal ilkeyi açık bir biçimde ifade etmiştir.

1990'larda Birleşik Devletler ekonomisinin yeniden canlanması neoliberal mesajı güçlendirmiştir. Neoliberalizm globalizasyonla ve IMF ve Dünya Bankası'nın neoliberal ajandasıyla asimile edilmiştir. Bu bağlamda, neoliberalizm yeni hegemonik amentünün örtüsü haline gelmeye başlamıştır. Bunun etki yaratan bir varyantı, bir teorisyen olan Karl Polanyi tarafından geliştirilen ve serbest piyasa deneyimine neden olan ideolojik ve politik proje niteliğindeki on dokuzuncu yüzyıl iktisadî liberalizminin, neoliberalizmin halefi olduğuna ilişkin argümandır (Cox, 1996). Sağ ve sol cenahtan söz konusu argümana yönelik karşı duruş, yir-

minci yüzyılda piyasanın yaygın bir biçimde kollektif kontrolünü ve düzenlenmesini beraberinde getirmiştir. Neoliberalizm, söz konusu kontrol sistemlerinin ve düzenlemenin çöküşünü temsil etmiş ve serbest piyasayı bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Kimileri neoliberal politikaların tüm dünyada uygulanmasının etkisinin zaman içinde güçlü bir politik tepki yaratacağını ve gelecekte sermayede yeniden düzenlemeye gidilmesi gereğinin ortaya çıkacağını düşünmektedir. Kötümseler, gelecekte ortaya çıkabilecek daha muhtemel bir sonucun, global ekonominin antagonistik ve korunan bölgesel bloklar biçiminde kırılması olduğuna inanmaktadırlar (Gamble & Payne, 1996).

Neoliberalizme ilişkin farklı bir değerlendirme, bunun global bir ideoloji olduğu üzerinde fazlaca durmamakta ve bunun yerine, sermaye birikiminin tüm kapitalist modellerin ve tüm ulusal ekonomilerin özelleştirme, deregülasyon, paydaş değeri, esnek emek piyasaları ve elde kalan refah gibi neoliberal kurumlara ve politikalara doğru sürüklenmeye zorlayan rekabetçi baskılara neden olduğu vurgusunda bulunmaktadır (Coates, 2000). Geriye, bu baskıların sürüklenmeye neden olma konusunda ne kadar güçlü olduğu ve bunların ne kadar direnç göstereceği hususunda ortaya çıkan büyük bir anlaşmazlık kalmaktadır. Ancak, bunların varlığını sürdüreceğine ilişkin yaygın bir kabul söz konusudur. Bu görüşün etki yaratan bir varyantı, neoliberalizmin adaletsizliğini global ekonominin ana kurumları çerçevesinde analiz etmektedir (Gill, 1998).

Neoliberalizm, 1970'lerden itibaren yok edilmesi güç bir biçimde ortaya çıkmasından bu yana birçok farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Bu yorumlardan hiçbirinin ortaya koyduğu yorumla yakın bir gelecekte bir diğerinin önünü keseceği yoktur. Bununla birlikte, sakınılması gereken husus, neoliberalizmin saltanatını sürdürme eğiliminden uzak durulması ve kendini her yerde ve her şeyde ortaya koyan bir olgu olarak ele alınmasıdır. Bu tür bir indirgemecilik çok da yararlı değildir ve aynı zaman-

da da politik olarak felce uğramayı beraberinde getiren bir hususturu. En iyisi, neoliberalizmi oluşturan farklı doktrinleri ve fikirleri çökertmektir. Neoliberalizm gerçeğini kabul ederek çalışmamda yaptığım şey de bu olmasına rağmen neoliberalizmi, yeni İşçi Partisi'nden global yoksulluğa kadar her şeyin kaynağıymış gibi ele almamak olmuştur. Örneğin, Avrupa sosyal demokrasisi, neoliberal fikirlerin etkisi altında kalmasına rağmen söz konusu demokrasinin neoliberalizmin basit bir ifadesi olduğunun ileri sürülmesi oldukça basit bir hüküm olacaktır. Diğer birçok unsur işlemeye devam etmektedir. İdeolojiler aynı derecede önemli olmasına rağmen ideolojik determinizm, en nihayetinde, iktisadî determinizmden daha üstün ve de daha aydınlatıcı değildir.

KAYNAKLAR

Clarke, S. (1988), *Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State*, Aldershot: Eclward Elgar,

Coates, D. (2000), *Models of Capitalism*, Cambridge: Polity.

Cockett, R. (1995), *Thinking the Unthinkable*, London: Fontana.

Cox, R. (1996), *Approaches to World Order*, Cambridge: CUP.

Gamble, A. & Payne, A. (eds) (1996), *Regionalism and World Order*, London:Macmillan,

Gill, S. (1998). 'European Governance and New Constitutionalism: Economic and Monetary Union and Alternatives to Disciplinary Neoliberalism in Europe' *New Political Econonty*, 3.

Hayek, F. (1972), *A Tigerby the Tail*, London: IEA.

Harvey, D. (1982), *The Limits to Capital*, Oxford: OUP.

Hutton,W. (1995), *The State We're In*, London: Cape.

Kalecki, M. (1943), 'Political Aspects of Full Employment', *The Political Quarterly*, 14 (1943).

Shonfield, A. (1965), *Modern Capitalism*, Oxford: OUP.

İKTİSADÎ LİBERALİZM VE ELEŞTİRİSİ: GEÇMİŞİN PROLOGU MU?*/**

Eric HELLEINER

Giriş

Review of International Political Economy'nin (RIPE) 10 yıl önce yayınlanması düşünüldüğünde, dergi global politik iktisat içinde belli bir ideolojik çerçevede yaşama merhaba demiştir: neoliberalizmin dünya çapında giderek zafer elde etmesi. Neoliberal düşünceler, 1980'li yıllarda Batı ve Güney ülkelerini istilâ etmiş ve daha sonra da, Berlin Duvarı'mn yıkılmasıyla birlikte önceki Doğu bloku ülkelerinin serbest piyasa reformlarını kabul ettiğinde, hemen hemen global olarak hâkim duruma gelmiştir. RIPE'nin ilk sayısı yayınlandığında, birçok ülke, bu globalizayon çağında 'Washington Konsensüsü' olarak adlandırılmış olan, Thatcher'in 'başka alternatif yok' biçiminde ifade edilen 'TINA' (*There Is No Alternative*) tezini kabul etmiştir.

On yıl sonra, ideolojik iklim bir ölçüye kadar farklı görünmektedir. Uluslararası konferanslarda, kamu yetkilileri Washington Konsensüs'ünün modasının geçmiş olduğunu ilân et-

---

* *Review of International Political Economy*, 10:4, November 2003.

** Prof.Dr. Gülsüm Akalın tarafından İngilizceden çevrilmiştir.

mektedirler. Tüm dünyadaki aktivistler Porto Alegre'de kendilerinden emin bir biçimde 'Bir Başka Dünyanın Mümkün Olduğunu' açıklamak üzere bir araya gelmişlerdir. Ancak, Washington Konsensüsü'nün yerine ne konacaktır? Mümkün hale gelmekte olan 'Diğer Dünyanın' doğası nedir? RIPE, neoliberal ortodoksluğun şüphecilerinin forumu haline gelmiş olduğundan, bu sorular, derginin onuncu yılının kutlanıyor olması nedeniyle sorulması gereken sorular gibi görünmektedir.

Bununla birlikte, bu soruların cevap verilmesi zor olan sorular oldukları açıkça ortaya çıkmıştır. Bunun bir nedeni, neoliberalizmine yönelik olarak giderek etkili bir biçimde yapılan eleştirilerin değişik kaynaklardan geliyor olmasıdır. Gerçekte, neoliberaller, dünya görüşlerinin gerçek anlamda tutarlı bir alternatifi olmadığı tartışmasını yaparken, çoğu kez muhaliflerinin muazzam ideolojik farklılıklarına işaret ederler. O zaman, şu an için IPE (International Political Economy -Uluslararası Politik İktisat) üzerine çalışanların en ilginç çalışma konularından bir tanesi, global politik iktisatta bu yeni ideolojik farkın haritasını çizmeye çalışmaktır. Bu çalışmamda, bu görevi üstleneceğim. Özellikle, bu konuyu tarihî perspektif içinde ele almanın yararlı olacağını iddia ediyorum.

İleri sürdüğüm iddia kısmen RIPE editörlerinin son on yıldır IPE burslarını tarihî olarak ele alınan çalışmaları teşvik etmeye atfettikleri önemden esinlenerek ortaya atılmaktadır. Bu iddia aynı zamanda IPE üzerine çalışanların, IPE'nin uzun entellektüel tarihi üzerine olması gerektiği gibi durmamış olmamaları anlamında ortaya atılmaktadır. Düzinelerce kitap, iktisat ya da uluslararası ilişkiler tarihini didik didik ederken, sadece IPE ideolojilerinin tarihinin analizi üzerine odaklanan tek bir çalışma bilmiyorum. Bu boşluk, bazı çevrelerin, IPE'nin 1970'lerin başlarında uluslararası ilişkilerin bir alt dalı olarak ortaya çıkan nispeten yeni bir alan olduğu biçimindeki düşüncesini yansıtabilir. Ancak, RIPE'de son on yıldır yazanların da işaret ettiği gibi IPE,

II. Savaş'tan önce gelişen eski bir disiplinler arası düşünce geleneğinin yeniden doğuşu olarak görülmesi daha evlâdır. Neoliberalizmin bizatihi kendisi, on dokuzuncu yüzyıl klâsik iktisadî liberalizm temel ilkelerini yeniden canlandıran bir ideolojidir; yani serbest ticaret ve devletin ülke içinde sınırlı bir role sahip olması inancı. O zaman, bugün neoliberalizmin eleştirisine ilişkin tartışmalar, geçmişte klâsik iktisadî liberalizme yönelik muhalefete ne ölçüde benzemektedir?

Klâsik İktisadi Liberalizm ve Yöneltilen Eleştiriler

Uluslararası iktisat tarihine aşina olanlar açısından, neoliberal hareketin 1980'ler ve 1990'lardaki dramatik politik başarısı, klâsik iktisadî liberal fikirlerin dünyanın büyük bir kısmını istilâ ettiği 1850'liler ve 1860'ları hatırlatmaktadır. Belirtilen her iki çağ da, uluslararası iktisadî birleşmeyi dramatik bir biçimde yoğunlaştıran teknolojik devrimlerle karakterize edilir. Aynı zamanda, liberal iktisadî düşünceler, bu düşünceleri savunanlar tarafından yukarıda belirtilen her bir dönemde de bir tür tartılmayacak gerçek olarak ileri sürülmüştür. Thacher TINA teziyle ortaya çıktığında, Richard Cobden gibi on dokuzuncu yüzyılın ortalarının önde gelen liberalleri serbest ticaretten 'İlâhî Kanun' olarak söz etmişlerdi (Cain, 1979, s. 240).

Duydukları güvene rağmen, on dokuzuncu yüzyıl liberalleri, politik etkileri on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında artan sert eleştirilerle karşı karşıya kaldılar. Bununla birlikte, liberal iktisatçılara en ciddi darbe, dünya çapında iktisadî liberalizme verilen politik desteği ortadan kaldıran 1930'ların başlarındaki Büyük Depresyondan geldi (Polanyi, 1944). 1945 sonrasının ilk yıllarında dünya iktisadî düzeni yeni denizlere yelken açtığında, alternatif üç politik iktisat ideolojisi yer kürenin farklı bölgelerinde hâkim olmaya başlamıştır. Batı'da, 1930'ların deneyimiyle kendini gösteren hâkim ideoloji 'ilişkilendirilmiş liberalizm' haline gelmiştir. Söz konusu liberalizmin

avukatları, klâsik liberallerin benimsediklerinden çok daha fazla koşullara bağlı bir uluslararası iktisadî düzeni onaylamıştır; bu düzen, ulusal hükümetlerin kaynağını ülke koşullarından alan Keynesyen ve refah sağlayıcı politikalar biçimindeki yeni arzularıyla uyumlu olmalıydı. Bu ideoloji, 1944 yılındaki Bretton Woods konferansının yapılmasının temeli olarak işlev görmüş ve daha sonra da, savaşın ilk birkaç on yılında Batılı politika yapıcıların düşüncelerine egemen olmuştur (özellikle bakınız Ruggie, 1982 ve Kirshner, 1998).

Birçok 'Güney' ülkesinde, savaş sonrasının başlarında, Listiyen iktisadî milliyetçilik olarak adlandırabildiğimiz farklı bir ideoloji, politika yapıcılarını güçlü bir biçimde etkilemiştir.[1] Bu ideolojinin kökleri çok derindedir; Friedrich List, klâsik liberalleri 'sınırsız kozmopolitanizmleri' ve 'bireyleri, devletlerin vatandaşları ya da ulusların üyeleri olarak değil de, sadece üretici ve tüketici olarak' görmeleri nedeniyle oldukça çarpıcı bir biçimde eleştiren on dokuzuncu yüzyıl Alman düşünürüdür (List, 1904, s. 141). Serbest ticaret global iktisadî etkinliği maksimize etmesi gerekirken, List, söz konusu ticaretin her bir ülkenin 'refah, uygarlık ve güç' elde etmesi biçimindeki ulusal amaçları ortadan kaldırabileceğini belirtmiştir (List, 1904, s. 97). Özellikle, serbest ticaretin geçerli olduğu bir dünyada, tarım ülkelerinin sanayi ülkelerinin emri altına girebileceği hususuyla ilgilenmiş ve tarım ülkelerinde 'yavru sanayilere yönelik tarifelerin' uygulandığı devlet öncülüğünde bir sanayileşme stratejisini savunmuştur. Bu milliyetçi mesaj, on dokuzuncu yüzyılda Birleşik Devletler, Almanya ve Japonya gibi yeni yeni sanayileşmekte olan ülkelerde sağduyulu bir taraftar kitlesiyle buluşmuştur. 1945 sonrasının ilk yıllarında, bu düşünceyi güçlü bir biçimde destekleyen-

1) Bir başka yerde de çerçevesini çizdiğimiz gibi (Helleiner, 2002), 'Listiyen' iktisadî milliyetçiliği, olabilecek ve mevcut olan diğer iktisadî milliyetçilik şekillerinden ayırt etmek önemlidir.

ler, devlet öncülüğünde bir sanayileşme stratejisinin Raul Prebisch ve ECLA okulu tarafından ileri sürülen liberal ticaret politikasının güncellenmiş ve daha karmaşık 'yapısalcı' eleştirisiyle güçlendirildiği, Latin Amerika kadar koloni hâkimiyetinden kurtulup birer yeni bağımsız ülke haline gelen ülkeler olmuştur (Waterbury, 1999).

'Doğu'da' ise klâsik iktisadî liberalizme yönelik olarak tabii ki 1945 sonrası yıllarda egemen hale gelen Marksist eleştiri gündeme oturmuştur. List, serbest ticaretin sanayileşmiş ülkelerin tarım ülkeleri üzerinde hâkimiyet kurması konusunda endişelenirken, Marx iktisadî liberalizmi, kapitalist sistemle birlikte kendini gösteren derin sınıf temelli sömürüyü besleyen bir yapı olarak resmetmiştir (Szporluk, 1988). Marx, kapitalizmin uluslararası dinamiğini derinlemesine analiz etmemiş olsa da, bu iş yirminci yüzyılda Marksist emperyalizm teorisyenleri tarafından üstlenilmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında klâsik emperyalizm teorileri, kapitalizmin dünya ekonomisinin 'merkez' ülkelerinde hayatta kalmasının emperyal yayılmaya dayandığını belirtmektedir. Buradan hareketle de analizleri, sosyal devrim koşullarının, emperyalistler arası rekabet yoğunlaştığında ve emperyal yayılmanın sınırlarına hızla yaklaşıldığında gerçekleşeceği umuduna dönüşmüştür. Birkaç on yıl sonra, 'bağımlılık' teorisyenleri, kapitalist emperyalizmin (ve neoliberalizmin) 'çevre' bölgeler üzerinde yarattığı sömürü etkilerine daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Marx'ın, List'in görüşlerini göz önüne almaması gibi, bağımlılık teorisyenleri de, ulusal 'bağın' dünya kapitalist sisteminden 'kopmasıyla' birlikte ülke içinde gerçekleşecek daha radikal bir sosyalist devrim çerçevesinde Prebisch'in ithal ikâmeci sanayileşme stratejisini reddetmişlerdir. Global kapitalizmden 'bağlarını koparan' ülkelerin bir arada ortak bir sosyalist blok oluşturarak bir araya gelip gelmemeleri gerekliliği, tartışmalı bir sorun olarak ortada durmaktadır. Tabii ki, Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş'ın başlangıcında, müttefikleriyle böylesi bir blok oluşturarak 'Bret-

ton Woods' sistemine alternatif bir tavır sergilemiştir. Ancak, bir diğer güçlü sosyalist ülke olan Çin, Sovyetler Birliği'ni blok içinde sosyalist emperyalizm uygulamalarına gittiği suçlamasında bulunarak blokla olan bağlarını koparmıştır.

Geleneksel Muhaliflerin Yeniden Gruplaşması

1980'lerde ve 1990'larda, neoliberaller dünyanın farklı bölgelerinde birbirinden farklı bu üç ideolojinin her birine tek tek meydan okudular. Bu neoliberallerin böylesine başarılı bir meydan okumayı başarabilme yeteneğine sahip olabilmeleri, klâsik iktisadî liberalizmin yirminci yüzyılın ortalarıyla birlikte gözden düşmesinin boyutu çerçevesinde dikkate değer politik bir başarı olmuştur. Bu başarının birçok açıklaması bulunmakla birlikte bu dergiye ilişkin yer sınırlaması çerçevesinde bu konuyu burada tartışabilmem mümkün görünmemektedir (örneğin bakınız Yergin and Stanislaw, 1998 ve Blyth, 2002). Bunun yerine, ortaya farklı bir soru atmayı arzuluyorum: iktisadî liberalizm farklı bir yaşam imkânı bulabilmiş olabilseydi, klâsik liberalizme karşı olan söz konusu üç geleneksel ideoloji hayata geçme imkânına sahip olabilir miydi?

Bu üç ideolojinin her birini destekleyenler bugün neoliberalizme meydan okumada çok önemli bir rol oynadıkları açıkça kendini göstermekle birlikte, belirtilen her üç ideolojik kampta da önemli sayılan bir yeniden gruplaşmaların ortaya çıkması söz konusudur. İliştirilmiş liberaller, neoliberal devrime farklı farklı tepki vermektedirler. Global çevrenin, söz konusu liberallerin hedeflerine yönelik olarak daha az hoşgörülü hale gelmesi gerçeğine tepki olarak, kimi sosyal demokratlar ilk olarak Keynes'in 1933 yılındaki meşhur, ulusal olarak kendi kendine yeterlilik kabulüne geri dönmüşlerdir; Keynesyen refah devletinin politika otonomisini korumak amacıyla uluslararası liberalizmi reddetmişlerdir. Bununla birlikte, bu durumu destekleyenler temel politik savaşlarda yenildiklerinden -bu yenilgilerin en önemlile-

ri 1976 yılında İngiltere'de ve 1983 yılında da Fransa'da yaşanmıştır- söz konusu görüş etkisini yitirmiştir. 1970'lerde ve 1980'lerin başlarında diğer iliştirilmiş liberaller, Güney'li milliyetçilerin global piyasalar üzerinde güçlü bir düzenleyici çerçeve sağlayacak olan 'Yeni Uluslararası İktisadî Düzen' konusundaki taleplerini destekleyerek, neoliberal fikirlerin artan etkisinin önüne geçmenin yollarını aramışlardır. Yine, söz konusu reform ihtimâli 1980'lerin başlarında ortadan kalktığında da bu görüş etkisini yitirmiştir.

Son günlerde ise iliştirilmiş neoliberallerin birçoğu, değerlerinin, sosyal demokrat korporatizm ya da 'Üçüncü Yol' inisiyatifi yoluyla oluşan globalizasyon baskılarına rağmen ulusal düzeyde nasıl korunabileceği konusuna odaklanmışlardır (bu odaklanma, eğitim ve yetiştirme konusunda olduğu kadar altyapı yatırımlarının sağlanmasında devletin rolünün desteklenmesi üzerinedir) (Garrett, 1998 ve Giddens, 1998). İliştirilmiş liberal amaçları güçlendiren uluslararası reform talebine yönelik çabalar da aynı derecede göze çarpmaktadır. Kimi iliştirilmiş liberaller, Tobin vergisinin ya da etkin uluslararası çalışma standartlarının uygulanması gibi global düzeydeki inisiyatifler için kulis faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bununla birlikte, en başarılı olan konu ise iliştirilmiş liberal amaçları destekleyen bölgesel iktisadî çerçeve talebi olmuştur. Bu durum, tabii ki, bir 'sosyal Avrupa' inşasında daha derin bir Avrupa bütünleşmesini şiddetli bir biçimde savunan birçok iliştirilmiş liberalin bulunduğu Avrupa'da çok daha güçlüdür.

Bugün, Listiyen iktisadî milliyetçilik de neoliberalizm eleştirileri arasında göze çarpan bir ideolojidir. Vaat edilen sonuçları yaratmayan neoliberal reformlar bağlamında, Güney ülkelerinde bazen önemli gelişmeleri ortaya çıkarmıştır (Chang, 2002). Bu bakış açısı da, neoliberal devrimin etkisinin derinden iliştirilmiş 'kalkınmacı devlet' taahhüdü tarafından ayarlanmış bir bölge olan Doğu Asya'nın büyük bir kısmı üzerinde dikkate değer et-

ki bırakmıştır. Neoliberaller -özellikle Birleşik Devletlerdeki ve IMF'deki- 1997-1998 Doğu Asya finansal krizini fırsat olarak kullanarak sonuç itibariyle bölgede kalkınmacı devlet yapılarını 'ahbap çavuş kapitalizmiyle' gözden düşürmenin yollarını aramıştır. Ancak, bu strateji çok büyük bir dirençle karşılaşmıştır. Gerçekte, Doğu Asya'da, Birleşik Devletlerin ve IMF'nin krizi ele alış tarzıyla yaşanan hüsran, bu bölgedeki ülkelerin kendine özgü kalkınma stratejilerinin gelecekte bu türden ekstra bölgesel etkiden uzak tutulması için bölgesel finansal işbirliğini güçlendirme gayretlerini tetiklemiştir, Katada, 2002 ve Bowles, 2002). Daha sonra, Avrupa'da olduğu gibi, bölgesel işbirliği giderek daha önce saldırı altındaki neoliberal olmayan değerler setini savunma aracı olarak görülmeye başlanmıştır.

İlginç bir biçimde, iktisadî milliyetçilik, Soğuk Savaş'ın sona ermesi bağlamında birçok zengin ülkede yeni taraftar da bulmuş ve uluslararası iktisadî rekabeti yoğunlaştırmıştır. Örneğin, sanayi ülkeleri arasında yeni bir tür 'jeoekonomik' rekabetin başlamış olduğu giderek konuşulmaya başlanmıştır. Bu görüşü savunanlar, Listiyen türden selektif korumacılık politikalarına ve ulusal sanayileri global pazarlarda desteklemek üzere düzenlenen pazara yönelik hedefi belirli devlet müdahalesine muhaliftirler. Bir diğer önemli husus da, politik yelpazenin hem sol ve hem de sağ cenahından kaynaklanan ve global neoliberalizme yönelik daha genel bir milliyetçi muhalefetin gelişmesi ve bunun politik, iktisadî ve kültürel dayanışma üzerinde yarattığı etki olmuştur (Buchanan, 1998; Goff, 2000 ve Rupert, 2000). Milliyetçi muhaliflerin bazıları keskin bir biçimde 'antiglobalist' iken, diğerleri ise globalizasyonun neoliberal politikalara benzemeye zorlandığı fikrine karşı koymakta ve globalizasyonun gerçekte farklı ulusal politik, iktisadî ve kültürel uygulamalarla uyumlu olduğunu ön plâna çıkarmaktadırlar. Bu son belirtilen grubun amacı, ulusal politika yapıcıların 'TINA' tezini kabul edecek kadar değerli bulmamaları konusunda ikna etmek ve devletin glo-

bal ekonomide bağımsız faaliyet süreçlerini sürdürmede yeterli imkâna sahip olunduğunun farkına varmalarını sağlamaktır.

Son olarak, Marksizme ne olmuştur? Tabii ki, iktisadî liberalizme yönelik geleneksel üç eleştiri içinde politik yenilginin en ciddi sonuçlarına katlanmak zorunda kalmıştır. Bu yenilgi kimi dramatik yeniden ele alışların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Teorik düzeyde, belki de en çapıcı gelişme, Marksist emperyalizm teorilerinden -hem klâsik Marksist emperyalizm teorileri ve hem de bağımlılık teorisi- uzaklaşılarak global ekonominin neoGramsiyen teorileştirilmesine doğru ortaya çıkan gidişat olmuştur (Cox, 1996 ve Gill, 2003). Emperyalistler arası rekabetin, global kapitalizmi karakterize ettiği kavramını reddederek, neoGramsiyen düşünürler giderek, dünyanın birçok bölgesinde neoliberal globalizasyonu destekleyici kökleri olan güçlü ulusötesi sosyal güçlerin 'tarihi bloğuna' işaret etmektedirler. Bazı açılardan, bu görüş Kautsky'nin on dokuzuncu yüzyılın başlarında, kapitalistlerin en nihayetinde bir tür 'ultra-emperyalist' düzen kuracağı yönündeki kehanetini çağrıştırmaktadır. Ancak, neoGramsiyenler daha ziyade neoliberalizm ideolojisinin ve yaygın kültürel değerlerin (yani kitlesel tüketim) gücü sürdürmede merkezi bir role sahip olduğu yaygın bir 'ulusüstü hegemonya' oluşumundan söz etmektedirler. Bu çevre aynı zamanda, bugün hâkim olan ulusüstü 'tarihî blokların', ulusal düzeyde odaklanmış sermayenin kimi kısımlarını dışarıda tutması ve de globalizasyon sürecinden belli ölçüde nemalanan kimi talî sınıfları içine alması üzerinde durarak, daha ince detayları olan bir sınıf tartışmasından yararlanmaktadırlar.

Politik stratejiye ilişkin tartışmaları da oldukça farklıdır. Devleti ele geçirmek ve global kapitalizmle olan bağları koparmak için yapılan erken dönem Marksist 'isyan savaşları' savunmasını reddetmektedirler. Daha ziyade, karşı hegemonik bir bloğun yavaş yavaş kurulmasının temelini oluşturan alternatif bir dünya görüşü etrafında geniş tabanlı bir koalisyon oluşturan sivil top-

lumda daha uzun dönemli bir 'durum savaşı' üzerine yoğunlaşmaktadırlar. NeoGramsiyenler, çoğu kez neoliberal globalizasyona muhalif diğer ulusüstü sosyal hareketlerle ittifak kurmayı savunan ulusüstü aktivizme özel bir önem vermişlerdir. Erken dönem kozmopolit Marksist duyguları yeniden canlandıran bu ilgi, doğal olarak, hâkim yapıların giderek şekil olarak ulusüstü hal aldığına ilişkin analizleri nedeniyle gelişme göstermektedir. Bununla birlikte, neoGramsiyen teori, bir tanesi, geniş tabanlı bir karşı hegemonik koalisyon kurma umudunu taşıyan diğer ulusüstü sosyal hareketlerin muhakkak kendi dünya görüşlerini paylaşması gerekmediği gerçeği biçiminde ifade edilebilecek birçok ikilemin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İktisadi Liberalizme Yönelik Kimi Yeni Eleştiriler: Yeşiller ve Feministler

Neoliberalizme karşı sürdürülen ulusüstü sosyal hareketlerde göze çarpan diğer görüşler nelerdir? Bu soru, söz konusu hareketler halkın büyük bir kısmının gözünde global iktisat toplantılarında ortaya konan protestolarla neoliberalizme yönelik muhalefet biçiminde görülmesi nedeniyle önemli hale gelmektedir. Bu hareketlerin birçoğunu daha organize hele getiren Dünya Sosyal Forumu'nun (World Social Forum) oluşumuyla birlikte konu özellikle daha ilginç hale gelmektedir. Bu hareketlere katılanların çoğu, ele aldığımız 'geleneksel' ideolojilerin yeniden işlemeye başlayan versiyonlarından ilham almaktadır; iliştirilmiş liberalizm, Listiyen iktisadî milliyetçilik ve Marksizm. Ancak, çok sayıda aktivistin ilham kaynağı, klâsik iktisadî liberalizme yönelik erken dönem muhalefette önemli bir yere sahip olmayan ideolojilerdir.

Özellikle bunların en önemli olanları neoliberalizme yönelik yeşillerin ve feministlerin ortaya koydukları eleştirilerdir. Bu çevrelerin neoliberalizme yönelik karşı duruşları, başlangıçta, yeşillerden ve feministlerden gelecek eleştirilerin, daha önce

kendilerine yönelik geleneksel ideolojik muhalefetin geliştirdiği eleştiriler gibi olacağına hazırlanan, ancak bu grubun geliştirdiği argümanlara aşina olmayan neoliberallerin zihnini karıştırmıştır. Yeşiller neoliberalleri kısmen insanoğlunun iktisadî faaliyetlerinin ekolojik sınırlarının önemini ihmâl etmeleri nedeniyle eleştirmişlerdir. Serbest piyasaların ekolojik sınırları uygun bir biçimde fiyatlayamayacak olması nedeniyle endişelenmektedirler -bu konuda IMF, Dünya Bankası ve WTO'daki (World Trade Organisation-Dünya Ticaret Örgütü) neoliberaller de endişelenmektedir. Yeşiller aynı zamanda neoliberal globalizasyonun, insanoğlunun iktisadî faaliyetinin ekolojik sonuçlarıyla ilgilenmeyen bir dünya görüşünü vücuda getirdiğini ileri sürerek, global tüketim kültürünün yayılmasına neden olması nedeniyle ortaya koydukları eleştirileriyle de hatırlanmaktadırlar. Buna ilâveten, özellikle, 'uzun dönemde' yerel olarak kendilerini ekolojik bir biçimde sürdürebileceğini ispatlayan yerel bilgi formlarını ve yaşam biçimlerini nasıl bozabileceği ve hatta yok edebileceği konusuyla da ilgilenmişlerdir (Mander and Goldsmith, 1996 ve Cavanagh, et al., 2002).

Yeşillerin, yerel sapmaları ve otonomiyi globalizasyonun baskıları karşısında koruma arzuları, ekolojik endişelerin çok ötesindedir. Söz konusu arzuları, sanayi çağında geniş ölçekli sosyal yaşamın yabancılaşma yaratan etkilerine ve temelsizliğine yönelik derin bir eleştiriyi de yansıtmaktadır. E. F. Schmacher'in (1973) ortaya attığı Küçük Güzeldir söylemine ilişkin olarak, merkezden uzaklaşmış küçük ölçekli iktisadî oluşumların, demokratik değerlerle ve bir topluluk üyesi olma ve ruhsal mutluluk açılarından daha uygun olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu inanç yeşilleri, yerel iktisadî otonomiyi besleyen ve alt ulusal 'yerel para birimlerinin', 'yerli malı satın alma' kampanyalarının, kredi birliklerinin ve toplumun paylaştığı tarımsal şemalarının yaratılması gibi kendine güveni artıran gönüllü inisiyatifleri desteklemeye yöneltmiştir. Bu aynı zamanda yeşillerin neoliberal

globalizasyonu şiddetli bir biçimde eleştirmelerini de beraberinde getirmiştir. Yerel otonomi ve geleneksel sürdürülebilir yaşam yollarının erdemini savunmalarında, çoğu kez aynı temelde neoliberalizme yönelik olarak gelişen ulusüstü yerli halk hareketlerindeki güçlerle birleşmeleri de belirtmeye değer bir hususdur (Maiguaschca, 1994).

Birçok feminist de, neoliberalizme eleştiri yönelten kesim olarak ortaya çıkmıştır. Teorik düzeyde, neoliberallerin -diğer geleneksel ideolojilerin de- kadınların ve erkeklerin ekonomiye farklı şekillerden katıldıklarını görmezden geldiklerine işaret etmektedirler. Kadınlar daha çok ekonominin eve ilişkin emek ya da geçimlik tarım gibi ödemenin yapılmadığı sektörlerinde aktiftirler (Waring, 1988). Çalışma karşılığında ödemenin yapıldığı ekonomide, fakir ülkelerdeki ihracata yönelik işlemlerin yapıldığı bölgeler gibi kimi iktisadî sektörler de kadın işçiler çoğunluktadır. Bu kalıplar nedeniyle, neoliberal iktisadî reformların uygulanmaya başlanması kadınlar ve erkekler üzerinde çok farklı etkiler yaratabilir. IMF tarafından ihracata yönelik kalkınma stratejilerinin gelişiminin sağlanmasının, ihracata yönelik işlemlerin yapıldığı bölgelerin oluşumunu cesaretlendirme ya da geçimlik tarımı ortadan kaldırma yoluyla, örneğin, cinsiyete ilişkin önemli etkileri olabilir (Marchand and Runyan, 2000).

Özellikle önemli olan husus, -özellikle sağlık hizmetleri, çocuk bakımı ya da eğitim gibi alanlarda- kamu harcamalarına ilişkin olarak uygulanan neoliberal kısıntıların dramatik bir biçimde ekonomide çoğunlukla kadınlar üzerinde olmakla birlikte ödemenin yapılmadığı sektörlerde yükü artıracağı gerçeğidir. Neoliberal iktisadî analizlerin sadece ekonomide ödemenin yapıldığı sektörleri hesaba katması, bu etkiyi hesaplama imkânını vermeyecek ve dolayısıyla da cinsiyet kaynaklı bir eğilimin yarattığı eksikliğin sıkıntısına katlanacaktır. Dünya Bankası'nın bir raporunun da ortaya koydu gibi:

> ... geleneksel iktisadî analizde, etkinliğe ilişkin iyileştirmelerin gerçekte maliyetlerin görünen ekonomiden (genellikle erkekler) görünmeyen ekonomiye (genellikle kadınlar) doğru topyekûn kayması biçiminde algılanması riskinin bulunmasıdır ...İktisadın temelini oluşturan kavramlar ve araçlarına ilişkin cinsiyet sapması (ya da nötr olma hali), kadınların iktisadî ve iktisadî olmayan çalışmalarının görünme hale gelmesine ve toplam iktisadî faaliyete ilişkin eksik bir resmin ortaya konmasına neden olmaktadır (Goetz, 2000: 37).

Hem yeşiller ve hem de feministler, neoliberalizme yönelik son zamanlardaki ulusüstü aktivizmde çok önemli bir rol oynamışlardır. Sınırları aşabilecek özdeşlik şekli olarak görünmesi veri olduğunda, feminist muhalefetin ulusüstü doğasını anlamak mümkün hale gelir. Yeşillerin ulusüstü aktivizmle olan ilişkileri, yerelliği savunmaları nedeniyle daha karmaşıktır. Bununla birlikte, yeşiller, uzun zamandan beridir 'global olarak düşünmenin', 'yerel olarak davranmayla' cesaretlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Bununla anlatmak istedikleri husus, yerel aktivistlerin kendilerini, giderek güçlü hale gelen global iktisadî güçlere karşı otonomilerini savunmak için fikirleri paylaşabilecek ve yerel toplulukların kabiliyetlerini destekleyecek yaygın bir global hareketin parçası olarak görmeleri gereğidir (Helleiner, 1999). Bu yolla, ulusüstü aktivizm ve yerellik, bazen daha ziyade uygun olmayan bir gerilim yaratarak bir araya gelseler de, birbirleriyle girift bir biçimde bağlı olmaları temelinde değerlendirilir.

İktisadi Liberalizmin Yeni Medeniyet Eleştirisi

Bugün itibariyle, neoliberalizme karşı geliştirilen eleştiriler içinde yeşillerin ve feministlerin birçoğunun ortaya koyduğu, yegâne önemi olan 'yeni' ideolojiler değildir. Nihaî ideolojiler di-

zisinin bir tanesinin on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başlarındaki ideolojiler setiyle pek de paralellik göstermediğini söylemek gerekmektedir. Bu türden bir bakış açısı, dünyanın birçok bölgesinde özellikle de son yirmi yılda giderek etkili hale gelen 'İslâmî iktisat' hareketi tarafından ortaya konan bakış açısıdır. Bu bakış açısının savunduğu husus, faiz ödemelerinin yasaklanması gibi tedbirlerle iktisadî yaşamın İslâm dininin içerdiği değerleri kapsayacak bir biçimde geliştirilmesidir (Kuran, 1995). Konuya ait bir başka örnek ise önemli politika yapıcılarının 'kalkınmacı devletler' görüşünü bazen bölgeye ilişkin 'Konfüçyüsyen değerlerden' kaynaklanması temelinde savunan Doğu Asya'dan gelmektedir. Bir örnek de, serbest piyasa reformlarına yönelik direncin kimi zaman, neoliberalizmin bir 'Anglo-Amerikan' ideoloji olması nedeniyle kıta Avrupa'sı medeniyetinin kökleri derinlerde olan değerleriyle uyumlu olmaması temelinde haklılığı olan kıta Avrupa'sından gelmektedir.

Belirtilen her bir durumda, farklı bir 'medeniyete ilişkin' değerler dizisinin politik iktisada, neoliberalizmden farklı bir yaklaşım sağladığı söylenebilir. Avrupa örneğinde de belirtildiği gibi, bu argümanın münasebetsizlik içeren yönü, bizatihi neoliberalizmin çoğunlukla yabancı medeniyet değerleriyle -genellikle 'Anglo-Amerikan'- ilişkili olmasıdır. Geleneksel ideolojilerin bu yeni türden bir tavırla savulmasını içeren son iki örnek -Doğu Asya'daki Listiyen iktisadî milliyetçilik ve Avrupa'daki iliştirilmiş liberalizm- özellikle merak uyandırmaktadır. Bu olgu politik anlamda anlaşılabilir bir nitelik taşımaktadır: söz konusu ideolojiler bölgesel kültürün derin kültürel değerlerini içerdiği söylenebilinirse, neoliberaller açısından bu ideolojileri eleştirmek kesinlikle zorlaşır. Söz konusu olgu aynı zamanda, daha önce de bu çalışmada belirtilmiş olduğu gibi, her iki geleneksel ideolojilerin giderek Doğu Asya'da ve Avrupa'daki yaygın bölgesel işbirliğiyle savunulmaya başladığı gerçeğine de hiç şüphesiz bağlanmıştır. Bu bağlamda, bu bölgeyi birbirine bağlayan derin

'medeniyete ilişkin' değerler dizisinin bulunması politik olarak bir anlam taşımaktadır.

Bu 'medeniyete ilişkin' bakış açıları, Dünya Sosyal Forumu gibi yerlerdeki ulusüstü aktivist ağlarda dikkat çekici bir biçimde temsil edilmemiştir. Ancak, dünyanın farklı yerlerinde neoliberal ideolojiye karşı önemli bir karşı duruş sergilemişlerdir. İlginç bir biçimde, geliştirdikleri karşı duruşun doğası, klâsik iktisadî liberalizme karşı geliştirilen ideolojilerin ortaya koydukları karşı duruştan oldukça farklıdır. Marksist, Listiyen iktisadî milliyetçilik ve iliştirilmiş neoliberalizm ideolojileri -bizatihi klâsik liberalizmi belirtmemek gerekir- görünüş itibariyle evrensel nitelik taşımaktadır; dünyanın herhangi bir kültüründe ve herhangi bir kısmında benimsenebilir ve uygulanabilir. Belirtilen medeniyete ilişkin bakış açıları, bu evrenselciliği, politik iktisada ilişkin bakış açılarının belli kültürlere ve medeniyetlere has kökleşmiş değerlerin filtrelenmesi biçiminde ortaya koydukları argümanlarıyla açıkça reddetmektedirler. Söz konusu bakış açılarının, seküler nedenlerle modernist inanç temelli bir gelişme çizgisi olarak reddettiklerini belirtmek de ilginç olacaktır. Bunun yerine, bu bakış açıları, politik iktisada ilişkin sorunlarda geleneğe, kültüre ve/veya dine yönelmektedir.[2]

2) Bu görünüşe sahip yenilik üzerinde fazlaca durulmamalıdır. Örneğin, on dokuzuncu yüzyıldaki birçok klâsik liberal iktisadî ideolojilerini Avrupa medeniyetinin yayılmasıyla bütünleştirmiştir (konuya ilişkin ilginç bir analiz için bakınız Rojas, 2002). Serbest ticareti savunurken, Cobden de dine başvurmada hiç tereddüt etmemiştir: 'Serbest ticaret İlâhi bir Kanundur: böyle olmamış olsaydı, dünya, farklı bir biçimde yaratılırdı. Bir ülkenin pamuğa, bir başkasının şaraba, bir diğerinin ise kömüre sahip olması, şeylerin İlâhi Düzenine göre, insanoğlunun...mallarını mübadele edeceğini ve dolayısıyla da Dünya üzerinde daha öte bir Barış ve İyi Niyetin tesis edilebileceğini ispatlamaktadır' Cain, 1979, s. 240).

Sonuç

Politik başarılarının büyüklüğü çerçevesinde, neoliberaller kendilerinden emin bir biçimde Thatcher'in içinde bulunulan globalizasyon çağında ideolojilerinin alternatifinin olmadığı hükmünü onaylamaktadır. Ancak, diğerleri bu konuda şüpheci davranmaktadır. 1980'lerin ve 1990'ların neoliberal zaferi ve globalizasyon trendi, neoliberallere, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında muhalif hareketleri başlatan benzer gelişmeleri hatırlatmaktadır. Bu konuda duydukları şüphecilikle ilgili olarak haklı gibi görünmektedirler. Ancak, günümüzdeki muhalif hareketler, on dokuzuncu yüzyılın ortalarındaki benzer ideolojiler tarafından mı yürütülmektedir? Neoliberalizm basitçe, on dokuzuncu yüzyıldaki atalarının maruz kaldıkları benzer bir kadere doğru mu yönlendirilmektedir?

Daha önce de ileri sürdüğüm gibi, iktisadî liberalizmin giderek daha etkili bir biçimde eleştirilmesi, bugün eski ve yeni ideolojilerin bir bileşimi olarak ortaya çıkan ideolojilerden ilham alıyor gibi görünmektedir. 'Yeni kampta', yeşillerin düşüncesinden, feminist neoliberal eleştirilerden ve 'medeniyete ilişkin' bakış açılarından ilham alan politik hareketleri görmekteyiz. Aynı zamanda, iliştirilmiş liberaller, iktisadî milliyetçiler ve Marksistler tarafından iktisadî liberalizme yönelik eski eleştiriler, bu fikirler ve politik ideolojiler çoğu zaman önemli ölçülerde yeniden formüle edilmiş olmalarına rağmen etkili olmaya devam etmektedir.

Günümüzdeki ideolojik alanın haritasının global politik iktisat içinde bu şekilde ortaya konması, tabii ki, oldukça kısa bir özet olma özelliğini taşımaktadır. Derginin sağladığı yere ilişkin sınırlama veri iken, belirttiğim değişik ideolojiler arasındaki karmaşık farklılıkları basitleştirmek ve her bir düşünce okulu içinde bulunan önemli farklılıkları doğru ya da makul göstermek durumundaydım. Ancak, bu kısa çalışmanın, bugünkü ideolojik çerçeveyi tarihî bir perspektif içinde incelemenin sağlayacağı

potansiyel yararı ön plâna çıkaracağı umudunu taşıyorum. Özellikle, bu çalışma bize, neoliberalizme karşı ortaya çıkan artan muhalefetin, bu muhalefeti klâsik iktisadî liberalizmin ortaya çıkardığı muhalefetten ilginç bir biçimde ayırt edecek kimi özellikleri nasıl sergilediğini görmemize yardımcı olacaktır.

Tarih basitçe kendini tekrarlamıyorsa, bu çalışma bizim 'Washington Konsensüsünün' yerine neyin geçeceğine ilişkin daha spesifik bir şey söylememizi sağlayabilecek midir? Bu sorunu ortaya koyabilmek için, muhalif ideolojilerin içeriğinin yanı sıra gelecek yıllarda bu ideolojileri etkileyebilecek politik güçleri ve koşulları da incelemeye ihtiyacımız olacaktır. Her ideolojinin arkasında hangi çıkarlar, kurumlar ve güç bulunmaktadır? Bir ideolojiyi diğerine karşı hangi olaylar ve koşullar güçlendirmektedir? Değişik muhalif hareketler, neoliberalizme arka çıkan gruplar ve kurumlar kadar birbirlerine karşı da hangi şekillerde etkileşim içindedir? Bu birkaç sorunun, IPE üzerinde çalışanların bu dergide gelecek yıllarda üzerinde uzun uzadıya düşünecekleri sorular olmasını umut ediyorum. Ve bunu yaparken de, son liberal globalizasyon trendinin yükselmesi ve düşüşünü inceleyen tarihî perspektif üzerinde durmaya devam etmeleri konusunda cesaretlendiriyorum.

KAYNAKLAR

Blyth, Mark (2002), *Great Transformations*, Cambridge: Cambridge University Press.

Bowles, P. (2002), 'Asia's Post-Crisis Regionalism: Bringing the state back in, keeping the (United) States out', *Review of IPE* (Summer).

Buchanan, P. (1998), *The Great Betrayal*, New York: Little Brown and Co.

Cain, P. (1979), 'Capitalism, War and Internationalism in the Thought of Richard Cobden', British Journal of International Studies, 5.

Cavanagh, J. et al. (2002), *Alternatives to Economic Globalization*, San Francisco: Berrett-Koehler.

Chang, H.J. (2002), *Kicking away the Ladder: Development Strategy in Histori-*

cal Perspective, London: Anthem Press.

Cox, R. (1996), *Approaches to World Order*, Cambridge: Cambridge University Press.

Garrett, G. (1998), *Partisan Politics in the Global Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Giddens, A. (1998), *The Third Way*, Oxford: Polity Press.

Gill, S. (2003), *Power and Resistance in the New World Order*, New York: Palgrave Macmillan.

Goetz, A. M. (2000), 'The World Bank and Women's Movements', in R. O'Brien et al. *Contesting Global Governance*, Cambridge: Cambridge University Press.

Goff, P. (2000), 'Invisible Borders: Economic Liberalization and National Identity', *International Studies Quarterly*, 44(4).

Helleiner, E. (1999), 'New Voices in the Globalization Debate: Green Perspectives on the World Economy', in R. Stubbs and G. Underhill (eds) *Political Economy and the Changing Global Order*, 2nd edn. Oxford: Oxford University Press.

Helleiner, E. (2002), 'Economic Nationalism as a Challenge to Neoliberalism? Lessons from the 19th Century', *International Studies Quarterly*, 46(3).

Katada, S. (2002), 'Japan and East Asian Monetary Regionalisation: Cultivating a New Regional Leadership After the Asian Financial Crisis', *Geopolitics*, 7(1).

Keynes, J. M. [1933] (1980), 'National Self-Sufficiency', in D. Moggridge (ed.) *Collected Writings of J.M. Keynes* – Activities 1931–39, Cambridge: Cambridge University Press.

Kirshner, J. (1999), 'Keynes, Capital Mobility and the Crisis of Embedded Liberalism', *Review of IPE* (Autumn).

Kuran, T. (1995), 'Islamic Economics and the Islamic Subeconomy', *Journal of Economic Perspectives*, 9(4).

List, F. (1904), *The National System of Political Economy*, translated by S. Lloyd, London: Longmans, Green and Co.

Maiguaschca, B. (1994), 'The Transnational Indigenous Movement in a Changing World Order', in Y. Sakamoto (ed.), *Global Transformation*, Tokyo: United Nations University.

Mander, J. and Goldsmith, E. (eds) (1996), *The Case Against the Global Economy*, San Francisco: Sierra Club.

Marchand, M. and Runyan, A. (eds) (2000), *Gender and Global Restructuring*, London: Routledge.

Polanyi, Karl (1944), *The Great Transformation*, Boston: Beacon.

Rojas, Cristina (2002), *Civilization and Violence: Regimes of Representation in Nineteenth-Century Colombia*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Ruggie, John (1982), 'International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order', *International Organization*, 36.

Rupert, Mark (2000), *Ideologies of Globalization*, London: Routledge.

Schumacher, E. F. (1973), *Small is Beautiful: Economics as if People Mattered*, London: Blond and Briggs.

Szporluk, R. (1988), *Communism and Nationalism: Karl Marx versus Friedrich List*, New York: Oxford University Press.

Waring, M. (1988), *If Women Counted: A New Feminist Economics*, San Francisco: Harper Collins.

Waterbury, J. (1999), 'The Long Gestation and Brief Triumph of Import-Substituting Industrialization', *World Development*, 27(2).

Yergin, D. and Stanislaw, J. (eds) (1998), *The Commanding Heights*, New York: Simon and Schuster.

Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi

Neoliberalizm nedir? Pür piyasa mantığını engelleyen kollektif yapıları yok eden bir programdır.
Pierre BOURDIEU

Neoliberalizmin açgözlü olmakla birlikte zapt edilemez bir şey olmadığını belirtmek istiyorum.
Susan GEORGE

Neoliberalizmin doğası nedeniyle, neoliberal devlet güçsüz bir devlet değildir. Tersine, çok güçlüdür.
Gérard DUMÉNIL-Dominique LÉVY

Neoliberalizm, ne geleneksel muhafazakârlığın son zamanlardaki şekli ve ne de yeniden canlanması değil daha ziyade yeni ve tek ve kesinlikle daha uzlaşmaz politik fikirler silsilesi olan 'neomuhafazakârlık' olgusunu andırmaktadır.
Dag Einar THORSTEN-Amund LIE

Kalkınma politikalarıyla ilgilenen dünyanın tüm ülkelerindeki bütün üniversite departmanlarında en üretken yatırımların, eğitim, sağlık ve altyapıya yapılan yatırımlar olduğu herkesçe bilinen bir gerçek olarak ele alınmaktadır. Ancak, koridorda ilerleyip, iktisadın alt departmanları olan ve kamu maliyesi olarak adlandırılan departmanına baktığınızda, birdenbire denk bütçenin eğitim, sağlık ve altyapıya yapılan yatırımlardan daha önemli olduğunu duymaya başlarsınız ve enflasyonu durdurmak için söz konusu alanlara ilişkin bütçelerin acımasızca azaltıldığını görürsünüz.
Ernest MANDEL

KİTAP
SKR 0542100 YU

ISBN 978-9944-115-61-2
9 789944 115612